

ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ
Український науковий журнал
Видається з серпня 2003 р.

Вища атестаційна комісія України
визнала журнал фаховим виданням з
політичних і соціологічних наук
(Постанова Президії ВАК України №
1 – 05/10 від 10. 12. 2003)

Свідоцтво про реєстрацію: KB №5619 від 15.11.01

Засновники: **Український центр політичного менеджменту**

**Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
Національної академії наук України**

Видавець: **Український центр політичного менеджменту;**

Шеф-редактор – **Анатолій Толстоухов**

Головний редактор – **Юрій Шайгородський**

Адреса: вул. Волоська, 3, Київ, 04070 Тел. 238-65-49

E-mail: 010@politik.org.ua

• політологія • соціологія • психологія • конфліктологія

• Політичний менеджмент •

№ 3 (12)
2005

Редакційна колегія

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук,
академік Академії педагогічних наук України,
ректор Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

Михайло Багмет, доктор історичних наук,
член-кореспондент Української академії політичних наук,
декан факультету політичних наук Миколаївського
державного гуманітарного університету ім. П. Могили

Віль Бакіров, доктор соціологічних наук, ректор
Харківського національного університету ім. В. Каразіна

Євген Бородин, кандидат історичних наук, начальник
управління освіти і науки Дніпропетровської обласної
державної адміністрації

Микола Василенко, доктор фізико-математичних наук,
професор Одеського регіонального інституту державного
управління Національної академії державного управління при
Президентові України

Світлана Василенко, доктор політичних наук, професор
Одеської національної морської академії

Микола Головатий, доктор політичних наук, академік
Міжнародної кадрової академії, перший віце-президент –
ректор Міжрегіональної академії управління персоналом

Марія Кармазіна, доктор політичних наук, головний
науковий співробітник Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень Національної академії наук
України

Олексій Картунов, доктор політичних наук, академік
Української академії політичних наук, завідуючий кафедрою
гуманітарних дисциплін Університету економіки та права
„КРОК“

Сергій Кисельов, кандидат філософських наук, керівник
магістерської програми „Політолог” Національного
університету „Києво-Могилянська академія”

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, завідувача відділом
Інституту держави і права Національної академії наук України

Іван Курас, доктор історичних наук, академік Національної
академії наук України, народний депутат України, директор
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
Національної академії наук України

Ольга Куценко, доктор соціологічних наук, заступник
декана соціологічного факультету Харківського
національного університету ім. В. Каразіна

Сергій Макеев, доктор соціологічних наук, завідуючий
відділом Інституту соціології Національної академії наук
України

Микола Михальченко, доктор філософських наук,
член-кореспондент Національної академії наук України,
президент Української академії політичних наук

Володимир Полторац, доктор філософських наук,
директор Центру соціологічних і політичних досліджень
„Соціополіс”

Анатолій Романенко, заступник головного редактора
журналу

Фелікс Рудич, доктор філософських наук, академік
Української академії політичних наук, завідуючий відділом
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
Національної академії наук України

Анатолій Толстоухов, доктор філософських наук,
шеф-редактор журналу

Микола Чурилов, доктор соціологічних наук, генеральний
директор ТОВ „TNS –Україна”

Юрій Шайгородський, кандидат психологічних наук,
президент Українського центру політичного менеджменту,
головний редактор журналу

Валентин Якушик, доктор політичних наук, професор
кафедри політології Національного університету
„Києво-Могилянська академія”

З М І С Т

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО	
Ігор Цикунов. Кібернетичний аналіз інформаційного простору суспільства	3
ВИБОРИ-2004	
Олександр Романюк. Посткомуністичні революції	16
Олена Новакова. "Помаранчева революція" як криза легітимності владної еліти	
ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ	
Андрій Єрмоленко. Проблеми законодавчого врегулювання процесів розвитку Воєнної організації держави	42
ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС	
Юрій Ганжуров. Парламентське лобіювання в контексті політичної комунікації	63
ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ	
Анна Карнаух. Проблеми молодіжної політики в сучасній Україні	71
Наталія Пробийголова. Деякі тенденції процесу політичної соціалізації молоді	80
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО	
Сергій Червонописький. Біля останньої межі	91
ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ	
Маргарита Чабанна. Цензурна політика тоталітарної держави та ідеологічний монізм	100
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА	
Іван Шаблінський. Розуміння сили в контексті національної безпеки	108
УКРАЇНА І СВІТ	
Анатолій Круглашов. Співпраця України та Європейського Союзу в галузі освіти і науки	115
Роман Додонов. Чорноморські вектори у геополітичних концепціях України і Росії	128
Олександр Парфенов. Українсько-румунський діалог: без права на помилку	137
АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
Євген Ніколаєв, Вікторія Волощенко. Торговельна лібералізація: конкуренція інститутів	147
МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА	
Володимир Троцько, Сергій Акулов, Лариса Троцько. Тенденції зміни ролі сил і засобів у проведенні міжнародних миротворчих операцій	165
ПОСТАТІ	
Федір Медвідь. Митрополит Андрей Шептицький як духовний будівничий української нації	169
АКТУАЛЬНІ ВИДАННЯ	
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	

Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.
Протокол №3 від 25.05. 2005 р.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

Підписано до друку 26.05.2005 р. Формат 70 x 100/16.

Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 11,5. Облік.-вид. арк. 9,63. Зам. № 000. Наклад 600 примірників

Надруковано з готових фотоформ у видавництві "Дексі прінт"
36007, м. Полтава, вул. Маршала Бірюзова, 85

© Український центр політичного менеджменту, 2005

Україна – ЄС: нові перспективи націотворення

Володимир Кафарський,
народний депутат України,
секретар Комітету Верховної Ради України
з питань науки і освіти

**Ми не хочемо нових стін у Європі.
Моє бачення майбутнього – це Україна
в Об'єднаній Європі.**

Віктор Ющенко

**Українська держава –
це східний форпост Європи”**

Леонід Кравчук

У статті окреслюються євроінтеграційні перспективи України після президентських виборів 2004 року та значення цього процесу для подальшого політичного й економічного розвитку нашої країни.

Нині складаються умови, в яких зовнішньополітична діяльність України на базі „багатовекторності” не відповідає ні внутрішній ситуації, ні геополітичним процесам. Водночас позиціонування України як держави з незалежною зовнішньою політикою, виходячи з її практичної можливості забезпечувати свою присутність на міжнародній арені, майже неможливе. Так, затрати України на зовнішню політику (оборона, безпека, діяльність МЗС) складають \$1,3 мільярда [1]. Як свідчить практика, для держави, яка оголосила про самостійний вихід на світову арену, необхідні затрати мають бути в кілька десятків разів більшими. Однак, при тому, що доходна частина бюджету складає \$20 мільярдів [2], цього досягти дуже важко. В таких умовах влада, балансуючи між Сходом і Заходом, демонструє курс на розбудову політики зовнішньої безпеки з опорою на власні сили та прагне уникнути ролі буфера між євроазійським і європейським центрами.

В Україні перемогла прозахідна політична еліта, і це стимулює євроінтеграційні процеси. З одного боку, Україна сама потребує того, чого вимагає від неї Захід, – посилення демократії, розбудови ринкової

економіки, незалежної судової системи, забезпечення свободи ЗМІ, вільного волевиявлення громадян. Це збігається з її національними інтересами. З іншого – посилення впливу Росії, активізація зусиль для залучення України до євразійських структур та намагання послабити українську державу (оскільки її посилення перешкоджатиме інтеграційним процесам на пострадянському просторі) суперечить нашим національним інтересам [3]. Вся передвиборча кампанія будувалась на протистоянні проросійських та прозахідних сил, але перемога останніх дозволила посилити сподівання на глибшу співпрацю з ЄС у найближчій перспективі. Як наслідок – перемога В. Ющенка і зміна геополітичного спрямування політичної еліти України.

У зв'язку з цим змінюється контекст взаємостосунків Україна – ЄС. Це підкріплюється різними, як внутрішніми, так і зовнішніми, чинниками.

По-перше, зближенню з ЄС сприяють геополітичні процеси. Минулого року членами Євросоюзу стають не просто пострадянські держави, але й деякі колишні республіки СРСР. Більше того, на 2007 рік планується чергове розширення ЄС за рахунок східно- та південноєвропейських країн. Протяжність кордону України з ЄС невинно зростає. При 4558 кілометрах всієї протяжності сухопутного кордону після очікуваного прийняття до ЄС Румунії лінія спільного з Євросоюзом кордону складатиме 1062 кілометри, або 23 %.

Динамічно розвивається й торговельно-економічне співробітництво між Україною та Європейським Союзом. Стабільно зростає двосторонній зовнішньоторговельний оборот та прямі іноземні інвестиції з країн ЄС в українську економіку. Сьогодні ЄС є найбільшим зовнішньоторговельним партнером України у світі (в 2004 році на 25 країн – членів ЄС припадало 33 % товарообігу України).

По-друге, результати президентських виборів в Україні підняли досить високу хвилю сподівань на вступ України до ЄС. Зміна позицій викликана:

а) чіткою асоціацією на Заході зміни нової системи влади зі зміною політичного режиму [4];

б) зміною ставлення до євроінтеграції на державно-інституціональному рівні України: поступово зростає рівень державних інститутів, які займаються євроінтеграцією. 2002 року в парламенті було утворено окремий Комітет з питань євроінтеграції. В Кабінеті Міністрів до цього часу євроінтеграцією займалось міністерство економіки, сьогодні – це сфера діяльності на рівні віце-прем'єр-міністра;

в) звідси – суттєві зміни у ставленні Заходу до України. Якщо раніше заяви про вступ України до ЄС негативно сприймалися у керівних інституціях Євросоюзу, то сьогодні про безперспективність членства не говорить ніхто [5].

Однак слід чітко розрізняти два поняття: проведення символічної політики (вербального вираження очікуваної діяльності) та виконання

умов вступу до Євросоюзу. Так, Україну почали позитивно сприймати в демократичному світі, але не слід забувати, що сьогодні лише закладаються передумови нової моделі держави і суспільства, і при цьому багато що залежить від волі як еліти, так і всього українського народу. Україна має відповідати копенгагенським критеріям, які передбачають стабільність установ, що гарантують демократію, верховенство права, забезпечення прав людини, повагу і захист прав меншин, ринкову економіку. Окрім цього, вона має взяти на себе зобов'язання, які випливають із членства ЄС. Так, Україна стала учасницею значної кількості важливих міжнародних договорів, однак це не має визначального впливу на її внутрішню політику. Адже більшість реформ переважно мали символічний характер.

У деяких випадках простежувалась тенденція відставання від загальноєвропейських процесів, навіть порівняно з Росією. Прикладом може бути співпраця України з Євросоюзом у сфері освіти. 1999 року в Болоньї (Італія) було підписано спільну декларацію, згідно з якою європейські країни планують побудувати до 2010 року спільний європейський освітній простір – Зону вищої освіти Європи. 2003 року, після прийняття ще 6 заяв, кількість країн-учасниць зросла до 40. Серед першочергових цілей утворення цієї Зони виокремлюються такі:

1. Прийняття системи єдиних наукових ступенів: магістр, доктор (звичайний і надзвичайний).

2. Утворення системи вищої освіти, яка базується на двох основних циклах – двоступеневому (базовому) та післяступеневому. В Україні ж на сьогодні існує трирівнева система (бакалавр, спеціаліст, магістр). Тому на порядку денному – законодавче вилучення ступеня „спеціаліст”.

3. Запровадження системи кредитних залікових одиниць, що сприяло б мобільності випускників і викладачів.

4. Використання європейських стандартів якості та контролю. Ми поки що не входимо до міжнародної акредитаційної системи, хоча окремі ВНЗ власним коштом замовляють проведення міжнародної акредитації. Крім того, на експериментальному рівні вводиться система зовнішнього тестування для абітурієнтів. Однак, навіть за успіху, поширення її на всі регіони потребує часу і значних капіталовкладень.

5. Доступність вищої освіти на всіх етапах кар'єри людини. Тобто, пропагується ідея навчання протягом усього життя.

6. Участь студентства в освітньому процесі.

Загалом, за більшістю з цих напрямків вже розроблено відповідні законопроекти, які зараз опрацьовуються в парламенті. Крім того, на черговому засіданні країн-учасниць розглядатиметься заявка України про її участь у Болонському процесі. Попередню згоду про підтримку нашої країни вже дали 12 учасників. А 11 квітня цього року між урядами України та Польщі було підписано Угоду про академічне взаємовизнання

документів про освіту та рівноцінність ступенів [6].

Повертаючись від конкретного прикладу до загальної ситуації, слід відзначити, що недоліки, виявлені перевітками Єврокомісії та Ради Європи, були досить значні. Насамперед зверталась увага на корумпованість владних структур, нестабільність України як політичного суб'єкта. Більше того, розрив між законодавством та реальною практикою відносин після приєднання до європейських конвенцій не зменшується. Тому у вимогах до України „центр уваги зміщено із суто економічних і політичних питань (як це передбачено Угодою про партнерство та співробітництво) на проблему розвитку реальної демократії й наближення до євростандартів в усіх сферах. Як одна з головних цілей, розглядається нагальна проблема не лише формального пристосування (адаптації) європейських правових і демократичних форм, а й неодмінного забезпечення їх практичної реалізації (імплементатії). Доповнення адаптації імплементатією в усіх сферах двосторонньої співпраці є ключовою вимогою Євросоюзу до української сторони” [7]. Саме тому, незважаючи на зміну системи влади та досить великі очікування, європейські політики лишаються прагматичними. В Україні, навіть після перемоги „помаранчевої революції”, так і не згорнули свою роботу контролюючі комісії. Відповідно до заяв представників моніторингового комітету ПАРЕ Х. Северінсен і Р. Вольвенд, згортання моніторингу України можливе лише після проведення чесних і демократичних парламентських виборів 2006 року [8].

Водночас в самому Європейському Союзі існують суттєві проблеми, пов'язані з прийомом нових членів. Розширення ЄС перетворюється на складний процес адаптації до євростандартів уже прийнятих членів. Це надто витратна справа: нові держави ЄС мають отримати з європейського бюджету понад 40 мільярдів євро. Окремі експерти побоюються, що й цю суму необхідно буде збільшити. Не слід забувати, що в найближчому майбутньому до Євросоюзу можуть прийняти Болгарію, Румунію, Туреччину і Хорватію. В економічному розвитку вони значно поступаються раніш прийнятим державам, тому й сума допомоги, необхідної для адаптації до євростандартів, буде вищою. Затратність прийому нових членів може значно вплинути на саму ідею розширення ЄС. Окремі держави, в основному менш розвинені країни європейського Середземномор'я, вбачають в нових членах споживачів їхніх коштів. Тобто тих, які мали йти на їх розбудову. Логічно, що й надалі вони виступатимуть проти. Значна частина представників Єврокомісії не виключає, що подальше розширення ЄС може призвести до його кризи. Як наслідок, в організації можуть посилитися впливи внутрішніх угруповань держав. А це може призвести до того, що ЄС буде неспроможний вести цілеспрямовану (зовнішню чи внутрішню) політику. І, зрештою, перетвориться на мертву організацію.

Вже сьогодні для Євросоюзу є актуальними питання зовнішньої політики. Ситуація навколо Іраку яскраво засвідчила кризу єдиної політики в Євросоюзі. Збільшення ж членів лише деконцентрує стержень зовнішньої політики. Крім того, події в Іраку висвітлили наявність проамериканськи налаштованих країн ЄС (Польща, Велика Британія) та країн, які не підтримали позицію частини інших членів (ФРН, Франція). У цьому контексті для частини країн ЄС основним є питання внутрішньополітичних пріоритетів нової української влади: чи є вона „євроорієнтованою” чи все ж „проамериканськи” налаштованою.

В такій ситуації Україні вигідно налагодити зв'язки з окремими членами Євросоюзу. Політику наближення ЄС до України в різній мірі підтримують Австрія, країни Балтії, Данія, Фінляндія, Швеція. Серед перспектив найближчого часу слід передбачити тіснішу співпрацю з членами „Вишеградської четвірки” [9]. Доцільним вбачається участь України в перспективних проектах, пов'язаних з розробкою регіональної політики та реалізацією конкретних проектів: розвитку громадянського суспільства та його складових; наукових та освітніх обмінів; співробітництва на рівні органів місцевого самоврядування; прикордонного і транскордонного співробітництва тощо.

Відзначимо, що саме цього року для України відкриваються значні можливості щодо співпраці з „четвіркою”, адже до 1 липня головуватиме в ньому Польща – основний лобіст України на європейському просторі. Ймовірно, що найближчим часом може відбутися зближення і з Чехією. Це пов'язується з економічною співпрацею: за січень – серпень минулого року товарообіг між нашими країнами зріс на 65 % порівняно з аналогічним періодом минулого року.

На євроінтеграційні прагнення України значно впливає Російська Федерація. По-перше, сама Європа, хоч і не так міцно, як Україна, прив'язана до російських енергоносіїв. Доки не будуть диверсифіковані енергетичні джерела Європи, „ЄС навряд чи здійснюватиме кардинальні заходи, спрямовані проти посилення політичного та економічного впливу на Україну з боку Росії, від якої залежить стабільність європейського енергетичного ринку” [10]. Саме тому до зміни владної еліти в Україні деякі країни ЄС (Франція, Німеччина) розглядали можливість співпраці з нашою країною лише в контексті відносин ЄС – Росія. Й сама Україна, пов'язана зі своєю сусідкою економічними зв'язками, перебуваючи в значній енергетичній залежності від неї, в умовах браку суттєвої волі правлячої політичної еліти, довго змушена була „інтегруватися” в двох напрямках: в європейському і євразійському. Перемога „помаранчевої революції” дозволила вийти Україні „з тіні Росії” й заявити про себе як країні із самостійною (в даному випадку – незалежною від Росії) зовнішньою політикою.

Але при цьому Україна зіштовхується з „регіональною” проблемою.

Фактично утворено дві різні регіональні моделі розвитку: західні та південно-західні області, зважаючи на близькість до ЄС, запроваджували загальноєвропейські моделі прикордонного і транскордонного співробітництва, тоді як північні, східні та південні регіони здебільш розвивались завдяки кооперації із суміжними областями Білорусі та Російської Федерації. Складність ситуації посилюється збільшенням лінії кордону з ЄС. Тобто – із запровадженням візового режиму на західному напрямку та програмою боротьби ЄС з мігрантами, що матиме негативні наслідки для євроорієнтованих регіонів. Водночас відкритість східного кордону України все більш переорієнтовуватиме підприємства на російську модель.

Посилення ж пропускнуго контролю на східному кордоні ЄС, про що згадувалось раніше, має ще один негатив – Україна перетвориться на місце накопичення біженців. А збільшення нелегалів на території нашої країни може тільки суттєво підвищити криміногенну ситуацію. Як свідчить досвід, збільшення кількості біженців стимулює розвиток ксенофобії в країні, що, в свою чергу, призводить до зростання політичного екстремізму. Зрозуміло, що це прямо пропорційно позначиться на негативному іміджі нашої країни як кандидата на вступ до європейської спільноти. Можна покладати надії на пропозиції окремих європейських країн про утворення і фінансування таборів біженців на території України з боку ЄС. Однак навіть це не зніме проблеми біженців, а тому не стимулюватиме процес євроінтеграції. Отже, слід шукати альтернативні моделі. Ймовірно, вони включатимуть і посилення пропускнуго режиму на східному кордоні. При чому, зважаючи на те, що це – проблема ЄС, представників Євросоюзу можна залучити до співпраці у цій сфері.

Розширення ЄС обумовило те, що „Україна опинилась на перетині двох геополітичних концепцій... Європи та Євразії” [11]. Але, точніше, Україна стала буфером між цими сторонами. Що вже містить суттєві загрози національній безпеці.

Вже сьогодні геополітичні інтереси Заходу і Росії в Україні заклали умови для розколу нації. Особливого масштабу це набуло під час минулих президентських виборів: країни, які виступають гарантами безпеки нашої держави (США та Росія), прямо чи опосередковано використовували наявні в них важелі для досягнення власних геостратегічних цілей, що призвело до виникнення ліній поділу нашої держави. І тому чим довше зберігатиметься стан, коли Україна фактично „зависла” між ЄС та Росією, тим більше посилюватимуться відцентрові тенденції в країні. У свою чергу, це може призвести до утворення зони нестабільності на кордоні ЄС. І напевно така тенденція його влаштує.

З іншого боку, буферизація України лише в короткостроковій перспективі вигідна європейській спільноті. По-перше, утворюється культурний кордон, який дає можливість повноцінної адаптації нових

членів до норм ЄС. Як писав М. Горинь: „Україна не раз рятувала європейську цивілізацію від навал східних кочовиків, від татарсько-турецької експансії, від російсько-євразійської жадоби” [12]. По-друге, не маючи спільних кордонів з Росією (за винятком Калінінградської області), ЄС має можливість домовитися з буферною Україною про блокування потоку біженців. З Росією таких домовленостей досягти не просто, особливо коли зважити на енергетичну залежність та брак європрагнень останньої. Однак у довгостроковій перспективі така ситуація навряд чи затягнеться. Зміцнення східного кордону України, адаптація нових країн-членів ЄС, диверсифікація енергетичних донорів (Ірак, Закавказзя) змінить геоекономічну ситуацію. І тоді Європейський Союз для власної безпеки буде змушений взяти до свого складу Україну. Тому в його інтересах подавати найближчим часом можливо й символічні, але доволі переконливі сигнали про інтеграційні наміри для стимулювання європейських намірів населення України.

Виходом з цієї ситуації вбачається активніше залучення європейських інвестицій на внутрішній ринок України. Залежно від їх присутності на території України, відбуватиметься стимулювання переходу на європейську модель. З іншого боку, активізація європейського бізнесу в Україні дозволить одержати суттєве євроінтеграційне лобі в керівних структурах ЄС. Та при цьому треба зважити, що Німеччина, яка свого часу виступала лобістом Польщі в євроструктурах, перед тим фактично поставила під свій контроль всю банківську систему нашої західної сусідки [13]. Цього не слід допускати в Україні не тільки у сфері фінансових відносин, але й у сфері виробництва та послуг. Необхідно зробити все, щоб перестати бути сировинним додатком технологічно розвинених країн, тим більше, що деякі переваги маємо. По-перше, при територіальній близькості до ЄС в Україні сконцентрована відносно дешева робоча сила, яка має високу кваліфікацію і трудову мотивацію. По-друге, будучи молодою країною, Україна має інституційну гнучкість. У нас можна „вирішити багато структурних довгострокових проблем, які важко регулювати у високорозвинених європейських країнах, де диспропорції формувалися десятиліттями” [14].

Двополюсна орієнтація України викликала і відповідне ставлення до європейської інтеграції з боку населення, якому в процесі історичного розвитку прищеплено дві різні ментальності. Частина населення підтримує європейську модель розвитку. Однак все ще значною лишається частина громадян, що виступає за євразійську модель. Тому серед головних внутрішніх вад є неготовність населення визнати єдиний геостратегічний курс.

Багатовекторність, як „невизнана” модель зовнішньої політики, відбилась на власній нації. „На глибинному суспільному рівні консенсусу з цього питання не існує – громадська думка розділена” [15]. Порівнюючи

Україну з країнами, які вже вступили до ЄС і НАТО, Голова Верховної Ради України В. Литвин заявив, що це є „практично повернення до європейської сім'ї... Для України ситуація виглядає інакше, складніше. Геополітичний курс, як і розв'язання внутрішніх проблем, не можна реалізувати без загальнонаціонального консенсусу” [16]. Політична еліта, намагаючись діяти за принципом „і вашим і нашим”, не могла і, скоріш за все, не бажала стимулювати формування повноцінної української нації. З одного боку, політична еліта офіційно оголосила свій курс до ЄС, а з іншого – постійно акцентувала увагу на економічній вигоді участі в євразійських утвореннях [17]. Мовна близькість (відсоток українців, які назвали російську мову рідною, становить 15,8 %, тоді як україномовних росіян – 3,6 % [18]) призвела до того, що Україна ще й досі міцно прив'язана до російського інформаційного простору. Тоді як „між західними ЗМІ та більшою частиною українських споживачів стоїть мовний бар'єр” [19]. Цю проблему за короткий час вирішити неможливо. Одним із механізмів подолання мовних бар'єрів є Болонський процес, але входження в нього потребує часу, а підготовка нових поколінь до європейського життя – десятиліть.

Зрозуміло, що входження України до Європейських структур зачіпає політичні плани Росії. Для неї Україна є складовою відновлення супердержави: „Україна є воротами з Азії в Європу для Росії, а тому є ключем до існування імперії” [20]. Вихід України із „зони контролю” Росії поставить крапку на російських намірах поширити свій вплив у Європі. З іншого боку, якщо процес геополітичної самоідентифікації України зупиниться між Росією та ЄС, то процес націотворення затягнеться надовго. І Україна, не маючи повноцінної нації, опиниться перед загрозою втрати власної державності. Тому зовнішня політика, позбавлена багатовекторності, стимулюватиме націотворчі процеси. В цьому контексті „нова українська влада” має зробити суттєві кроки як у культурному, так і в духовному відродженні нації, і, що головне, кристалізації національної ідентичності в умовах формування єдиного інформаційного простору.

В консолідаційному процесі формування нації основоположну роль має відіграти і символічна єдність самої еліти. Еліта, користуючись нині величезним потенціалом народної довіри, має шанс концентрувати народну волю і спрямувати її на спільний рух в євроінтеграційному напрямку. Народ, який став ініціатором, суб'єктом та рушієм зміни системи влади, зможе претендувати на звання європейського лише у своїй єдності. Показовою щодо цього є заява Голови Верховної Ради України В. Литвина: „У нас один вимір – євроінтеграція. Я підтримую таку позицію Президента України Віктора Ющенка й певен, що парламент внесе свою частку конкретних справ в її реалізацію” [21].

До речі, в кожній країні, яка була кандидатом в члени ЄС, євроскептики постійно висували думки про втрату національної ідентичності в процесі

євроінтеграції. В Україні найближчим часом подібні заяви можуть залунати з більшою силою. Бо Україна, на відміну від інших членів Євросоюзу, – країна відносно молода, і проблема збереження нації стане суттєвим аргументом у заявах як внутрішніх, так і зовнішніх представників євроінтеграції. У цьому аспекті зауважимо, що, користуючись європейським досвідом, жодна, навіть невелика нація, в процесі євроінтеграції не розчинилась у загальноєвропейській спільноті. Навпаки, знімаючи кордони, кожна нація культурно збагачується сама і збагачує інші.

Говорячи про національну безпеку та євроінтеграцію, навряд чи можна обійти інше питання – інтеграцію євроатлантичну. Так, сьогодні Україна успішно асоціюється з процесом здійснення спільної європейської політики безпеки та оборони. Наша країна бере участь у миротворчих місіях ЄС в Боснії і Герцеговині та в Македонії. Зміцненню правової основи співпраці в галузі безпеки слугуватиме укладення Угоди про участь України в операціях Європейського Союзу з врегулювання кризових ситуацій, а також про безпеку процедури обміну інформацією, що очікується найближчим часом. ЄС вже сьогодні визнає позитивну роль України у підтриманні безпеки і стабільності на континенті та її високий промислово-технологічний потенціал у військовій сфері. Це підтверджується практикою запрошення України до військових навчань за участю підрозділів ЄС.

Однак не слід забувати, що членство в ЄС не є запорукою національної безпеки. Політика у сфері безпеки та оборони Євросоюзу полягає в координації зусиль країн-членів з протидії викликам та загрозам, а не в утворенні наднаціональних структур чи військового блоку. Водночас не слід забувати, що домінуюча частина країн Євросоюзу є членами НАТО. Зважимо й на те, що НАТО на сьогодні є найвпливовішим та наймогутнішим механізмом застосування збройної сили й за багатьма ознаками перетворюється на глобальну структуру. В таких умовах інші альтернативи посилення національної безпеки є примарними. Тривалий час входження України до структур Північноатлантичного альянсу розглядалось як суттєва передумова вступу до ЄС. Однак, як свідчить досвід Туреччини, входження до НАТО не є визначальним для євроінтеграційного руху. Нині вступ до НАТО багато в чому залежить від ставлення до країни-кандидата самого Євросоюзу. В ситуації, коли символічна політика щодо України з боку євроструктур, як мінімум, не є негативною, нова політична еліта просто змушена скористатися цим моментом.

Зрозуміло, що сьогодні-завтра ми ще не зможемо стати членами Альянсу. Тому найприйнятнішою формою співробітництва з НАТО найближчим часом має стати започаткування плану дій заради членства. Тут актуальним може виступити залучення іноземних інвестицій в

переорієнтацію на натовські стандарти вітчизняних виробників. Навіть сама ситуація це стимулює. Близькість до російських стандартів останнім часом зможе нівелюватись, бо сам російський виробник зменшує кооперацію з українським. Якщо у виробництві літака СУ-27 в Китаї брали участь 44 українські підприємства, то у виробництві СУ-30МКК їх кількість зменшилась до 14 [22]. Зрозуміло, за такого ставлення сподіватися на стратегічну співпрацю з російським товаровиробником недоцільно. А довго посідати незалежну позицію на ринку озброєнь в умовах, коли на реформування армії спрямовується 356 мільйонів гривень, з яких тільки 33 мільйони – на прикладні дослідження, неможливо [23]. Тому наша країна для збереження свого ВПК має кооперуватися з країнами НАТО, а відтак й адаптуватися до їх стандартів.

Розглянувши передумови, що склались, необхідно визначитися з першочерговими завданнями, які постали нині перед Україною у зв'язку з її євроінтеграційними намірами:

1. Визнання України як країни з ринковою економікою.
2. Спрощення візового режиму з країнами ЄС.
3. Вступ до Світової організації торгівлі (при умові захисту українського виробництва).
4. Утворення зони вільної торгівлі Україна – ЄС.

Українська влада має найактивніше використовувати той рівень довіри, який вона здобула на Заході. Вже сьогодні слід чітко заявити про необхідність перегляду Угоди про партнерство і співробітництво (УПС). Бо вимоги, висунуті в УПС, не мали часової регламентації виконання. Практично в ній не окреслено критеріїв успішності виконання сторонами своїх зобов'язань [24]. Тому слід позитивно оцінити те, що на засіданні „Україна – трійка ЄС” В. Ющенко порушив питання про підписання трирічного плану співробітництва „Україна – ЄС”. Він заявив, що „цей документ має бути наповнений конкретними кроками” [25].

Не слід применшувати і того вкладу, який роблять в європейському напрямку й відповідні міжпарламентські групи. Позитивною рисою „нової влади” є переконаність у необхідності активної участі України в геополітичних змінах. „Сподіваюся, – підкреслив Президент України, – що 2007 року ми зможемо розпочати переговори про вступ України до Євросоюзу. Найголовніше – початок переговорного процесу” [26].

Ситуація вимагає як шонайшвидшого переходу від суто символічної внутрішньої політики до реальних дій: „Здійснений в Україні політичний прорив, який поки що відчутний переважно на верхівковому рівні, у формі державних декларацій, має дістати якомога швидше і динамічне продовження, залучити до своєї орбіти всі ланки суспільства аж до його першооснови” [27].

Крім виконання євровимог, які висувуються перед Україною, необхідно проявляти активну позицію і за іншими напрямками:

³⁵₁₇ в налагодженні тісних двосторонніх стосунків з країнами з впливовими членами ЄС (ФРН, Франція, Велика Британія);

³⁵₁₇ в посиленні використання США в напрямку євроатлантичної інтеграції;

³⁵₁₇ у формуванні іміджу України як самостійної та економічно перспективної країни;

³⁵₁₇ в залученні іноземних інвестицій та перетворенні європейського бізнесу на лобіста українських інтересів;

³⁵₁₇ у формуванні високої політичної культури всіх верств нашого суспільства.

Слід зійти з адміністративних шляхів реформування економіки та спиратись на довгострокову перспективу економічного розвитку. Бажаємо проводити цілеспрямовану науково-популярну агітацію європерспектив України серед населення, унеможливити повернення до політики „багатовекторності”. Лише в такому випадку адаптація до євростандартів відповідатиме євроінтеграційним намірам України. Саме так – через активну політику, самоповагу і рішучість Україна зможе посісти належне їй рівноправне місце в Європі, dokonечно стати європейською нацією.

Література:

1. Закон України „Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2005 рік” та деяких інших законодавчих актів України”. Додаток № 3 // Голос України. – 2005. – № 59.

2. Закон України „Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2005 рік” та деяких інших законодавчих актів України”. Ст. 1, ч. 1 // Голос України. – 2005. – № 59.

3. Зовнішній вплив на вибори в Україні: міжнародно-правові аспекти / Національна безпека і оборона. – 2004. – №5. – С. 33.

4. Термін „Захід” тут вживається в контексті зовнішньої політики, що включає в себе країни з розвиненими демократичними інституціями, насамперед ЄС та США.

5. Досить згадати лише заяви комісара ЄС з розширення Ферхойгена про те, що Україні „варто відкласти євроінтеграційні наміри щонайменше на 20 років”. (Пил К. Разделительный рубеж между Россией и Западом / <http://www.proua.com/digest/2004/11/26>).

6. Костіна Н. У Варшаві підписано українсько-польські угоди про академічне взаємовизнання документів про освіту, а також співробітництво в сфері інформатизації // Укрінформ. – 2005. – 11 квітня / <http://www.ukrinform.gov.ua/ukr/order/?id=371900>

7. Рудяков П., Ковальова О. Інтеграційні можливості для України після розширення Євросоюзу. / Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2004 / за ред. А. С. Гальчинського. – 2004. – К.: НІСД, 2004. – С.

231.

8. ПАСЕ прекратит мониторинг, если выборы – 2006 будут честными / <http://www.proua.com/news/2005/03/23/140551.html>

9. Польща, Чехія, Угорщина і Словаччина.

10. Зовнішній вплив на вибори в Україні: міжнародно-правові аспекти // Національна безпека і оборона. – 2004. – №5. – С. 32.

11. **Вілсон Е.** Українці: несподівана нація. – К.: Видавництво „К.І.С.”, 2004. – С. 451.

12. **Горинь М.** Український шлях до Європи // Запалити свічу в пітьмі. – К.: Українська республіканська партія, 1994. – С. 56.

13. **Власенко А.** Многовекторность как неизбежность // Власть денег. – 2005. – №5. – С. 18.

14. **Храбрый О.** „Сладкие идеи передела”. Интервью Е. Гайдара // Эксперт. – 2005. – № 5 – С. 47.

15. **Вілсон Е.** Українці: несподівана нація. – К.: Видавництво „К.І.С.”, 2004. – С. 451.

16. Из вступного слова Голови Верховної Ради України В. М. Литвина на Всеукраїнських зборах представників місцевого самоврядування // http://gska2.rada.gov.ua/control/uk/publish/article/news_left?art_id=59491&cat_id=37486

17. Вже сама назва Послання Президента України Верховній Раді України 2002 року – „Європейський вибір” говорить про визнання курсу. У Посланні містились навіть терміни євроінтеграції, за якими 2011 року Україна мала повністю інтегруватися в ЄС. Водночас підписувались документи про входження в ЄЕП.

18. Всеукраїнський перепис населення 2001 року // <http://www.ukrcensus.gov.ua/>

19. Зовнішній вплив на вибори в Україні: міжнародно-правові аспекти // Національна безпека і оборона. – 2004. – №5. – С. 33.

20. **Вілсон Е.** Українці: несподівана нація. – К.: Видавництво „К.І.С.”, 2004. – С. 457.

21. Після нинішніх чесних і демократичних виборів Євросоюз може запропонувати Україні глибше, ніж зараз, партнерство, заявила єврокомісар з питань зовнішньої політики на зустрічі з головою Верховної Ради // Укрінформ. – Київ. – 2005. – 23 січня. /<http://www.ukrinform.com/ukr/order/>

22. **Бадрак В.** Компактная и хорошо упакованая // Эксперт. – 2005. – №12. – С. 55.

23. Закон України „Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2005 рік” та деяких інших законодавчих актів України”. Додаток № 3, код 2101140, код 2101160 // Голос України. – 2005. – № 59.

24. **Рудяков П., Ковальова О.** Інтеграційні можливості для України після

проблеми державотворення

проблеми державотворення

розширення Євросоюзу / Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2004 / за ред. А. С. Гальчинського. – 2004. – К.: НІСД, 2004. – С. 231 - 232.

25. Україна сподівається завершити переговори про вступ до ЄС до 2007 року – Віктор Ющенко // <http://ww2.yuschenko.com.ua/ukr/present/News/2470/>

26. Виступ Президента України Віктора Ющенка у Європейському парламенті // http://ww2.yuschenko.com.ua/ukr/Press_centre/168/2479/

27. Із вступного слова Голови Верховної Ради України В. М. Литвина на Всеукраїнських зборах представників місцевого самоврядування // http://gska2.rada.gov.ua/control/uk/publish/article/news_left?art_id=59491&cat_id=37486

Збройні Сили України як базовий компонент воєнної організації держави

Андрій Єрмоленко,
майор, ад'юнкт кафедри
морально-пропагандистського забезпечення
Національної академії оборони України

Геополітичні зміни, що відбулися в світі на межі тисячоліть, обумовили трансформацію поглядів на вирішення багатьох аспектів людського існування. До них, зокрема, належать й одвічні питання війни і миру. У статті розглядається проблема оптимізації оборонної сфери України як один з неодмінних компонентів державотворення.

Відповідно до останніх військово-політичних викладок та реальних подій, цілі та мотиви локальних і регіональних воєн набувають нового змісту, динамічно змінюються засоби збройної боротьби та способи воєнного протистояння. Такі зміни істотно впливають на організаційно-штатну структуру, функції та завдання воєнної організації держави (ВОД) та її компонентів.

Аналогічні перетворення спостерігаються і у воєнній сфері України. Нагальною проблемою продовження державотворчих акцій у нашій державі є проблема оптимізації її оборонної сфери, приведення воєнної організації у відповідність із характером зовнішньо- і внутрішньополітичних загроз та викликів. Відтак, вимагає переосмислення низка проблем розвитку структурних елементів воєнної організації України, практичного використання їх можливостей у захисті національних інтересів. Логічно було б з'ясувати, який із компонентів (складових частин) національного варіанту ВОД є її основним, системотворчим елементом.

Згідно із законодавчими актами України з питань національної безпеки [1], воєнна організація держави – це сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів країни від зовнішніх та внутрішніх загроз. Таке визначення дозволяє стверджувати, що ВОД структурно складається з двох підсистем (компонентів): системи органів державної влади (управлінсько-

регламентуючого компонента) та системи військових формувань (силового компонента).

Для визначення головного, базового елемента в системі військових формувань України доцільно провести їх порівняльну характеристику. На жаль, структуру ВОД вітчизняне законодавство не розкриває. Винятком є Концепція (основи державної політики) національної безпеки України від 16 січня 1997 року, проте цей документ втратив чинність.

Виходячи з наведеного вище визначення ВОД, до її силового компонента структурно входять всі військові формування, утворені відповідно до законів України. В Законі України „Про оборону України” від 5 жовтня 2000 року вказано, що військове формування – це створена відповідно до законодавства України сукупність військових об’єднань, з’єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у випадку збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій [2, с. 59].

Керуючись таким трактуванням, можна визначити, що до складу силового компонента воєнної організації України входять: Збройні Сили України (ЗСУ), Державна прикордонна служба України, Внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України, військові підрозділи Управління державної охорони України, військові підрозділи Служби безпеки України, військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, інші військові формування держави.

Оскільки основним показником, що регламентує структуру, кількісний та якісний склад системи є її функціональне призначення і завдання, які вона виконує, то для визначення співвідношення військових формувань у системі ВОД буде логічно провести порівняння їх функцій та завдань. Основні функції військових формувань ВОД, відповідно до чинного законодавства України [3], наведено в **таблиці 1**.

Основне функціональне призначення власне ВОД визначає Закон України „Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 року: „Забезпечення оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів; протидія зовнішнім загрозам воєнного характеру”.

З огляду на те, що основним призначенням ВОД як сукупності силових структур є ведення війни та підготовка до неї, доцільно також розглянути завдання її силових елементів у мирний час та в період підготовки і ведення бойових дій. Ці завдання викладені у Воєнній доктрині України, затвердженій Указом Президента України №648 від 15 червня 2004 року. Згідно з цим документом:

**Збройні Сили України як базовий
компонент військової організації держави**

Андрій Єрмоленко

Таблиця 1

Основні функції військових формувань ВОО

Військове формування	Основні функції військових формувань
Збройні Сили України	Оборона України; захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.
Державна прикордонна служба України	Забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.
Внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України	Охорона та оборона важливих державних об'єктів, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України, охорона виправно-трудова і лікувально-трудова установ, а також участь в охороні громадського порядку та боротьбі зі злочинністю.
Військові підрозділи Управління державної охорони України	Здійснення державної охорони органів державної влади України, забезпечення безпеки посадових осіб та об'єктів, визначених Законом України „Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб” від 4.03.1998 року.
Військові підрозділи Служби безпеки України	Захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб.
Військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій	Здійснення захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, наслідків Чорнобильської катастрофи, рятувальної справи та пожежної безпеки.

Основними завданнями ЗС України у мирний час є: здійснення розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах оборони держави; підтримання військ (сил) у постійній бойовій і мобілізаційній готовності; несення бойового чергування; проведення заходів з оперативної, бойової, мобілізаційної та гуманітарної підготовки військ (сил) до виконання завдань за призначенням; здійснення заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки; участь у здійсненні заходів з підготовки до територіальної оборони; участь у створенні, підготовці та нагромадженні мобілізаційних ресурсів і непорушного запасу; участь у нагромадженні озброєння, військової техніки, інших матеріальних ресурсів у непорушному запасі та мобілізаційному резерві, а також створенні резерву військово-навчених людських ресурсів; надання

допомоги центральним і місцевим органам виконавчої влади, органам виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування в проведенні пошукових та аварійно-рятувальних робіт під час ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру; участь у виконанні міжнародних договорів України щодо контролю над озброєнням; участь у заходах з міжнародного співробітництва (на двосторонніх і багатосторонніх засадах) та у міжнародних миротворчих операціях.

Завданнями інших військових формувань та правоохоронних органів у мирний час є участь у стратегічному плануванні застосування Збройних Сил України, здійснення разом із Збройними Силами підготовки та забезпечення готовності до спільних дій з метою оборони держави.

Основними завданнями ЗС України в особливий період до початку збройної агресії є: активізація розвідки з метою своєчасного попередження Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України про можливу збройну агресію та приведення у вищі ступені бойової готовності військ (сил); посилення охорони і захист державного кордону, захист повітряного простору; створення та нарощування угруповань військ (сил) на загрозливих напрямках, у тому числі проведення стратегічного розгортання (часткового або повного) ЗС України.

Основними завданнями інших військових формувань та правоохоронних органів в особливий період до початку збройної агресії визначено: участь у прикритті стратегічного розгортання Збройних Сил України та у веденні територіальної оборони держави; участь в евакуації населення з прикордонних районів на напрямках можливої збройної агресії.

Основні завдання Збройних Сил України в особливий період у випадку збройної агресії є такими: проведення стратегічного розгортання Збройних Сил України та створення угруповань військ (сил) для відсічі збройній агресії; відбиття нападу агресора з повітря, суші і моря та недопущення вторгнення угруповань його військ (сил) на територію держави; ведення операцій і бойових дій з метою завдання поразки військам (силам) агресора, його розгрому та створення умов для укладення миру; ліквідація (локалізація, нейтралізація) збройного конфлікту в разі його виникнення.

Завдання інших військових формувань та правоохоронних органів в особливий період у разі збройної агресії є такими: участь у здійсненні заходів правового режиму воєнного стану; участь у виконанні завдань територіальної оборони; захист населення, об'єктів економіки та інфраструктури від впливу засобів ураження, застосованих агресором.

Як бачимо, виконання основних заходів щодо підготовки та відсічі збройної агресії покладається на ЗС України, які безпосередньо проводять операції та бойові дії з метою оборони країни. Інші військові формування сприяють Збройним Силам у виконанні ними завдань, здійснюють їх

**Збройні Сили України як базовий
компонент воєнної організації держави**

Андрій Єрмоленко

пріоритетне забезпечення та інші повноваження у сфері оборони України згідно із законодавством.

Отже, порівняння основних функцій та завдань силових елементів в контексті виконання основного призначення ВОД дає змогу з'ясувати, що **провідним елементом воєнної організації української держави за функціональним призначенням є Збройні Сили України.**

Наочним підтвердженням цієї тези може бути кількісна характеристика ЗС України та інших військових формувань, викладена в Стратегічному оборонному бюлетені України на період до 2015 року [4, с. 25]. Станом на 2004 рік співвідношення кількості особового складу військових формувань наведено в **таблиці 2).**

Таблиця 2
Співвідношення особового складу військових формувань ВОД

Військове формування	Кількість особового складу	
	всього	в службовців
Збройні Сили України	355 000 осіб	265 5000 осіб
Державна прикордонна служба України	50 000 осіб	42 000 осіб
Внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України	43 2000 осіб	41 450 осіб
Військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій	82 000 осіб	53 900 осіб

Що стосується озброєння та військової техніки, то такого потенціалу, який мають ЗС України (наведено в **таблиці 3**), інші компоненти ВОД не мають.

Оскільки розглядаємо ВОД як систему, то одним з основних питань є організація управління нею в цілому та її компонентами. Так, в Законі України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” від 28 січня 2004 року говориться, що „Воєнна організація держави – охоплена єдиним керівництвом сукупність...”. Але в жодному законі чи нормативному акті конкретно не визначено, хто здійснює це керівництво. В нормативно-правовій базі є певні розбіжності, але це вже окрема тема.

Спробуємо з'ясувати, як здійснюється керівництво ЗСУ та іншими військовими формуваннями під час виконання ними завдань щодо основного функціонального призначення ВОД.

Таблиця 3

Кількісні показники основного озброєння та військової техніки

Вид озброєння та військової техніки	Кількість (одиниць)
Танки	1790
БМП	2270
Гармати і міномети (калібру понад 100 мм.)	2080
Бойові літаки	270
Бойові кораблі і катери	30
Судна і катери забезпечення	97

Згідно з Конституцією України (п. 17, ст. 106) та іншим чинними документами [5], Верховним Головнокомандувачем ЗС України є Президент України. Але не вказано, хто керує всією ВОД. У Воєнній доктрині України відзначено, що „в особливий період стратегічне керівництво Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами Президент України здійснює через ставку Верховного Головнокомандувача (у разі її створення), робочим органом якої є Генеральний штаб Збройних Сил України, а безпосереднє керівництво ЗСУ в мирний та воєнний час здійснює Головнокомандувач ЗС України”. Відповідно до цього закону, „головним військовим органом з питань планування оборони держави, управління застосуванням Збройних Сил України, координації та контролю за виконанням завдань у сфері оборони іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами... у межах, визначених законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України є Генеральний штаб Збройних Сил України”.

Аби з'ясувати питання підпорядкування військових формувань під час підготовки і ведення оборони як основного завдання ВОД, звернемося до Закону України „Про оборону”. В його ст. 12 чітко регламентовано:

Діяльність і управління іншими військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, та правоохоронними органами, які, відповідно до своїх повноважень, беруть участь в обороні держави, здійснюються згідно із законодавством.

Інші військові формування, утворені відповідно до законів України, та відповідні правоохоронні органи:

узгоджують з Генеральним штабом ЗС України їх програми розвитку

в частині, що стосується оборони держави, а також плани підготовки їх органів управління, з'єднань і частин, призначених для підпорядкування органам військового управління в особливий період та виконання завдань територіальної оборони;

здійснюють під керівництвом Генерального штабу ЗС України планування застосування органів управління, з'єднань і частин, призначених для підпорядкування органам військового управління ЗС України в особливий період та виконання завдань територіальної оборони, надають Генеральному штабу ЗС України необхідну для цієї роботи інформацію;

здійснюють разом із ЗС України підготовку та забезпечують готовність до спільних дій з метою оборони, беруть участь у створенні єдиної системи управління та всебічного забезпечення на особливий період;

узгоджують з Генеральним штабом оперативно-стратегічні вимоги до озброєння та військової техніки, військово-технічного майна, його якісні та кількісні показники, спільно з Міністерством оборони України розробляють державну програму розвитку озброєння і військової техніки та формують державне оборонне замовлення;

узгоджують з Міністерством оборони України програми підготовки військових кадрів, вживають заходів щодо оптимізації системи військової освіти;

в особливий період відповідним органам військового управління ЗС України підпорядковуються визначені в установленому порядку Генеральним штабом ЗС України органи управління, з'єднання, частини та установи інших військових формувань.

Отже, ми з'ясували, що в мирний час всі силові структури ВОД не мають єдиного керівництва, але у сфері підготовки до оборони країни свою діяльність узгоджують з Генеральним штабом ЗС України, під його керівництвом здійснюють планування оборони та беруть участь у створенні єдиної системи управління на особливий період. Що ж стосується особливого періоду, то органи управління, з'єднання, частини та установи інших військових формувань підпорядковуються відповідним органам військового управління ЗС України в порядку, визначеному Генеральним штабом. Це свідчить про основоположну роль ЗС України та їх Генерального штабу в процесі підготовки та ведення оборони держави.

Підсумовуючи, можна сказати, що **провідним компонентом ВОД є Збройні Сили України як гарант воєнної безпеки країни.**

На початку становлення України як демократичної правової держави її Збройні Сили становили частку Радянської Армії колишнього СРСР і сприймалися лише як необхідний атрибут державності. Вони налічували майже 900 тисяч чоловік особового складу, функціонально і структурно відповідаючи вимогам часів холодної війни. Така армія не відповідала як

проблеми державотворення

проблеми державотворення

геополітичним реаліям, так й економічним можливостям України. Тому основні зусилля держави були спрямовані на формування основ ЗС України та значного скорочення їх чисельності. Протягом десятиріччя армію було скорочено більш як на 400 тисяч чоловік. З її складу виведено велику кількість озброєння і військової техніки [4, с. 22].

Однак конкретного програмового документа, який би регламентував скорочення ЗС України та їх приведення до вимог часу, у перші роки незалежності розроблено не було. Лише у січні 1997 року Указом Президента України введено в дію Державну програму будівництва та розвитку ЗС на період до 2005 року. Однак суттєві зміни, що відбувалися у світі наприкінці 1990-х років, обумовили уточнення цієї програми, і вже в липні 2000 року було затверджено Державну програму реформування та розвитку ЗС України, теж розраховану до 2005 року. Статистичні дані [4, с. 22] скорочення бойового та чисельного складу ЗС України (згідно з цим документом) подано у таблиці 4.

Таблиця 4

Скорочення бойового та чисельного складу ЗС України

Найменування	1992 рік	2000 рік	2004 рік	Різниця
Особовий склад				
Всього	900 000	400 000	355 000	-545 000
Військовослужбовців	720 000	310 000	265 500	-454 500
Цивільний персонал	180 000	90 000	89 500	-90 500
Основні види озброєння				
Танки	6 500	4 000	1 790	-4 710
БМП	7 000	5 000	2 270	-4 730
Гармати і міномети калібру > 100мм	7 200	4 000	2 080	-5 120
Бойові літаки	1 500	680	270	-1 230
Бойові кораблі і катери	6*	35	30	+121
Судна і катери забезпечення		103	97	
* Наявність до розподілу Чорноморського флоту				

Отже, ми підійшли до розгляду питання: який вигляд на сьогодні мають ЗС України як базовий елемент військової організації України?

Відповідно до ст. 1 Закону України „Про Збройні Сили України” від 5 жовтня 2000 року, „Збройні Сили України – це військове формування, на яке, відповідно до Конституції України, покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України”.

Крім виконання основної функції, з’єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України, відповідно до закону, в межах,

**Збройні Сили України як базовий
компонент воєнної організації держави**

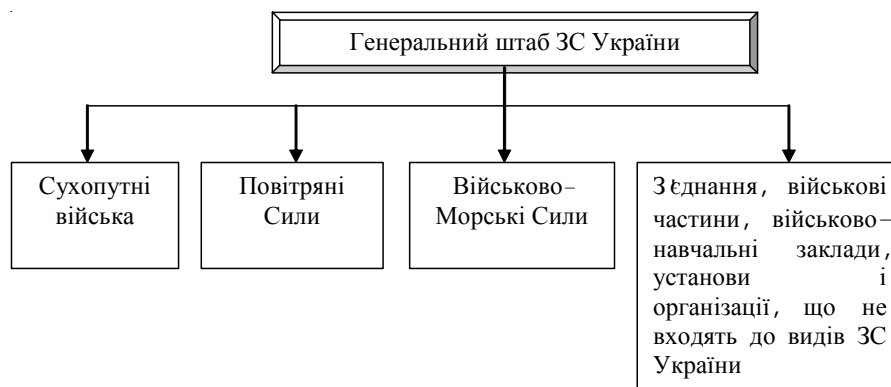
Андрій Єрмоленко

визначених указами Президента України, що затверджуються Верховною Радою України, можуть залучатися до: здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану; посилення охорони державного кордону України і виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу України та їх правового оформлення; ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру; надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві та міжнародних миротворчих операціях на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Нині ЗС України структурно мають такий склад [4, с. 24]: Генеральний штаб ЗС України; види ЗС України: Сухопутні війська, Повітряні Сили (відповідно до Закону України „Про внесення зміни до статті 3 Закону України „Про Збройні Сили України” від 3 червня 2004 року, Військово-Повітряні Сили та Війська протиповітряної оборони перейменовано на Повітряні Сили), Військово-Морські Сили; з'єднання, військові частини, військово-навчальні заклади, установи та організації, що не входять до видів ЗС України (схема 1).

Схема 1

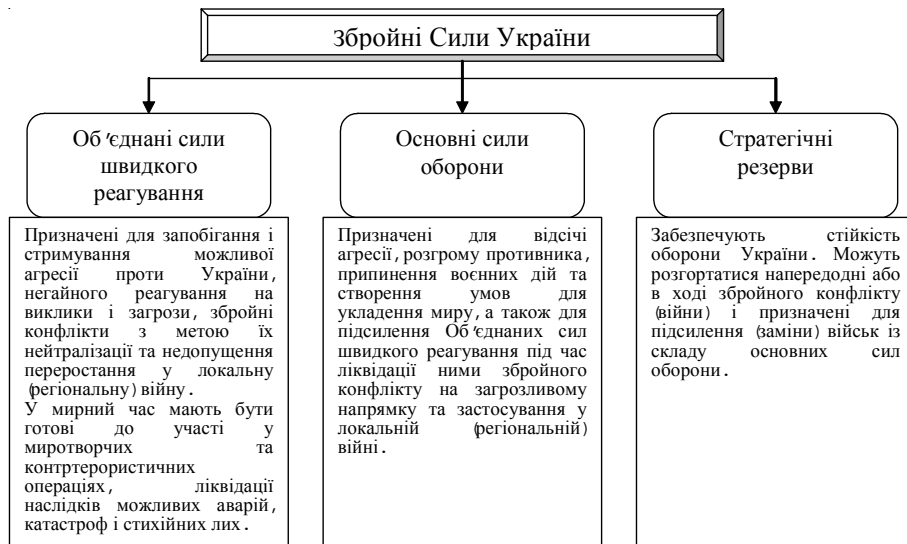
Структура Збройних Сил України

За функціональним призначенням ЗС України поділено на три структури: Об'єднані сили швидкого реагування (ОСШР), Основні сили оборони, Стратегічні резерви (схема 2) [4, с. 24]. При цьому, ОСШР перебувають у стадії створення, яка (за планом) повинна завершитися 2006 року.

Схема № 2

Функціональні структури Збройних Сил України

Загальна штатна чисельність особового складу ЗСУ (на січень 2004 року) складала 355000 осіб, у тому числі 265500 військовослужбовців та 89500 осіб цивільного персоналу (таблиця 5) [4, с. 25].

Таблиця 5

Штатна чисельність особового складу ЗС України

Особовий склад	МО України	ГШ ЗС України	СВ	ПС	ВМС	ЧБП
Всього	1760	980	166900	94650	25940	64720
Військовослужбовці	1020	760	125600	77000	19600	41520
Цивільний персонал	740	220	41350	17650	6340	23200

Нинішні ЗС України за своєю структурою та кількісними показниками значно відрізняються від Збройних Сил зразка 1992 року. Проте за якісними показниками вони ще далекі від ідеалу. Насамперед це стосується технічного переозброєння армії. Показово, що за всю історію розбудови ЗС України було закуплено лише 20 автомобілів і 17 одиниць ракетно-артилерійського озброєння, не отримано жодного танка, літака чи гелікоптера [6, с. 38]. На сьогодні стан озброєння та військової техніки (ОВТ) характеризується швидкими темпами морального і фізичного

**Збройні Сили України як базовий
компонент воєнної організації держави**

Андрій Єрмоленко

старіння (понад 60 % ОВТ експлуатуються понад 15 років) [4, с. 28].

Обраний Україною курс на євроатлантичну інтеграцію, її наміри брати активну участь у європейській політиці безпеки та оборони, інтенсивне використання нових технологій в управлінні військами (силами), оснащенні Збройних Сил ОВТ, існуючий стан в оборонній сфері викликали нагальну потребу у прискоренні реформування ЗС України.

Щоб виправити ситуацію, яка склалася, було проведено оборонний огляд. Це дало змогу визначити сфери, в яких потрібно інтенсифікувати проведення реформ. Розроблено Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року, який містить основні напрямки та шляхи досягнення майбутнього обрису ЗС України.

Головною метою реформування ЗС України є приведення їх у відповідність до змін середовища безпеки та можливостей держави, а також забезпечення здатності виконувати нові місії та завдання, що впливають з політики безпеки і оборони держави.

Відтак можна зробити **висновок**, що воєнна організація України структурно має дві підсистеми (два компоненти): підсистему органів державної влади (управлінсько-регламентуючий компонент) та підсистему військових формувань (силовий компонент). До силового компоненту ВОД входять усі військові формування, утворені відповідно до законів України.

Проведення порівняльного аналізу функцій і завдань військових формувань, їх кількісного і якісного складу дає змогу стверджувати, що базовим елементом ВОД є ЗС України, покликані захищати суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність України. Вони є важливим атрибутом суверенної держави.

Нині ЗС України перебувають у стані реформування для приведення їх у відповідність до змін середовища безпеки та можливостей держави.

Література:

1. Закон України „Про основи національної безпеки України” // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39. С. 351.
2. Закон України „Про оборону України” // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: „Азимут-Україна”. – 2003. – 1008 с.
3. Закон України „Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб” // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №35. С. 236; Указ Президента України „Питання Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи”; Закон України „Про Збройні Сили України” // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник

законів та інших нормативно-правових актів. – К.: „Азимут-Україна”. – 2003. С.72; Закон України „Про Службу безпеки України” // Відомості Верховної Ради України. – 1992 - №27, С. 382; Закон України „Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України” // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: „Азимут-Україна”. – 2003. С. 184.

4. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року: (Біла книга України). – К.: Аванпост-прім. – 2004. – 98 с.

5. Конституція України // К.: Парламентське видавництво, 1997. – 100 с.; Закон України „Про оборону України” // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: „Азимут-Україна”. – 2003. С. 58; Воєнна доктрина України // Національна безпека і оборона. – 2004. - № 8. С. 5.

6. **М. Сунгуровський.** Оборонно-промисловий комплекс України: проблемні питання розвитку. // Національна безпека і оборона. – 2004. - № 8. С. 37.

Деякі особливості президентства на пострадянському просторі (1991 – 2004 рр.)

Марія Кармазіна,
доктор політичних наук,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
НАН України

У статті піддаються аналізу особливості президентства в молодих незалежних державах, що утворилися після розпаду Радянського Союзу на його теренах. Автор виокремлює основні особливості, притаманні президентському правлінню в цих країнах.

На початку 1990-х років кожна з колишніх радянських республік вже мала власного главу держави – президента. Цікаво, що наші співвітчизники (усі – люди з досить високим ступенем освіти) на моє прохання пригадати прізвища президентів, які сьогодні правлять у незалежних державах на пострадянських просторах, неодмінно називали керівників Росії, Білорусі, Казахстану, Грузії. Рідше пригадували прізвища туркменського, азербайджанського та узбецького президентів. Ще рідше – вірменського, киргизького, таджицького чи молдовського. Тільки окремі співрозмовники пригадували імена президентів, що очолюють держави Балтії. Такий стан обізнаності пояснювали просто: прізвища лідерів найближчих сусідів (президентів Білорусі й Росії) або лідерів тих країн, з якими Україна підтримує тісні „газово-нафтові” стосунки (Азербайджан, Туркменістан) часто з’являються у засобах масової інформації, відтак – „на слуху” і в пам’яті. Ім’я грузинського керівника запам’яталося українцям не в останню чергу завдяки його активній підтримці ідей помаранчевої революції. Прізвища ж президентів країн, географічно віддалених від українських земель і з якими економічні зв’язки не дуже інтенсивні, менш „закріпилися” у пам’яті наших громадян.

З іншого боку, стан обізнаності зумовлений й іншим чинником: поіменно, як правило, знають „кривдників” – новоявлених диктаторів, різного роду гонителів, тих, хто буде і зміцнює свою владу, обмежуючи свободу в молодих країнах, позбавляючи співвітчизників елементарних

політичних прав. „Невідомими” лишаються тільки імена демократичних лідерів: у пересічного українця інтерес викликають, насамперед, не імена, а наслідки діяльності того чи іншого президента колишньої „братньої республіки” та порівняння (свідоме чи мимовільне) цих „наслідків” з українськими реаліями.

Такі порівняння свідчать, що за період кінця XX – початку XXI століття на пострадянському обширі (часто під гаслами прихильності до ідеалів демократії) відбулася дивергенція політичних систем і режимів. Відтак, серед них є справді демократичні, як, наприклад, у трьох республіках Балтії. Є й такі, котрих експерти характеризують як авторитарні диктатури: саме на таку, зокрема, спромоглася „експериментальна нація пана-Бога” (як охарактеризував своїх співвітчизників Р. Барадулін) – білоруси. Є й тоталітаризми, як, наприклад, у Туркменістані. Є й такі, котрі ніяк не випрочаються з „лабіринтів радянськості”, залишаючись, як Вірменія, країнами „радянського порядку” [1]. Відповідно, й президентство в кожній з країн має різний характер – від демократичного до авторитарного й тоталітарного, що й виокремимо як **першу особливість** цього політичного інституту в пострадянських реаліях.

Своєрідною ілюстрацією ступеня демократичності чи недемократичності політичних систем і режимів у нових незалежних державах на теренах колишнього СРСР є оцінювання стану в них політичних прав та громадянських свобод, яке щорічно проводиться американською громадською організацією „Freedom House”. Експертні оцінки, нагадаю, виставляються за шкалою від 1 до 7. При цьому 1 є показником найвищої демократії, а 7 – найбільшого тоталітаризму. З урахуванням цього, „вільними” вважаються країни, які отримують від 1 до 2,5 бала, „частково вільними” – ті, яким виставлено від 3 до 5 балів, а країни, що отримали бал в межах 5,5 – 7, належать до категорії „невільних”.

Відтак, Україна 1991 року отримала по 3 бали за стан політичних прав і громадянських свобод, у 1994 – 1999 роках – відповідно 3 і 4 бали, й була віднесена експертами до „частково вільних” країн. У 2000 – 2003 роках ситуація дещо погіршилась, про що свідчили 4 бали, отримані Україною з обох позицій, однак наша держава все ж була віднесена експертами „Freedom House” до категорії „частково вільних”. Як і Молдова, котра у 1991 – 2003 роках за стан громадянських свобод стабільно отримувала по 4 бали, а оцінка, отримувана за стан політичних прав громадян, поступово підвищувалася – від 5 (1991 р.) до 2 (1998 – 2001 рр.) і 2003 року становила 3 бали. Як і Вірменія, в якій громадянські свободи оцінювалися 1991 року в 5 балів, в наступні роки – в 4 бали; оцінка ж за політичні права коливалася: 1991 року – 5 балів, 1994 – 3, 1995 – 4, у 1996 – 1997 роках – 5, у 1998 – 2003 – 4. Як Грузія, котра 1991 року за громадянські свободи отримала 5 балів, а за політичні права – 6. Надалі грузинські показники в

**Деякі особливості президентства
на пострадянському просторі (1991 – 2004 рр.)**

Марія Кармазіна

обох позиціях підвищилися до 4 балів.

У Росії ситуація дещо інша: 1991 року обидва показники становили 3 бали. У 1994 – 1997 роках оцінка за політичні права становила 3 бали, а за громадянські свободи – 4; 1998 року Росія отримала по 4 бали вже по обох позиціях; 1999 року ситуація ще погіршилась – права і свободи були оцінені відповідно 4 і 5 балами; у 2000 – 2003 роках Росія незмінно отримувала по дві 5. Наприкінці 2004 року представники „Freedom House” заговорили про те, що путінська Росія швидко скочується в категорію „невільних” країн. Власне, туди, де з 1996 року перебуває єдина невольна з християнських країн Європи Білорусь, яка, отримавши 1991 року по 4 бали, надалі стабільно отримувала по 6 балів і за стан політичних прав, і за стан громадянських свобод. З 2000 року – Киргизія (6 балів за стан політичних прав та 5 балів за громадянські свободи). З 2003 року – після шестирічної перерви – Азербайджан (відповідно 6 і 5 балів) та з початку 1990-х – Казахстан (відповідно 6 і 5 балів), Узбекистан (відповідно 7 по першій позиції та 7 – 6 по другій), Туркменистан (обидві позиції – 7 балів), Таджикистан (політичні свободи – 7 – 6 балів, громадянські свободи – 5 – 7) [2].

Для порівняння: 1991 року – перед самознищенням СРСР – загальносоюзний бал дорівнював 4 (по обох позиціях).

Усі „напіввільні країни” на чолі з президентами, можна твердити, є більш чи менш авторитарними, хоч і різною мірою – від „жорстких” до „м’яких”. Втім, як, приміром, засвідчили революційні події в Грузії чи Україні, в ряді нових держав окреслилася чітка тенденція до все помітнішого ослаблення „президентських авторитаризмів”. Причини такого стану речей, зокрема, в Україні, добре віддзеркалює думка М. Горбачова, висловлена за півроку до українських президентських виборів (у квітні 2004 року): „За будь-яких перипетій свої питання ви (українці. – Авт.) все одно вирішуєте демократично. Авторитаризм не проходить. Чому? Ще Малишко п’ятдесят років тому задавався цим питанням. ...А відповіді все одно немає, вочевидь, ментальність така” [3].

Друга особливість президентства на пострадянському просторі тісно пов’язана з першою і стосується того, що більша частина президентів у колишніх республіках СРСР володіє владними повноваженнями, не санкціонованими демократичними процедурами. Серед цих президентів, насамперед, виокремимо тих, які вже не один термін перебувають на посаді (як А. Лукашенко, президентський термін котрого розпочався 1994 року, чи Н. Назарбаєв, початок президентства якого сягає 1990 року). При цьому, в тій чи іншій формі проявляється бажання залишатися на посаді нескінченно довго. Так, у грудні 1999 року один з вищих органів влади Туркменистану – Халк Маслахати – прийняв постанову „Про повноваження першого Президента Туркменистану Сапармурада Ніязова”, згідно з якою С. Ніязов отримував „виключне право здійснювати

повноваження глави держави без обмежень терміну”.

У цьому контексті варто розглядати й феномен „безальтернативного президентства” Г. Алієва в Азербайджані, і президентство у формально парламентській республіці Молдові. Молдовський президент, як твердив один із співголів партії „Наша Молдова” С. Урекян, монополізував усю владу, „підім’яв під себе парламент, уряд і силові структури”. Обраний не всенародно, а парламентом (як і годиться у парламентській республіці), президент В. Воронін жодного разу не звітував перед парламентом про виконану роботу [4]. Це дозволяє воронінським опонентам говорити, що в Молдові парламентська республіка трансформувалася на „диктаторську республіку”.

Слабо коригується з уявленнями європейців та американців про демократичні процедури й те, що президентські вибори на пострадянських просторах впродовж 1991 – 2004 років ставали, як на західні стандарти, дуже дорогими. Один із західних аналітиків так охарактеризував ситуацію: „Неофіційні витрати на кампанію перевиборів Президента Єльцина 1996 року становили \$600 мільйонів. Другою найдорожчою кампанією були, мабуть, перевибори Президента Л. Кучми у жовтні 1999 р. Ці дві кампанії супроводжувалися помітними правопорушеннями та зловживаннями, оскільки найголовніші фінансові магнати разом стали фінансувати президентські вибори в обмін на дешеві державні облігації та привілеї у приватизації великих компаній” [5].

Третя особливість президентства, у свою чергу, нерозривно пов’язана з другою. Стосується вона того, що в ряді незалежних державах на теренах СРСР деякі президенти одержали чи намагалися одержати владу, так би мовити, у спадок. У російському, приміром, випадку 2000 року Б. Єльцин достроково зрікся влади і передав її В. Путіну. Нині ж, зазначу принагідно, вже розгорнувся „невтомний пошук” способу передачі влади у спадщину від В. Путіна до його майбутнього спадкоємця „без всіляких ексцесів” [6]. Азербайджанський варіант успадкування президентської посади мав інші особливості, оскільки своє слово „сказав” народ країни: погодившись із гаслом „Алієв – наше майбутнє, минуле і теперішнє”, азербайджанці „допомогли” Алієву-сину отримати повноваження від Алієва-батька. При цьому, сказати б, специфічні інтелектуальні й моральні якості кандидата в президенти не стали на заваді його обранню [7].

Прикладом невдалої спроби передачі влади конкретній особі можуть слугувати події, що відбувалися в листопаді 2001 року в Казахстані, коли президент Н. Назарбаєв прагнув передати президентські повноваження без проведення виборів старшому зятєві Р. Алієву.

Демократизація політичних систем і режимів чи, навпаки, їх еволюція у бік авторитаризму або тоталітаризму зумовлена безпосередньою діяльністю президентів чи кланів, ними очолюваних. Тобто, процес змін на території колишнього СРСР, що сприяв загальній модернізації

**Деякі особливості президентства
на пострадянському просторі (1991 – 2004 рр.)**

Марія Кармазіна

пострадянських суспільств чи, навпаки, їх переоблаштуванню на традиціоналістських засадах, був і є досить персоніфікованим (що визначаю як **четверту особливість** пострадянського президентства): його авторами й керівниками часто були й залишаються безпосередньо самі президенти, влада яких в цілому ряді випадків ставала все більш та більш абсолютною. При цьому, звернемо увагу, отримання президентом, сказати б, надлишкових повноважень призводило до послаблення інших державних інститутів (у тім числі парламенту, політичних партій, судової влади, форм безпосередньої демократії).

Яскравим прикладом президентської діяльності, спрямованої на „знищення всіх інститутів демократичної державності” [8] у власній країні, зразком цілеспрямованого переоблаштування влади на засадах авторитаризму є діяльність двох президентів Росії.

Свого часу, аналізуючи ставлення російського народу до російського ж самодержця, М. Костомаров писав:

„І одурів народ московський,
і попав у ідолопоклонство,
бо царя свого нарік Богом
і усе, що цар скаже,
те уважав за добре...”

Свої світовідчуття М. Костомаров виклав у книзі „Закон Божий. Книга буття українського народу” 1846 року. Читаючи їх сьогодні, ловиш себе на думці, що костомаровські рядки, як не дивно, не сприймаються як щось архаїчне – й сьогодні проблема єдиновладдя в Росії є гостро актуальною.

На початку 1990-х років Росія спромоглася на „проект Єльцин” (як називався однойменний фільм, що побачив світ 2003 року). Цей проект, як відомо, завершився майже „трепетним зразком” передачі президентської влади за схемою „з рук в руки” – від Б. Єльцина до „довіреного спадкоємця” В. Путіна. Або, як зауважив у своїй книзі „Борис – Star і старевичі” („стар” з англійської – „зірка”) угорський культуролог, політолог, поет та русист А. Сілагі, від „колективного Распутіна” (єльцинської адміністрації) до „колективного Путіна”, котрий на час отримання влади задовольняв більшість російського суспільства.

Сьогодні, спостерігаючи за російськими політичними метаморфозами, західні аналітики все частіше зауважують, що В. Путін керує державою, „купаючись в теплому відблиску пострадянського культу особи”.

Восени 2004 року група західних політиків та експертів у галузі зовнішньої політики (у тому числі – колишній чеський президент В. Гавел, экс-прем’єр-міністр Швеції К. Білдіт, американський сенатор Дж. Маккейн) в листі до глав держав і урядів країн – членів НАТО та ЄС оцінила путінські реформи, зауваживши, зокрема, що „нинішнє російське керівництво пориває з основними демократичними цінностями євроатлантичної спільноти”. Підписанти звернули увагу на те, що трагічні

події в бесланській школі стали нагодою для посилення В. Путіним власного контролю над політичним життям у країні. „Ми глибоко стурбовані тим, що ці трагічні події використовуються для подальшої руйнації демократії в Росії – російські демократичні інституції і без того завжди були слабкими й уразливими. З моменту приходу до влади 2000 року Володимир Путін ще більше послабив їх” [9], – вказувалося у листі. Аналізуючи стиль управління російського президента, автори наголошували: „Він систематично урізував свободу та незалежність преси, руйнував механізми взаємного контролю у федеральній системі Росії, самовільно ув’язнював реальних і уявних суперників, викреслював легітимних кандидатів з виборчих бюлетенів, залякував і заарештовував лідерів неурядових організацій і послаблював політичні партії в Росії” [10].

Самі ж росіяни про новий культ особи в путінській іпостасі ще, здається, не говорять відверто, однак вже розуміють, що „старевич” В. Путін прийшов, так би мовити, всерйоз і надовго. Однак відважних (царелюбивих? затурканих? заляканих?) росіян це, здається, не бентежить. Хіба що невелика купка інтелігентів нервує й прагне застерегти російське суспільство: тільки **поки що** газети „пишуть, що хочуть” і „садять без суду й слідства” **тільки декого** з олігархів, що кордони тільки **поки що відкриті**, що тільки **поки що діє** „кілька політичних партій” [11]. Дехто з подивом відзначає, що, як виявляється, за досить короткий термін можна докорінно змінити стосунки між владою й суспільством, „вихолостити” принцип виборності та перетворити чинні інститути на муляжі. Відтак застерігають: „Всі ці разючі зміни – рукотворні, і відбулися вони на очах наших сучасників. Однак їх наслідки відіб’ються на наступних поколіннях, бо мають вони істино планетарний розмах” [12].

Втім, такі перестороги губляться в масиві заспокійливих сентенцій. Їх суть зводиться до того, що в Росії (на відміну від Західної Європи) **можлива інша – неліберальна – форма демократії** [13]. Такі висновки не вдивовиж, бо для частини російської еліти будь-яка демократія є взагалі неприйнятною. Більше того: вона прагне відродити й закріпити в масовій свідомості імперську ідею, настирно заводячи мову про необхідність творення „ліберальної імперії”, або без обмовок заявляє, що „монархія потрібна Росії як повітря” [14]. І – повертає голови в бік президента.

А російські аналітики, аналізуючи розвиток політичної влади в Росії після 1991 року, засвідчують: держава визріла для подібних трансформацій. Адже виконана на політичній арені „царем Борисом” роль хоч і не призвела до „повного авторитаризму”, однак саме „за Бориса” в Росію повернулася ідея одноосібної влади. Далі, намагаючись виступати провісниками нового російського порядку, вірні „царю-президенту и Отечеству” наголошують, що в одноосібній владі в російській державі втілюється... „велике творіння національного генія” народу [15].

Російські інтелектуали беруться доводити, що „авторитаризм –

ворожий до демократії”, а от „одноосібна влада може виступати в союзі з народовладдям”. Випещуючи політичний оксиморон, проголошують, що „в творчості В. Путіна” виявляється „влада загальної сили”, що таке політичне управління надає будівлі влади „перспективу спільної діяльності, сприяє пробудженню енергії народу” [16].

Коментарів такі висновки, здається, не потребують. Зазначу тільки одне: на наших очах відроджується вже призабутий російський міф про „доброго царя”. Однак, дещо модернізований, адже йдеться про верховну – самодержавну – владу в іпостасі президентської. При цьому, що прикметно, добрий президент протиставляється недобрим „власністю”, „правлячому класу”, „еліті”, які ніби бажають „продовжити хмільний сон російського демосу” [17] та по можливості приховати небачені масштаби корупції і всі можливі обмеження економічної свободи росіян. Особа президента сакралізується. Образ В. Путіна подається як образ захисника та рятівника російського народу і його держави (про інші народи, як і сто років перед цим, не йдеться).

Вдаючись до, так би мовити, високого стилю, інтелектуальна обслуга вже говорить про „государеву диктатуру любові”, яка як *ultima ratio* – останній, вирішальний доказ – видається за найчистіший зразок **уміння любити Росію**. За зразок, який варто оберігати й всіляко наслідувати.

На що ж сподіваються при цьому? Відповідь на це приголомшує своєю відвертістю й простотою: на те, що „це відверне увагу інтелектуалів, – як твердить один із „самодержавновідданих”, – від безплідних міркувань щодо авторитаризму, багато представників якого уособлювали диктатуру любові до Росії” [18]. Отже, легітимація президента відбувається не на підставі законності, а за допомогою позаправових чинників. Президентська влада – це вже майже божественна еманация.

Але пригадаймо про криваві наслідки панування „диктатури закону” в радянській Росії, за тим – у СРСР. Пам’ять дає підстави для песимістичних прогнозів: „государева диктатура любові” у виконанні новоявлених російських „царів-президентів” для народів Росії може обернутися, як завжди, просто диктатурою, культом, вкороченими життями мільйонів „злочинців без злочину”. (З. Бжезинський ніби в тон зауважує: „...Не приносить заспокоєння сусідам Росії, коли її уряд уникає того, щоб висловити своє ставлення до минулого країни, яке у всьому світі визнано кримінальним” [19]).

Над цим варто замислитися. Адже, як свідчить аналіз російської теоретичної спадщини на предмет глибини демократичності політико-правового думання представників російського народу протягом, приміром, XVIII – початку XX століття, знайти хоча б єдиного, послідовного **впродовж всього життя** російського демократа не вдається (не згодні з такими твердженнями завжди можуть звернутися до багатств бібліотечних сховищ і сповна відчути затхлий дух імперії). Всі ці „великі

й геніальні” пестелі, белінські, добролюбови, чернишевські, коли мова заходила про права націй, про необхідність демократизації Росії, демонстрували рафіновані зразки імперської політичної культури. Вони завжди ставали на бік „истинно русских”. Рано чи пізно кожен „записний демократ” потрапляв у пастку якщо не „самодержавства, православ’я, народності”, то революції й диктатури. Він якщо не відверто ратував за знищення/приборкання/упокорення „інородців”, то за їх асиміляцію. Якщо й були в російському суспільстві демократи, м’яко кажучи „без нюансів”, то вони були євреями, німцями, поляками – були ким завгодно, але не росіянами.

Міркуючи про політичні вподобання росіян початку XXI століття, доходиш висновку: російська „самодержавна зваба” могла вмерти, однак вона реанімована у вигляді „самодержавної президентури”. Минуле не відпускає Росію. Як зазначає В. Лясковський, після занепаду Радянського Союзу росіяни „створили для себе ілюзії імперії” [20].

Втім, чергові самодержавні „збочення” – тільки черговий логічний крок у характерному русі російської нації по колу. І – від Заходу, від демократії. Історія Росії кількох останніх століть – це історія духовно-культурного, політичного спротиву Заходу і його екзотеричним цінностям. У ланцюжку „самодержавство – більшовицька диктатура – сталінізм – президенціалізм” кожна ланка є тільки своєрідним етапом одного великого антизахідного, антидемократичного проекту. Найсміливіші фантазії не окреслять тих причин, які зможуть змінити політично-культурне єство росіянина. (Хіба що цьому посприє подальше розвалювання Російської імперії). Росія й демократія, Росія і право, Росія й Захід – не сумісні. Імперські бажання, монархічно-месіанські поривання (наприклад, у євразійській одежині) є своєрідною „шкірою”. Зніміть цю „шкіру”, й тоді Росія зникне. Однак вона хоче бути...

На сучасне російське антизахідництво увагу слід звернути окремо – як на **п’яту особливість** пострадянського президентства загалом. Адже впродовж 1990-х років та на початку XXI століття політичний простір у колишніх радянських республіках постійно виповнювався антизахідною (антидемократичною чи антиамериканською, антинатовською, антиєвропейською тощо) президентською риторикою й дією.

У такій ситуації насторожує, що свого часу подібне, сказати б, „злісне антизахідництво” виявилось підходящим ґрунтом для постання фашизму та комунізму і, якщо ширше, – тоталітаризму. Недарма сьогодні, коли йдеться про постельцинську трансформацію Росії, то експерти все частіше звертаються до книги О. Янова „После Ельцина. Веймарская Россия”, уже назвою якої автор натякає на певну схожість ситуації в Росії 1990-х та в Німеччині 1920 – 1930 років. І хоча деякі російські дослідники не готові слідом за З. Бжезинським назвати В. Путіна „московським Муссоліні” та говорити про фашизм, нацизм, тоталітаризм путінської Росії, однак

**Деякі особливості президентства
на пострадянському просторі (1991 – 2004 рр.)**

Марія Кармазіна

погоджуються з тим, що за час, що минув від переходу верховної влади в країні в руки В. Путіна, нагромадився певний фактичний матеріал, що дозволяє говорити про „намацування” В. Путіним та його оточенням націонал-патріотичного сегмента політичного поля на предмет віднайдення ідеологічних і практичних „точок дотику” [21].

Говорячи про російське авторитарне президентство, слід зазначити й те, що саме воно на зламі XX – XXI століть все частіше стає своєрідним „чинником підживлення” (підтримки) авторитарних правителів на теренах колишнього СРСР. Про це свідчить чимало аргументів. Нагадаємо кілька. Так, у Москві свого часу знаходив притулок перший президент незалежного Азербайджану А. Муталібов та полковник С. Гусейнов, котрий втік з республіки після невдалого перевороту. З України, з Криму, туди подався Ю. Мешков, а сьогодні Москва абсорбує з України людей типу І. Бакая. На початку 2005 року Москва, як відомо, дала прихисток і киргизькому президентові А. Акаєву.

Московська „пуповина” у досліджуваний період на свій спосіб намагалася утримувати мало не кожную колишню радянську республіку. Сьогодні самі російські експерти, аналізуючи путінські методи, спрямовані на збереження імперського простору (зокрема, в ході останніх президентських виборів в Україні), характеризують їх як „незграбні” [22]. Однак нас, зрозуміло, цікавить не якісне оцінювання методів, а те, на що вони спрямовані та чому сприяють. Відтак, **шостою особливістю** більшою чи меншою мірою авторитарного президенства в нових незалежних державах виокремимо його міцну „прив’язку” до Москви, політичну (й економічну, зрозуміло) зорієнтованість на Росію.

Показово при цьому, що молоді пострадянські демократії Балтії мають з Росією якісно інші зв’язки. Президент Латвії В. Віке-Фрайберга так характеризувала характер латвійсько-російських взаємин: „Наші відносини з Росією скидаються на спроби порозумітися двох людей з вадами слуху. За минулих чотирнадцять років у нас взагалі не було жодної офіційної зустрічі. Не обмінювалися візитами навіть міністри закордонних справ. З нашого боку до Росії їздив лише міністр культури. ...З Росією дуже важко вести політичний діалог” [23]. Коментуючи ситуацію, З. Бжезинський, у свою чергу, констатує, що сьогодні майже всі сусіди Росії або бояться її, або ставляться до неї з презирством, або те й інше разом. „Не можна назвати хорошою зовнішню політику, яка майже не демонструє поліпшення у порівнянні з минулим” [24], – робить висновок З. Бжезинський.

Проблему „утрудненого політичного діалогу” можна зрозуміти, взявши до уваги **сьому особливість** пострадянського президентства – сімейно-клановий характер президентської влади. Яскравим прикладом владарювання клану (або „сімейної демократії”, як іронічно відзначають сучасники), очолюваного президентом, є приклад суперпрезидентської

республіки Казахстан. 1994 року президент Н. Назарбаєв відправив у відставку уряд, очолюваний росіянином С. Терещенком. Посаду обійняв представник середнього жузу (одного з трьох племінних союзів – поряд із старшим та молодшим жузами) А. Кажажельдин. У листопаді 1997 року його змінив представник молодшого жузу Н. Балгімбаєв. Ще через два роки главою уряду зрештою став представник старшого жузу (жузу, вихідцем з якого був і сам Н. Назарбаєв) К. Токаєв. Отже, представники старшого жузу посідають дві з найвищих посад в державі.

Паралельно з цим шапрашати (представники назарбаєвського роду) та їх земляки поступово посідали й інші високі посади в уряді та бізнесі. Так, двоюрідний брат президента А. Єсімов став державним секретарем, зайнявши фактично другу за значенням посаду в державі. Сват А. Кулібаєв став міністром будівництва. Згодом один зять – Р. Алієв очолив податкову поліцію республіки, а інший – Т. Кулібаєв став главою Комітету з інвестицій. Племінник Н. Абікаєв з посади першого помічника глави держави перемістився на посаду голови Комітету національної безпеки. На 2004 рік фактично 70 % посад у владних структурах було узурповано представниками рідного Н. Назарбаєву старшого жузу [25].

Зрозуміло, що клани та „сім'ї” як політичне явище у пострадянських державних організаціях не є чимось однозначним і, приміром, в Узбекистані й Україні суттєво різняться між собою, як різняться історія двох народів, вибудовані ними держави, політичні системи тощо. Однак звернімо увагу на інше: саме впровадження сімейно-кланових принципів організації влади в нових незалежних державах зумовило деградацію міждержавних відносин на пострадянському просторі (і, зокрема, між демократіями Балтії та іншими пострадянськими державами) та призвело фактично до підміни їх міжклановими.

Факт заміни міждержавних відносин міжклановими визначимо як **восьму особливість** функціонування пострадянського президенства (особливість, пов'язану з його зовнішньополітичними проявами).

Думається, що міжкланові стосунки на пострадянських просторах доцільно аналізувати з використанням мережового підходу, зокрема – розглядати включеність внутрідержавних „сімей” чи кланів у реципрокні мережі. Специфічна реципрокна реальність – „економіка дару” чи економіка неринкового типу.

Особливістю реципрокних стосунків є те, що вони завжди існували й існують на різних рівнях соціуму: від сім'ї до владних структур, облаштованих на принципах непрозорості, недемократичності. Їх мета – взаємними стараннями учасників реципрокної мережі (а це завжди „близькі” люди) допомогти вижити, втриматись „слабшому”.

Суть реципрокних стосунків – обмін „дарами”. Що може слугувати „даром”? Якщо говорити коротко, то будь-що: від шанобливого ставлення у відповідь „обдарованого” до „дарителя” до певної „послуги” першого

другому. Реципрокні стосунки чітко передбачають: отримавши „дар”, маєте його „повернути”. Сподіватись на альтруїзм „дарителя” тут не доводиться, адже реципрокність – це завжди і передовсім взаємність.

Ціна „дару” дорівнює його корисності для обдарованого. А корисність – суб’єктивна цінність. В якийсь момент для особистості корисною є можливість отримання грошей, в іншому – посади, земельної ділянки чи на найкращих умовах одержання підприємства у приватну власність. Рівень же взаємин „сімей” і кланів з різних держав між собою передбачає інші масштаби „дарів” і, відповідно, „віддачувань”. Яскравим прикладом „дару” (а, може, й „віддачувань” – для непосвячених збагнути, що є первинним, а що вторинним часто буває надзвичайно складно) були послуги В. Путіна, надані Л. Кучмі під час останніх президентських виборів в Україні. Зокрема, президент Росії зауважував, що робив те, що його просила українська сторона, незважаючи на те, що прохання і відповіді на них мало узгоджувалися, приміром, з Конституцією України.

Зрозуміло, що зміна Л. Кучмою президентського статусу на статус експрезидента не веде до знищення створеної реципрокної мережі – як вказувалося, віддачування членом мережі „дарителя” може відбуватися і через кілька років після отримання „дару”.

Дев’ята особливість пострадянського президентства стосується методів управління державами, серед яких першочергової ваги набрали такі, як насилля, обман, популізм. Приклад їх поєднання у 1990-х роках та на початку ХХІ століття дає світові Туркменистан на чолі з президентом С. Ніязовим. Туркменам навіюється думка, що тільки мудра політика президента забезпечила настання для жителів республіки „золотого віку”. Реальними проявами цього „золотого віку” стало будівництво на території країни золотих статуй президента і розкішних палаців, обмеження контактів населення із зовнішнім світом (шляхом цензурування інформації про події у світі, заборони супутникового і кабельного телебачення, обмеження доступу до Інтернету тощо), заходи, спрямовані на знищення науки (заборона Академії наук) та закладів культури (закриття театрів опери та балету, філармонії, цирку). Такі „здобутки золотого віку туркменського народу” призводять до все більшої самоізоляції країни.

Самоізоляція країни – наслідок правління й білоруського президента („примітивного диктатора”, як нещодавно охарактеризував А. Лукашенка З. Бжезінський). І хоча А. Лукашенко не говорить про настання в республіці „золотого віку”, однак його риторика близька до популістської риторики Туркменбаші: „Білорусь – дуже вразлива, вона притягує до себе жадібні погляди з усіх боків. ...Я всі ці роки з трепетом несучу на руках цю крихку кришталеву посудину – Білорусь. Ми не хотіли б, щоб ця чистота і створена нами краса потрапила до рук безвідповідального політика” [26].

Специфічним методом управління країною є корупцізація країни. Про

ступінь участі президентів у цьому процесі можна судити, аналізуючи такі моменти, як: прозорість підписання й оприлюднення президентом своїх указів і розпоряджень; сферу компетентності та впливовості в політиці й економіці структур, „замкнених” на президента (йому підконтрольних, підзвітних); наявність „людей президента” (чи партії влади) у державних та приватних структурах тощо.

Формуванню чітких уявлень про корупційні наслідки другого терміну правління, приміром, українського президента, посприяє звернення до даних міжнародної організації Transparency International. Вона якраз і досліджує рівень корумпованості країн, оцінюючи його за 10-бальною шкалою: найвищий бал відповідає найнижчому рівню корупції, а найнижчий навпаки – найвищому. Тож, приміром, 1999 року Transparency International, проаналізувавши стан справ з корупцією у 99 країнах світу, відвела Україні 75 місце, виставивши нашій державі 2,6 бала (поряд з Молдовою, Венесуелою, В’єтнамом). 2000 рік – 1,5 бала (87 місце в рейтингу 90 країн); 2001 – 2,1 (83 місце серед 91 обстеженої країни); 2002 – 2,4 (85 місце серед 102 країн); 2003 – 2,3 (106 місце серед 133 обстежених країн). 2004 року Україна в рейтингу Transparency International посіла 122 місце (разом з Болівією, Гвтемалою, Казахстаном, Киргизстаном, Нігером та Суданом) із 145, отримавши 2,2 бала [27]. Висновок: корумпованість українського суспільства посилювалась.

Зрештою, слід виокремити ще одну – **десяту** – особливість пострадянського президентства: кожен з президентів має більш чи менш сильну, або й відверто слабку, „недорозвинену” (як в Білорусі) опозицію, протистояння з якою намагається за жодних умов не вводити у правове поле, але прагне її знищення. Такий стан речей зумовив те, що в трьох колишніх радянських республіках – Росії, Казахстані, Киргизстані – опозиція у досліджуваний період жодного разу не приходила до влади. Не в останню чергу це зумовлено використанням авторитарною владою в електоральних кампаніях потужного адмінресурсу (що виокремимо як ще одну, **останню особливість** президентства в нових незалежних державах на пострадянському просторі).

Зазначені особливості функціонування інституту президентства в колишніх республіках СРСР є, думається, найбільш значущими й дають більш-менш чіткі уявлення про сутність аналізованого нами феномена (хоча, зрозуміло, поряд з ними можна визначити й інші).

Література:

1. Лясковский В. Оранжевое домино. – <http://inosmi.ru/translation/216494.html>
2. Див: <http://www.freedomhouse.org/research/freeworld/2004/countries.htm>

**Деякі особливості президентства
на пострадянському просторі (1991 – 2004 рр.)**

Марія Кармазіна

3. Михайло Горбачов – життя після життя... // Дзеркало тижня. – 2004. – №16. – 24 квітня. – С. 13.
4. **Кораблев С.** Україна не Молдова // Дзеркало тижня. – 2003. – №43. – 8 листопада. – С. 6.
5. **Аслунд А.** Розбудова капіталізму. Трансформації в країнах колишнього Радянського блоку. / Перекл з англ. – К.: Дух і Літера, 2003. – С. 487 – 488.
6. **Афанасьев Ю.** Власть как цель и средство. Два возможных пути России в прошлом и настоящем // Свободная мысль – XXI. – 2005. – №1. – С. 55.
7. **Гетьманчук О.** Азербайджан: вибір сім'ї // Дзеркало тижня. 2003. – №40. – 18 жовтня. – С. 5. Про Ільхама Алієва азербайджанці говорять, як про „закінченого картяра”, для якого „казино-тури” до Туреччини – не єдина вада”. А ще вони розуміють, що „Алієв-молодший абсолютно не придатний для кабінетної роботи”, однак – погоджуються зрештою на його президентство (там же).
8. **Афанасьев Ю.** Россия – несовременная страна? // Свободная мысль – XXI. – 2004. – №11. – С. 6.
9. Захід протестує проти політики президента Росії // Дзеркало тижня. – 2004. – №39. – 2 жовтня. – С. 5.
10. Там само.
11. **Лукин А. В.** Диктатура и жизнь // Полис. – 2004. – №1. – С. 14.
12. **Афанасьев Ю.** Власть как цель и средство. – С. 45 – 46.
13. **Шестопал Е. Б.** Авторитарный запрос на демократию, или Почему в России не растут апельсины // Полис. – 2004. – №1. – С. 28.
14. **Ганопольский М.** Монархия нужна России как воздух. – http://ng.ru/politics/2004-05-25/2_monarchy.html
15. Власть. – 2004. – №7. – С. 50
16. Там само. – С. 51.
17. Там само. – С. 52.
18. Там само. – С. 53.
19. **Brzezinski Z.** Russian Roulette. – http://online.wsj.com/public/page/0,,public_home_search,00.html
20. **Лясковский В.** Оранжевое домино. – <http://inosmi.ru/translation/216494.html>
21. **Поляников Т.** Логика авторитаризма // Свободная мысль – XXI. – 2005. – №1. – С. 60.
22. **Симонян Р.** Грузия, Украина... далее везде? // Власть. – 2005. – №1. – С. 11.
23. Президент Латвії Вайра Віке-Фрейберга: „Необхідно домогтися, щоб навіть опозиція працювала на благо України” // Дзеркало тижня. – 2005. – №3. – 29 січня. – С. 5.
24. **Brzezinski Z.** Russian Roulette. – http://online.wsj.com/public/page/0,,public_home_search,00.html

форми політичної влади

форми політичної влади

0,,public_home_search,00.html

25. **Куртов А.** Метаморфозы демократии // Свободная мысль – XXI. – 2004. – №9. – С. 67, 68.

26. Лукашенко – forever? // Дзеркало тижня. – 2004. – №36. – 11 вересня.

27. http://www.transparency.org/pressreleases_archive/2004/2004.10.20.cpi.en.html

Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України

(Закінчення. Початок у №2, 2005 р.)

Олена Кривицька,

кандидат історичних наук,
науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
НАН України

В українському суспільстві етнонаціональна і мовна більшість не співпадає, і це є серйозною етнополітичною проблемою та джерелом можливого конфлікту на мовному ґрунті. Соціологічні опитування свідчать про психомовний комплекс „сучасних українців” [20] та наявність „радянської ідентичності” в суспільстві. Так, 2001 року в південних і східних регіонах України радянській ідентичності віддали перевагу відповідно 22,7 % та 26 % опитаних. Орієнтацію на радянську політичну систему виявила більшість опитаних у Донецьку (2001 р.), які ідентифікували себе як „радянських людей” [21]. Все це підтверджує, що мовна біполярність – постійний фактор напруги в Україні. „Мовна карта” в процесі ідеологічної конфронтації перетворюється на чинник міжетнічних конфліктів.

Опитування свідчать, що рідною українську мову вважають 60 %, а спілкуються нею лише 37 % населення. Дослідження вже згаданого КМІС наочно демонструють найбільшу різницю в регіонах [22]:

	Вважають себе етнічними українцями	Спілкуються українською мовою	Назвали рідною українську мову
Схід	59 %	14 %	42 %
Південь	52 %	11 %	48 %
Захід	89 %	–	91 %

Виявляється, що на заході етнічних українців менше від тих, хто віддає перевагу українській мові.

Особливо складна ситуація в Криму, де кримський російський рух взяв курс на трансформацію суспільства в кримський народ. З огляду на це та враховуючи російськомовну більшість населення, Крим залишається „російським”: 98 % учнів навчається російською мовою [23]. Проросійське

населення південно-східних областей України сприймає українську мову тільки як предмет вивчення або як необхідність використання [24].

Опитування Міжнародного інституту соціології в Києві показало, що з 72 % етнічних українців визнають себе українцями 59 %, з 20 % росіян – тільки 11 %. Варіант подвійної національної ідентифікації обрав кожний п'ятий українець і майже кожний другий етнічний росіянин. Українську мову назвали рідною 42 % опитуваних, російську – 43 %.

Водночас наведемо дані, які свідчать про те, що говорити про утиски російської мови немає підстав. 2002 року функціонував 21 мільйон загальноосвітніх навчальних закладів, з них з російською мовою навчання – 1935 (1934,5 тисячі учнів). Навчання українською і російською мовами здійснювалося у 2235 навчальних закладах. Російську мову як предмет вивчало 1807 тисяч учнів. Нині в країні діє 30 російських театрів. У бібліотеках зібрано понад 440 мільйонів примірників літератури російською мовою (55 % загального фонду). За даними Книжкової палати України, 2002 року російською мовою видано 3016 одиниць книг [25]. Отже підстав для побоювання примусової українізації в українському соціумі немає жодних. Міжетнічну напругу може викликати нав'язана агітація переходу до виключного вживання української мови, застосування етнічного „сита” в кадровій політиці, звуження російськомовних каналів масової інформації тощо.

Потенційним конфліктом між Заходом і Сходом загрожує можливість запровадження російської мови як другої державної. Застосування двох державних мов призвело б до посилення нерівноправності двох мов та до появи „сфер впливу” кожної з них, а відтак і до суспільних антагонізмів. Саме тому державна мова сприймається як важливий чинник етнокультурної ідентифікації та політичної мобілізації суспільства. Якщо дотримуватися міжнародних правових документів (Декларації ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, Європейської хартії регіональних мов та мов національних меншин), то під терміном „російськомовне” населення слід розуміти групу людей, для яких, незалежно від етнічної самоідентифікації, рідною мовою є російська. В Україні це кожний третій її житель практично в усіх регіонах. Компроміс у мовному питанні можна відшукати на основі підходів, запропонованих Європейською хартією регіональних мов та меншин. Вона пропонує широкий діапазон заходів щодо їх підтримки. Але, з іншого боку, цей документ допускає рівноправність двох мов. Не можна забувати про реальність мовного чинника у виникненні конфліктних ситуацій в Україні. Ось чому неприпустимо застосувати норми Хартії без врахування специфіки етнополітичного статусу кожного регіону.

Дискусії щодо двомовності набувають різкого ідеологічного забарвлення. На нашу думку, надання російській мові (яка є мовою міжнародного спілкування) статусу другої державної загрожує

консервацією української мови.

Загалом росіяни інтегровані в українське суспільство і ототожнюють себе з ним. Крім того, російськомовні та росіяни становлять понад половину населення. Мова є потужним фактором їх ідентифікації. Ця частина багатоетнічного соціуму зберігає відчуття „подвійної ідентичності”. Каталізатором напруги може стати політика застосування різних моделей реформування в регіонах – стратегія „локалізованої полікультурності” [26]. Зважаючи на національні особливості та толерантну етнічну взаємодію українського і російського етносів, слід на державному рівні окреслити межі використання російської мови в громадському та державному житті України. Це відразу анулює будь-які спроби та намагання звинуватити Україну в „порушенні мовних прав російської національної меншини”, як це зробило 1 лютого 2000 року міністерство закордонних справ Росії [27]. Такі звинувачення підштовхують російську етнічну спільноту до протистояння політиці України. Ось чому насторожує етнополітична ситуація в деяких східних областях, „зорієнтованих” на Росію.

Відтак, головна проблема етнополітичного розвитку „проросійських” областей України – проблема російська. Проблема дестабілізації міжетнічної ситуації – використання „мовної карти” та гасла про „захист співвітчизників”. Небезпека виходить з дій російських великодержавників та їх провідників, які звинувачують українську владу в запровадженні насильницької українізації, порушенні прав росіян та актуалізують в Росії проблему „співвітчизників”, що перетворюється на інструмент дестабілізації міжетнічної ситуації в Україні.

Варто нагадати, що в Україні плідно працюють товариства „Русь”, „Русское собрание”, „Київська Русь”, недавно створений „Русский клуб”. Ці громадські організації є регіональними інститутами, через які представники російської меншини реалізують свою етнічну ідентичність та право на участь росіян в громадському житті країни. Найбільш політизована організація росіян – „Російський рух України” (1999 р.) створена для „вирішення їх проблем”, а головне для трансформування російського питання у фактор суспільного життя України. Стабілізація ситуації можлива за умов задоволення національно-культурних прав російського етносу.

Україна є країною автохтонів. Українці – найчисленніший етнос – 77,8 % – є носіями духовної і матеріальної культури. Прикметними ознаками ідентичності українців завжди були дезінтегрованість через тривале перебування в минулому у складі різних держав та культурна толерантність.

Конфліктну ситуацію створює протиріччя між активною етнічною ідентифікацією титульного етносу та громадянською реідентифікацією населення. Дані соціологічних опитувань останніх років та результати

Всеукраїнського перепису населення окреслили поступове „вимивання” радянської ідентичності. Збільшується частка людей, які вважають себе українцями. Це підтверджують результати загальнонаціонального моніторингу громадської думки 1994 – 2001 років, проведеного Інститутом соціології НАН України, за якими громадянська самоідентифікація населення України має такий вигляд [28]:

Ідентифікація	Кількість у %
Громадяни країни	34,6
Регіональна ідентичність	8,6
Титульний етнос	74,6
Українська мова – рідна	60

Отже, можна говорити, що протягом останніх років простежується тенденція поступового зближення двох типів ідентичностей – „львівської” (західної) до „донецької” (східної).

В умовах політизації титульного етносу Україна має створити механізми правового захисту українців, враховувати інтереси всіх спільнот, створювати умови для міжетнічного діалогу й компромісу – це є запорукою безконфліктного розвитку політичної України та її національної безпеки.

Кризовий стан української етнології залежить від ступеня власного ставлення до ідентифікації в умовах суспільної трансформації. Інерція розподілу старої ціннісної системи й досі посилює стан психологічної аномії. Українцям притаманне прагнення до наднаціональних стосунків, але водночас і національно забарвлене світосприймання. В умовах політизації титульного етносу, системної національно-політичної кризи суспільства така полярність поведінки призводить до крайнощів [29].

Конфліктність національної ідентифікації українства пов’язана з сегментованістю суспільства. Йдеться про конфронтацію по лінії „Захід – Схід”, про напругу, яка виникає на ґрунті різного розуміння національних цінностей. З одного боку, сильна радянська ідентичність, схильність до інтернаціоналізму, відчуття власної неповноцінності як наслідок імперської ідентичності. З іншого – більша консолідованість еліти, прагнення до національно-культурного відродження. За таких умов використання аргументів „неукраїнськості” може призвести до міжетнічного протистояння. Слід мати на увазі, що на кризовість ідентифікації титульного етносу впливає й сучасна соціальна стратифікація суспільства. Абсолютизація питання: ми „українці”, а всі інші „совки” – небезпечний каталізатор націоналістичних міфів, що розхитують човен міжетнічної злагоди. Українцям не відмовлятимуть у праві будувати свою державність, розмовляти рідною мовою. Але ж українські радикали мають усвідомити, що риторика щодо становища української мови, відродження громадянського націоналізму та гасла

„Україна для українців” можуть значно посилити напругу в суспільстві.

Антагонізм полягає ще й в тому, що на тлі політизації титульного етносу, реанімації етнічної ідентичності відбувається процес акультурації, характерний для поліетнічних суспільств. Ось чому не можна розкривати конфліктність пострадянської ідентифікації українського соціуму тільки як протиставлення українського та російського етносоціального елементів. Доктрина комплексного розвитку багатосегментованого суспільства, рівноправність у задоволенні національно-культурних, освітніх, економічних потреб етносів, наполеглива праця держави у справі підвищення поваги до української мови та її утвердження в громадсько-політичному просторі виключить проблеми національного протистояння, сприятиме самоусвідомленню цілісності українського народу. Саме в цьому сенсі українці мають використовувати потенціал національної ідеї [30].

Щодо етноідентифікаційних аспектів української етнології, то тут головна тенденція полягає у творенні нового соціокультурного типу української макроідентичності. Ступінь активності, темпи цього процесу залежатимуть від темпів подолання етносоціокультурної біполярності та подолання комплексу етнічної меншовартості [31]. Загалом етнічні спільноти інтегровані в українське суспільство і ототожнюють себе з ним. Головне, щоб креативний потенціал українців не обмежував інтереси інших етнічних субкультур українського суспільства.

Конфліктний потенціал приховується в специфіці етнополітичної ситуації Криму. Процес етнічної ідентифікації на півострові обумовлюють три головні етнічні компоненти, які становлять більшість його населення. Дані останнього перепису засвідчили, що кількість росіян становила 58,3 %, українців – 24,3 %, повернення кримських татар довело їх кількість з 1,9 % (1989 р.) до 12 % [32].

Розподіл населення за національністю в АРК (%)

	1989 р.	2001 р.
Кримські татари	1,9	12,0
Вірмени	0,1	0,4
Азербайджанці	0,1	0,2
Молдавани	0,3	0,2
Євреї	0,7	0,2
Греки	0,1	0,1

Відповідно до розташування на етнічній мапі розподіляються й громадсько-політичні сили в Криму, поляризація щодо бачення їх майбутнього становища в українському суспільстві.

З огляду на російськомовну мовну більшість Криму, бікультуральність є тут наочним фактором міжетнічної напруги. Досить навести цифри [33]:

Кількість видань в АРК		Російськомовні
240		Видання на книжковому ринку (%)
україномовні	двомовні	99
4	57	

Ось чому важливим акцентом національних відносин в Криму є врахування змін в етнічному складі в процесі реформування освіти й культури. Це сприятиме пом'якшенню соціальної та етнічної напруги.

Отже, складне плетиво інтересів, що має етнічне забарвлення, пояснюється значною сегментованістю етнічного соціуму Криму. Росіяни болісно реагують на актуалізацію ідентичності українського етносу. Ось чому російський рух в Криму активно демонструє курс на формування громадянської свідомості у напрямку створення нової історичної спільноти – кримського народу. Тобто, для характеристики етнічного обличчя в Криму сепаратисти ввели в обіг штучно створений етнічний суб'єкт. При цьому наполегливо оберігається провідна місія росіян. Українці в Криму є меншістю, а тому гостро потребують правових механізмів захисту своїх інтересів та відповідних організаційних форм.

Провокувати напругу в міжетнічних стосунках в Криму можуть дії представників інших етнічних спільнот. Румуни, кримчаки, караїми бажають іменуватися автохтонним населенням Криму, а тому говорять про „національний дискомфорт”. Безумовно, це є наслідком того, що „малі” народи постійно стурбовані збереженням своєї етностатусної та культурної системи. На нашу думку, не слід недооцінювати прихованої конфронтаційності представників вірменської, азербайджанської етнічних громад, яким представники кримськотатарської еліти відмовляють у праві вважати себе корінним народом півострова [34].

Міжетнічна напруга актуалізує архетипи, пов'язані з драматичним минулим свого народу. Під тягарем нових умов та труднощів об'єктивного характеру (економічна криза) трагічні події минулого, такі як депортація народів, можуть ще більш драматизуватися. Вони стають призмою, крізь яку оцінюються сучасні міжетнічні відносини. Історична пам'ять у цьому сенсі зберігає (або поновлює) знання про насилля з боку інших етноспільнот. Архетипічні образи стають активною частиною змісту етнічної ідентичності та перетворюються на руйнівну силу в міжетнічних зв'язках.

З огляду на зазначене, на деструктивний чинник може перетворитися активний процес етнічної ідентифікації кримськотатарського народу в Автономній Республіці Крим. Інтеграція кримських татар в українське суспільство, перш за все, це надбання етносом історичної батьківщини. „Нам не уникнути вирішення питання статусу кримськотатарського народу в Україні, оскільки це цілісний народ, який живе на своїй території, де він сформувався як етнос, і ця територія повністю перебуває у складі держави Україна. За межами України у кримських татар немає ні іншої

етнічної території, ні етнічно спорідненої держави”, – справедливо підкреслює заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу Р. Чубаров [35].

За даними Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Криму, на 1 квітня 2004 року чисельність репатріантів досягла 265,5 тисячі осіб (з них 243 тисячі кримських татар). Близько 4 тисяч кримських татар ще не оформили українське громадянство [36].

Ідентифікація кримськотатарської спільноти має політичні, соціокультурні та економічні аспекти. Основною засадою цього процесу є право кримськотатарського народу на рівні з усіма громадянами України економічні та соціальні права. Виокремлювати кримськотатарські проблеми за контекст українського суспільства – згубна практика, що може стимулювати активізацію радикальних настроїв як серед татарської еліти, так і основної маси татар. Найгостріше це позначилося на „земельному питанні”, оскільки право на землю – найважливіший інтеграційний фактор. На час ухвалення державного рішення про розпаювання земель лише 10 % кримських татар одержали право на земельну власність. Скарги на те, що інтереси татар не враховуються, призвели до посилення соціального напруження в Білогірському, Сакському, Первомайському, Сімферопольському районах АРК. Нині головними причинами акцій протесту татар стали вимоги вирішення земельного питання [37]. Тим часом радикальні лідери кримськотатарського руху використовують труднощі економічної інтеграції татар в суспільство як дієвий засіб політичної активізації сепаратистських настроїв, порушення питань про національно-територіальну державність. Тому найважливіше сьогодні запобігати будь-якої можливості (або спробам!) трансформації питання власності на землю з правової та економічної в політичну, не кажучи в міжнаціональну площину. Розроблена ще за часів СРСР схема розселення за принципом місця походження та репатріації спричиняє певні проблеми в облаштуванні кримських татар. Хоча 2003 року з державного бюджету України було виділено 38,7 % мільйона гривень (удвічі більше, ніж 2002 року [38]), можна стверджувати, що перш за все економічні аспекти інтеграції татар ще довго будуть головними проблемами репатріантів на півострові. Головним змістом цього процесу має стати розподіл прав і обов’язків між державою і кримськотатарським народом, політика їх консолідації, співпраці, взаємодовіри.

Серед негативних факторів, що зумовлюють труднощі соціальної адаптації кримськотатарської спільноти – радикальні течії в кримськотатарському русі. Цей фактор підігріває соціальну напругу та конфліктність в регіоні. Подолання негативних факторів можливе за умов:

1) політико-економічні аспекти облаштування татар мають бути співмірні їх розвиткові як громадян України;

2) розуміння тривалості формування соціальної структури кримськотатарської спільноти, адекватної сучасному рівню розвитку України;

3) найважливішим аспектом вирішення питань є забезпечення етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності татар, гарантованої Конституцією України (Ст. 11).

Проте: з 606 загальноосвітніх шкіл в Криму є лише 16 з кримськотатарською мовою навчання. Проблему допоможе вирішити цільова програма підготовки кадрів 2003 року. Згідно з нею 218 направлень до ВНЗ отримали нащадки депортованих [39].

На складність процесу ідентифікації кримських татар впливає релігійний фактор. Іслам є не лише релігійною ідеологією, а й чинником етнокультурної самосвідомості. У поєднанні з підтримкою держави та конфесійною толерантністю населення півострова він сприяє безконфліктному відродженню ісламу в Криму. На сьогодні в АРК держава передала в користування татарам 20 культових споруд, 40 – у повну власність [40]. Крім цього, створено умови для підготовки служителів культу з-поміж татар в 5 духовних навчальних закладах. Такий розвиток конфесійної структури на півострові пов'язаний з фінансовою допомогою деяких організацій ісламських держав – Туреччини, Кувейту та інших.

Однак, на тлі високого рівня релігійності татар, тривогу викликає відродження ісламських громад вахабістського спрямування. Соціальною основою вахабізму є вразливі прошарки кримськотатарської молоді. Якщо 2001 року налічувалося 16 вахабських громад, то 2004 року їх вже було понад 30 [41].

Напруженими є стосунки мусульман і православних. До початку масової репатріації татар до Криму (1990-і роки) на півострові абсолютно домінувало православне населення – росіяни та українці. Національні меншини також були християнами (німці, вірмени, італійці). Повернення татар змінило етноконфесійну ситуацію в Криму. Виникло протистояння, спричинене прагненням кримських татар поновити історичну справедливість на батьківщині.

Небезпека полягає у перенесенні з-за кордону на українську землю протистояння між різними течіями і напрямками в ісламі, а також в експорті ідей ісламського фундаменталізму. Відтак українське мусульманство може стати інструментом впливу на політичну орієнтацію віруючих мусульман, на прояви екстремізму та етнічного радикалізму. 80 % від загальної кількості прочан з України щорічно складають мусульмани Криму [42].

На жаль, державна регіональна політика в Криму не має чітко вираженої концепції. Вона нагадує іноді „пожежні” спроби залагодити питання. На нашу думку, трансформація проблеми Криму тільки в проблему кримських татар – наслідок ігнорування етнополітичного

потенціалу півострова. Проблема інтеграції репатріантів в українське суспільство – складова комплексної проблеми формування українського соціокультурного простору в АРК.

Підсумуємо:

1) в найближчі роки необхідно подолати певні соціальні й етнічні стереотипи: „російськості” або „татарськості” Криму; засудити довільне тлумачення історії, а також спроби каталізувати ті чи інші події (акції) на півострові. Варто згадати спроби насадження у свідомості українського соціуму думки про „ісламську загрозу”, пропаганду слов’янської солідарності”;

2) слід виховувати нове покоління етнічної еліти в дусі загальнодемократичних цінностей та примату загальнонаціональних інтересів;

3) вирішення економічних проблем репатріантів має корелюватися з їх самовизначенням як громадян України, в рамках правового поля держави, а не на підставі етнічних преференцій.

Отже, різне ставлення до національних традицій та сприйняття критеріїв етнічної ідентифікації, ментальна різниця в регіонах, різний ступінь національної свідомості, з одного боку, дають можливість говорити про брак конфлікту етнічних спільнот, а з іншого – про наявність регіонального індексу „політичних сподівань”.

Можливий розвиток подій

Регіон	
Крим	1. Державна автономізація . 2. Сепаратизм . 3. Спроба розіграти „татарську карту” .
Закарпаття	Від адміністративної автономії до „спеціальної самоврядної адміністративної території” .
Донецьчина	Проросійські настрої, реанімація ідеї відродження Донецько-Криворізької республіки (з середини 1990-х років) .
Миколаївщина	Економічна самостійність (заяви міської обласної Ради), скасування кордонів з СНД .
Харківщина	Етнополітичний ідеал у поверненні до колишнього радянського простору, єдність з Росією; офіційне введення двомовності .
Одещина	Економіко-правовий експеримент з розширенням економічної самостійності регіону; створення вільної економічної зони .
Буковина	Активізація румунофільства; намагання створити окремий адміністративний район .

На тлі регіональних відмінностей етнічний вимір вимальовується менш виразно. Але ж фрагментація інтересів створює перешкоди для міжнаціональної інтеграції.

Геокультурний ландшафт України розмаїтий – він представлений історично-культурними та ідентифікаційними ареалами, які не мають

чітких меж і накладаються один на інший (Слобожанщина, Галичина, Північна Буковина, Закарпаття, Крим). В цих ареалах мовна, етнічна та конфесійна карти не збігаються. Друга особливість – перебування деяких культурних центрів за межами України (маємо на увазі центри російської мови, католицької, ісламської ідентичностей). Для України актуальним є мегатренд геокультурної мозаїчності, котрий передбачає етнонаціональну єдність. Тобто держава має не українізувати єврея, росіянина чи татарина, що призведе до протистояння, а забезпечити можливість вільного розвитку всіх етносів у демократичній державі зі спільною ідеєю будівництва української нації. І в цьому сенсі слід перетворити багатоетнічність населення України на „силовий чинник” державності.

Різкий перехід від тоталітарного типу суспільної системи до незалежності, невизначеність геополітичної стратегії, соціально-економічної політики, брак правил гри в полікультурному соціумі, відмова від патріотичної, інтернаціональної парадигми призводять до ускладнення процесу пострадянської ідентифікації в Україні. Різка політизація на тлі проголошення національних держав (наприклад, в Латвії, Естонії) та проголошення прав титульної нації здатні спровокувати гострі міжетнічні протистояння.

На честь України слід сказати, що демократизація у всіх сферах життя, відмова від тоталітарної спадщини, відсутність ознак дискримінації, перш за все на національному ґрунті, сприяють толерантному співіснуванню різних народів. Законодавчо було закріплено недопустимість привілеїв за етнічною чи іншою ознакою. Однак криза в економіці, брак об'єднуючої національної ідеології, активна політизація етносів на фоні різних ментальних пріоритетів обумовили кризовість та конфліктність процесу етнічної ідентифікації.

1) Конфліктний потенціал пострадянської етнічної ідентифікації полягає в багатокультурності українського суспільства. Найбільший поділ пролягає між прибічниками етнічного патріотизму, а в крайніх випадках – націоналізму, з одного боку, а з іншого – прибічниками „слов'янської єдності” та територіального патріотизму.

2) Постійним джерелом напруги в Україні є мовна біполярність. Мовний розкол в суспільстві перетворюється на знаряддя політичної боротьби. Неспівпадіння етнічної належності з мовною самоідентифікацією є серйозною етнополітичною проблемою. Мова стає сильнішим ідентифікатором, ніж етнос.

3) Поляризація етнічних інтересів в регіональному розподілі створює перешкоди на шляху консолідації українського етносу.

4) Брак рівноваги між збереженням креативного потенціалу української нації і реалізацією прав інших етносів.

5) Подвійна ідентичність українського суспільства може породжувати заперечення національних цінностей, демонстрування презирства до

всього національного. Звідси – необхідність створення правового механізму міжетнічного компромісу як шанс стабілізації проблеми полікультурності, подолання кризового стану української нації.

6) Брак національної ідеології, здатної консолідувати навколо ідеї всебічного розвитку української незалежної держави всіх громадян незалежно від їх етнічного походження. У цьому сенсі зменшуватиметься роль етнічного ідентифікаційного чинника, посилиться вплив нових соціальних сегментів суспільства.

7) Кризовість та конфліктність пострадянської ідентифікації етноспільнот поглиблює специфіка конфесійної ситуації, розмитість релігійних уявлень. Релігія перетворилася в дезінтегруючий фактор.

8) Відчуття власної неповноцінності та, як наслідок колоніальної спадщини, комплекс української меншовартості ускладнюють процес української національної ідентифікації. Користуючись колоніальною свідомістю українського населення, частина української еліти зробила ставку на російські культурні цінності, особливо в районах з питомою часткою російського населення. Реідентифікація цієї частини українського соціуму – першопричина кризових явищ у процесі становлення національної ідентичності.

9) Спроба частини української еліти нав'язати етнічну модель нації посилила прояви регіоналізації.

10) Додатковим чинником етнічної поляризації суспільства став етнополітичний регіоналізм в Криму та прояви кримського сепаратизму як наслідок політизації кримськотатарської етнічності.

Дотримання принципів багатокультурності, регіональний підхід у реалізації соціо-гуманітарної політики, формування єдиної національної ідеології в умовах пострадянської ідентифікації та нової соціальної стратифікації – це умови толерантного співіснування різних компонентів етнонаціональних спільнот.

Багатоманітність культур, етнолінгвістична відмінність, різні конфесійні орієнтації населення не створюють ситуації загрози етнополітичній безпеці держави. Спроби штучної політизації етнічного чинника, абсолютизація процесу самоідентифікації, безвідповідальної, штучної націоналізації суспільства, звинувачення в „непатріотизмі” можуть спровокувати найдеструктивніші міжнаціональні конфлікти.

Література:

1. Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К., 2003. – С. 8.
2. Качківський Л. Проблема мови в Україні чи проблема менталітету українців // День. – 2000. – № 70.
3. Хмелько В. Макросоціальні зміни в українському суспільстві за 10

років незалежності // Політична думка. – 2001. – № 3. – С. 41 - 44.

4. **Горбатенко В.** Стратегія модернізації суспільства в Україні на зламі тисячоліть. – К., 1999. – С. 118.

5. Див.: **Нагорна Л.** Національна ідентичність в Україні. – К., 2002. – С. 172 - 176.

6. Складено за: Етнонаціональні і територіальні орієнтації народу України. – Інститут філософії НАН України, 1990.

7. Українське суспільство 1994-2001. – К., 2001.

8. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія етнонаціонального та соціального розвитку на 2000 - 2004 роки. Послання Президента України Л. Д. Кучми до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. – 2000. – 23 лютого.

9. Див.: Про Концепцію державної регіональної політики: Указ Президента України. – К., 2001.

10. Дзеркало тижня. – 2002. – 12 - 18 січня.

11. Кравчук Л. Погляд у ХХІ століття // Урядовий кур'єр. – 2000. – 8 квітня.

12. Національний склад населення України. – С. 132.

13. Міжнаціональні відносини та задоволення етнокультурних потреб національних меншин в Україні. Державний комітет України у справах національностей та міграції. – К., 2002. – С. 13, 15.

14. Національний склад населення України. – С. 9.

15. Зеркало недели. – 1998. – № 20. – 20 - 26 мая.

16. Національний склад... С. 7.

17. Складено за: Національний склад... – С. 130, 137, 139, 140, 145.

18. Там само. – С. 9.

19. Там само. – С. 12, 13.

20. **Андрусів С.** Страх перед мовою як психокомплекс сучасного українця // сучасність. – 1995. – № 7 - 8. – С. 150 - 151.

21. **Прибиткова І.** У пошуках нових ідентичностей: Україна в етнорегіональному вимірі // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 3. – С. 62; День. – 2001. – 3 січня.

22. Українське суспільство у 1991 - 2001 рр. – С. 114.

23. Дзеркало тижня. – 2001. – 28 квітня.

24. День. – 2000. – 28 грудня.

25. Міжнаціональні відносини. – С. 14, 18.

26. **Грищенко О.** Морока з мультикультуризмом // Критика. – 2001. – № 11. – С. 27.

27. Див.: Заява МЗС України // ДІНАУ. – 2000. – 14 лютого.

28. **Прибиткова І.** У пошуках нових ідентичностей. – С. 62.

29. Див.: **Нагорна Л.** Назв. праця. – С. 208.

30. Дзеркало тижня. – 2002. – 12 січня.

31. **Нагорна Л.** Назв. праця. – С. 218.

32. Національний склад. – С. 126.
33. Дзеркало тижня. – 2001. – 28 квітня.
34. Див.: **Галенко О.** Автохтонність як політична та наукова проблема Криму // Наукові записки ІПіЕНД. – К., 2000. – Вип. 14. – С. 61 - 62.
35. Дзеркало тижня. – 2004. – 15 - 21 травня.
36. Інтеграція кримських татар в українське суспільство: проблеми і перспективи. – К., 2004. – С. 3.
37. Там само. – С. 20.
38. День. – 2004. – 24 березня.
39. Вісник держкомнацміграції України. – 2002. – № 4. – С. 72; Інтеграція кримських татар. – С. 21.
40. Е/С. 12/1/Add. 65.: Заключні висновки Комітету ООН з економічних, соціальних, культурних прав про стан дотримання економічних, соціальних та культурних прав в Україні.
41. Інтеграція кримських татар. – С. 27.
42. Там само. – С. 28.

Висновки

Фактори, що загрожують етнополітичній стабільності України:

- ³⁵₁₇ регіональні диспропорції у розміщенні економічного потенціалу, комплекс „внутрішнього колоніалізму” (описаний західними політологами) може провокувати сепаратизм в економічно віддалених регіонах;
- ³⁵₁₇ об’єктивний процес політизації етнічності, як наслідок етнічного ренесансу, якщо він вступає у протиріччя з державотворчим процесом;
- ³⁵₁₇ дефіцит загальнонаціонального консенсусу з ключових питань політики, особливо тих, що стосуються геополітичного вектора інтеграції;
- ³⁵₁₇ руйнація системи „етнокультурного поділу праці” та „етнокультурного підприємництва”; свідомість аграрного сектора України містить антиросійський компонент, створює фактор міжетнічної упередженості;
- ³⁵₁₇ кризовий стан етнічної еліти, яка є ініціатором політизації, провокує загострення міжгрупових відносин;
- ³⁵₁₇ прояви регіонального партикуляризму; перетворення політичного простору України на арену кланового суперництва призводить до відвертого нехтування національних цінностей;
- ³⁵₁₇ прояви „політичного автономізму” як форми самоідентифікації російської меншини; це простежується від початку 1990-х років у намаганнях певної частини еліти російської спільноти сконструювати так званий „південний псевдоетнос” та наднаціональну спільність північно-східних та південних областей України;
- ³⁵₁₇ потенціал конфліктності збільшують прояви іредентизму в західних регіонах; йдеться про спробу сформулювати псевдонацію в Закарпатті; у цьому напрямку етнічну солідарність виявляють різні етнічні спільноти;

³⁵₁₇ штучне, надмірне конструювання єдиної нової нації може спровокувати міжетнічну настороженість.

Деякі рекомендації щодо забезпечення прав етнічних спільнот

1) На грані зникнення перебувають караїми та кримчаки, які зберігають свою культуру, національну свідомість. Потенціал їх етнічного відродження та політизації дуже слабкий, тому невідкладним є прийняття спеціальних законодавчих актів, спрямованих на збереження, перш за все, культурної спадщини малих народів.

2) У порівнянні з пострадянськими державами рівень ксенофобії в Україні невеликий. Однак останніми роками простежуються певні акти вандалізму щодо українських, єврейських, польських святинь та пам'яток і характерні публікації в українських виданнях. У цьому зв'язку актуальності набуває ухвалення відповідних законодавчих актів, спрямованих на запобігання ксенофобії.

3) Як засвідчують соціологічні дослідження, масова свідомість українського соціуму відштовхує циган, вірменів, азербайджанців, чеченців як постійних жителів України. Таке несприйняття вихідців з Кавказу посилюється під впливом терористичних актів в Російській Федерації. Серед названих етносів виявлено найвищий рівень безробіття. Щодо них простежується найбільший індекс нетерпимості (за шкалою Богардуса – „5”). Це свідчить про важливість вжиття заходів, спрямованих на запобігання національній дискримінації в українському суспільстві з урахуванням регіональної та місцевої специфіки.

4) Треба визнати, що в Україні історично вкорінився побутовий антисемітизм. Його прояви не загрозливі, однак деякі націоналістичні організації та видання продовжують поширювати антисемітські матеріали. Необхідний подальший моніторинг антисемітських акцій та вивчення проблеми на науковому рівні.

5) Для запобігання напруги в суспільстві, пов'язаної з розколом церков, необхідно простежувати міжконфесійну ситуацію та впливати на неї, враховуючи особливості релігійного життя.

Сучасна етноситуація не виключає можливості генерування етнополітичних конфліктів. За таких обставин актуальним є:

1) Послідовне вирішення питань етнонаціонального відродження українців з урахуванням рівня деетнізації.

2) Розвиток соціальної інфраструктури територій компактного проживання національних меншин, здійснення відповідних регіональних програм.

3) Подолання розриву в соціально-культурному рівні розвитку етнічних спільнот.

4) Облаштування і соціальна адаптація осіб, що повернулися з місць

депортації.

5) Розв'язання соціальних проблем біженців та іммігрантів.

6) Створення інформаційної системи етномоніторингу, прогнозування можливості етноконфліктів.

Додаток 1

Зауваження щодо поняття „меншина в меншині”

В українській етнополітиці цей термін не використовується ні в законодавчому процесі, ні в етнополітичному науковому дискурсі. Проте він вже має певну, можна навіть сказати – тривалу історію, пов'язану переважно з намаганнями Ради Європи забезпечити надійний режим захисту прав передусім „національних меншин”, маючи на увазі водночас інші категорії меншин, які не завжди підпадають під загальні уявлення та правові норми, спрямовані саме на „національні меншини” в традиційному європейському розумінні цього терміна.

Вперше про „меншину в меншині” згадано в широко відомій Рекомендації 1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи 1993 року стосовно прав національних меншин. Ця рекомендація містить, зокрема, проект Додаткового протоколу до Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод. У статті 13, розділ 4 сказано, що таке визначення стосується осіб, що належать до титульного етносу або етнічної більшості певної країни, але проживають в місцях компактного поселення національної меншини цієї країни або складають меншість населення адміністративно-територіальної одиниці чи регіону. Тобто такі особи, що є формально представниками більшості (в масштабах країни), насправді в окремих частинах цієї ж країни часто відчують незручності й певну правову незахищеність, притаманну ситуаціям національних меншин. Згадана стаття наголошує, що в таких випадках до „меншин в меншині” мають бути застосовані всі механізми й правові норми захисту, розроблені для національних меншин.

Мало того, хоча формально така окрема категорія меншин ще не потрапила до норм чинних міжнародних та європейських угод, моніторингові структури Ради Європи, зокрема – Дорадчий комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин, вже користуються цим терміном для захисту прав тих представників більшості населення певної держави, які є меншістю в окремих її регіонах. Так, у висновку Дорадчого комітету з урядового звіту Фінляндії стосовно виконання зобов'язань згідно зі статтями Рамкової конвенції, наголошується на необхідності забезпечення мовних і освітніх прав фінської меншини на території однієї з провінцій Фінляндії – Аландських островів, переважну більшість (96 %) населення якої складають особи шведського етнічного походження, і яка має спеціальний, міжнародно гарантований автономний статус, встановлений під егідою Ліги Націй після Першої світової війни.

Водночас, незважаючи на офіційно проголошену двомовність Фінляндії, шведська меншина решти території цієї країни намагається використати положення Рамкової конвенції для надійнішого захисту своїх прав і уникнення певного асиміляційного тиску з боку фінської більшості, що також зазначено у висновку Дорадчого комітету.

Всебічний огляд проблеми „меншин у меншині” міститься в статті Т. Потье, який запропонував застосовувати до таких груп іншу термінологію, а саме „регіональні не-домінуючі титульні народи” (див.: Regionally non-dominant titular peoples: the next phase in minority rights? by Tim Potier, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, July, 2001).

До такої специфічної категорії меншин належать українці Криму, чиї культурні, мовні, освітні права далеко не забезпечені. Про це свідчить, зокрема, те, що нині в АРК функціонує лише кілька шкіл з українською мовою навчання – всі в непристосованих для навчального процесу приміщеннях. Тим часом в українську гімназію Сімферополя конкурс складає три учні на одне місце. Останні події, зокрема, в Севастополі (2003 р.), свідчать про відчутне загострення ситуації з використанням української мови в публічних заходах та спілкуванні з міськдержадміністрацією, про що в серпні – вересні 2003 року з’явилася низка публікацій в газеті „Кримська світлиця”. Особливе занепокоєння виникає у зв’язку з намаганнями виключити українські громадські організації Севастополя з міської Асоціації національно-культурних товариств, оскільки вони начебто репрезентують не національні меншини, а етнічну більшість. Цей аргумент виглядає, м’яко кажучи, дивним і з огляду на те, що переважна більшість програм, заходів та й статутів подібних асоціацій, спрямованих на міжетнічну, міжкультурну взаємодію і відвернення можливих конфліктів, як правило, має „інтеграційну” мету. То ж про яку міжетнічну „інтеграційну” діяльність можна говорити без участі української спільноти в будь-якому регіоні – переважно українському та україномовному чи, навпаки, такому, де більшість населення складають росіяни та російськомовні?

В контексті розвитку українського законодавства в галузі етнополітики питання „меншини в меншині”, так само, як і визначення поняття „національна меншина”, мають цікавий аспект, якому чомусь не надається належної уваги. Йдеться про Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією, ратифікований Законом № 474/97-вр від 17 липня 1997 року. Стаття 13, п. 1 цього документа фактично вводить до українського національного законодавства згадану Рекомендацію ПАРС 1201, оскільки в ній зазначено, що „з метою захисту етнічної, культурної, мовної та релігійної ідентичності української меншини в Румунії та румунської меншини в Україні Договірні Сторони застосовуватимуть міжнародні норми і стандарти, що визначають права осіб, які належать до національних меншин, а саме ті норми і стандарти,

які містяться у Рекомендації 1201 (1993 року) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо додаткового Протоколу до Європейської Конвенції з прав людини стосовно прав національних меншин, при тому розумінні, що ця Рекомендація не стосується колективних прав і не зобов'язує Договірні Сторони надати відповідним особам право на спеціальний статус територіальної автономії, заснованої на етнічних критеріях.

Як бачимо, в цьому документі єдине застереження стосується можливості створення територіальної автономії для етнічної меншини, з чого випливає, що інші статті Рекомендації 1201 є прийнятними для української сторони. Оскільки ж Конституцією гарантовано рівність прав, зокрема, осіб, що належать до національних меншин, навряд чи з огляду на „юридичну чистоту” можна вважати положення цієї Рекомендації такими, що поширюються тільки на румунську меншину і не стосуються інших. Хоча конкретні правові наслідки статті 13, п.1 двосторонньої міждержавної угоди України з Румунією, можливо, потребують детальнішої юридичної експертизи, цілком логічним було б використання того визначення і набору критеріїв належності до „національних меншин”, які містяться саме в цьому документі.

Визначення сформульовано так: „...термін „національна меншина” стосується таких груп осіб у державі, які:

- ³⁵₁₇ Проживають на території цієї держави і є її громадянами;
- ³⁵₁₇ Підтримують давні, міцні й сталі зв'язки з цією державою;
- ³⁵₁₇ Мають чіткі етнічні, культурні, релігійні або лінгвістичні характеристики;
- ³⁵₁₇ Досить численні, хоча й менші за кількістю, ніж решта населення даної країни або її регіону;
- ³⁵₁₇ Виявляють турботу про збереження, разом з іншими членами спільноти, того, що створює їхню спільну ідентичність, культуру, традиції, релігію або мову.

Подібні визначення і критерії широко використовуються в національних законодавствах країн Центральної і Східної Європи, для яких надзвичайно важливе й актуальне законодавче закріплення диференційованого підходу до різних категорій етнічних спільнот – з одного боку, автохтонних або „традиційних” для даної території, з іншого — „нових” етнічних меншин, які складаються з осіб іммігрантського походження. Така ж проблема існує і в Україні. Проте ці відмінності не враховані не тільки Законом про національні меншини 1992 року, але їх бракує і в його оновленій версії, розробленій Державним комітетом у справах національностей та міграції. В „депутатському” (О. Фельдмана та І. Гайдоша) законопроекті міститься лише коротка згадка про те, що „термін „національна меншина” означає групи громадян України, які... історично проживають на території України”. Обидва законопроекти оминають питання про мінімальну чисельність осіб, яка дозволяє їм набути

статус національної меншини, хоча такий статус означає певний (і досить широкий) обсяг зобов'язань держави щодо забезпечення прав та потреб таких осіб — політичних, культурних, освітніх тощо; йдеться, зокрема, і про фінансове забезпечення, без якого подібні зобов'язання набувають суто декларативного характеру.

Отже, можна дійти висновку, що в українській етнополітиці лишаються не використаними можливості подальшого наближення законодавства в галузі прав меншин до європейських норм і стандартів.

Додаток 2

Коментар до законопроекту про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин

Лінгвістичне розмаїття давно визнане однією з вирішальних характеристик Європи, одним з елементів, який сприяє утвердженню європейської ідентичності, а також є важливою умовою демократичного розвитку суспільства. Останнім часом ця характеристика вважається здобутком, що зміцнює креативність у всіх сферах соціального життя, соціальну гармонію та економічне процвітання. Легітимність і цінність мовної різноманітності підкреслюються зростаючою кількістю міжнародних договорів та інших юридичних документів, ухвалених ООН, ОБСЄ та Радою Європи.

Зростаюча увага до культурного та мовного розмаїття відбивається також в діяльності інституцій Європейського Союзу. Перша згадка про це з'явилася ще в Маастріхтському договорі у статті 126 („Освіта”) і статті 128 („Культура”). Недавно ухвалений Амстердамський договір вимагає, щоби дії всіх держав – учасників ЄС брали до уваги необхідність поваги до різноманітності їх культур і сприяли їх збереженню та подальшому розвитку. Європейський Парламент ухвалив чотири головні резолюції стосовно регіональних мов або мов меншин членів Співдружності (у 1981, 1983, 1987 і 1994 рр.).

Європейська хартія регіональних мов [1] або мов меншин є базовим інструментом захисту і розвитку мовної різноманітності Європи і, відтак, збереження усього багатства європейської культурної спадщини. Проте уряди багатьох держав виявляють недостатню обізнаність із специфікою цього документа, зокрема в питаннях вибору, випрацювання, впровадження та оцінки мовної політики (language police measures) відповідно до положень Хартії.

Для коректного використання можливостей Хартії необхідне усвідомлення, що **ситуація, в якій перебуває кожна мова, специфічна і потребує окремого підходу** [2] з урахуванням усіх конкретних особливостей та реальних обставин. Проте цілком можливо виробити загальні принципи державної мовної політики.

Головним з таких принципів є систематичні, раціонально обґрунтовані,

засновані на теоретичних засадах суспільні зусилля, зорієнтовані на відповідні **зміни мовного середовища** [3]. Такі зусилля органів державної влади мають бути спрямовані на певні прошарки або на все населення, яке перебуває під юрисдикцією певної владної структури. Найважливішими критеріями адекватної мовної політики є: загальна ефективність (тобто, оцінка шляхів і конкретних заходів з точки зору досягнення окресленої мети; ефективність використання вкладених коштів; рівень демократичності.

Надійним критерієм оцінки ефективності заходів підтримки певної регіональної чи „меншинної” (міноритарної) мови може бути реальне збільшення кількості осіб, які користуються цією мовою (особливо в стосунках і спілкуванні з державними службовцями), або зміна ситуації на таку, коли особи, які того бажають, набувають більше фактичних можливостей для частішого використання своєї мови. Тобто, відібрана система заходів мовної політики вважається ефективною, якщо її результатом буде реальне посилення позицій регіональної або „меншинної” мови (selected language revitalisation).

Найефективніша мовна політика далеко не завжди буває найефективнішою з огляду на коштозберігання; вона може виявитися найдорожчою і тому не відповідатиме такому критерію, як ефективність використання коштів. При плануванні певних заходів підтримки завжди треба оцінювати, як досягти найліпших результатів за наявності певних ресурсів, або як, маючи чітко окреслену мету, досягти її найменш затратним шляхом. Застосування цього критерію сприяє також позитивному ставленню мовної більшості до заходів підтримки мов меншин. При розробці заходів треба мати на увазі, що поняття „витрати” й „ціна” не є тотожними.

Вибір певної мовної політики завжди є політичним процесом, тому не можна надавати переваги ефективності використання коштів. Це може призвести до суто „технократичного” підходу до цих питань, якого треба уникати. Ознакою демократичності мовної політики вважається максимальне врахування бажань і сподівань носіїв регіональних або меншинних мов, а також їх активна участь у розробці, оцінці, формулюванні мети й втіленні заходів мовної підтримки.

Хартія є унікальним інструментом захисту і розвитку, в першу чергу, мовної (культурної) спадщини Європи. Свідомо уникаючи згадки про певні групи меншин і відповідні права, захищені іншими інструментами міжнародного права, Хартія зосереджується на уявленні про мову як важливий маркер ідентичності. У зв'язку з цим уряди держав, що ратифікували Хартію, **беруть на себе зобов'язання забезпечити не просто мовні права громадян, а реальне відродження ослаблених мов, тобто ширше їх використання в усіх сферах публічного життя.**

Значна гнучкість Хартії дає можливість державам самим вирішувати,

які саме мови (традиційні для території держави) в яких географічних місцевостях і яким чином треба захищати й підтримувати згідно з вибором положень (пунктів та підпунктів Частини III) Хартії. Мови іммігрантів і діалекти не підпадають під дію Хартії; менш вживані офіційні мови і так звані не-територіальні мови включені в можливі об'єкти захисту й підтримки шляхом ратифікації Хартії.

Треба зважати, що система моніторингового механізму (Комітет експертів) вимагає першого звіту про дотримання державою зобов'язань, відповідно до інструмента ратифікації, вже через рік після ратифікації (наступні звіти – з періодичністю в 3 роки). Однією з особливостей умов ратифікації є можливість починати з досить низького (мінімального) рівня захисту й підтримки регіональних або меншинних мов, з часом змінюючи інструмент ратифікації на користь інтенсивніших заходів при зміні на краще економічної ситуації в країні.

Спочатку Хартія розроблялася насамперед для країн Західної Європи і ЄС. Тільки після 1989 року її стали вважати загальноєвропейським інструментом. Проте провідні експерти визнають, що країни посткомуністичної (Центральної і Східної) Європи стикаються з набагато більшими труднощами в питаннях ратифікації (спадщина тоталітарних режимів, які намагалися гомогенізувати населення; слабкість нових незалежних держав, яка посилила страх перед можливими сепаратистськими настроями меншин; обмежені фінансові можливості у порівнянні з країнами Західної Європи). Європейські експерти [4] вважають також, що **найбільші проблеми з реалізацією положень Хартії постають перед країнами СНД, оскільки в багатьох з них російська меншина все ще має домінуючі позиції, і тому в цих країнах суттєвої державної підтримки вимагають офіційні мови.** Певною мірою це зауваження стосується й країн Балтії.

Примітки:

1. Згідно з суттю використання терміна „регіональні мови” в Європейській Хартії, в Україні регіональними мовами можуть вважатися кримськотатарська, караїмська і кримчакська, тобто мови, чітко пов'язані з Кримом як певним регіоном України, що має власну специфіку.

2. Це пояснення має бути ключовим при виборі конкретних положень щодо ратифікації Хартії Україною. Навіть для згаданих вище „регіональних” (локалізованих на території Криму) мов ситуація кожної з них, кінцева мета застосування положень Хартії, необхідність і рівень захисту й підтримки досить різні, що має відбиватися в законі про ратифікацію.

3. Це положення є важливим в українському контексті, оскільки підкреслює, що головною метою ратифікації та виконання певних

положень Хартії є не збереження чи консервація існуючої мовної ситуації (саме такими були б намагання за допомогою Хартії зберегти чи навіть зміцнити позиції російської мови в Україні), а навпаки, динамічні зміни – як правило, на користь мов „менш вживаних”, „послаблених”, або „таких, що перебувають під загрозою зникнення”.

4. Зокрема, Ф. Блер, директор Департаменту Ради Європи з питань співробітництва для місцевої й регіональної демократії, який представляв Хартію і проблеми, пов’язані з її ратифікацією, на семінарі в Києві 16 – 17 жовтня 2002 року. (Див. Також: *Evaluating Policy Measures in Europe: Towards Effective, Cost- Effective, and Democratic Implementation*. F. Grin & Borries Kuzmany, ECMI, Flensburg, Germany, June 2000).

Діяльність координаційних і консультативно-дорадчих органів з питань етнонаціональної політики

Алла Леонова,
кандидат педагогічних наук,
докторант Інституту законодавства і права
НАН України

За роки незалежності в Україні при органах державної влади сформовано розгалужену мережу координаційних і консультативно-дорадчих органів з питань етнонаціональної політики. У статті висвітлюються їх функції та оцінюється ефективність їх діяльності.

Координуючим органом на всеукраїнському рівні є **Рада представників громадських організацій національних меншин України при Президентові України** [1]. До її складу входять представники національно-культурних товариств із всеукраїнським та обласним статусом.

Рада є консультативно-дорадчим органом, утвореним з метою сприяння підвищенню ролі громадських організацій в процесі прийняття органами державної влади рішень щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин України, поглиблення демократичних засад українського суспільства. Рада, відповідно до покладених на неї завдань, готує пропозиції щодо формування державної етнонаціональної політики, аналізує стан, тенденції та перспективи етнонаціонального розвитку України, розглядає проекти законів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, цільові програми, затверджені центральними органами виконавчої влади, які стосуються національних меншин України.

Консультативно-дорадчим органом при Президентові України є також **Рада представників кримськотатарського народу** [2, с. 121]. Основні її завдання: аналіз і прогнозування політико-правових, соціально-економічних, культурних та інших питань, пов'язаних з поверненням, облаштуванням, адаптацією депортованого кримськотатарського народу та його інтеграцією в українське суспільство, підготовка та внесення

Діяльність координаційних і консультативно-дорадчих органів з питань етнонаціональної політики

Алла Леонова

пропозицій Президентів України щодо вирішення цих проблем, а також з питань фінансування державних та республіканських програм, пов'язаних з поверненням в Україну, визначення пріоритетних напрямів використання коштів на такі цілі; участь у розробленні проектів законодавства України та державних програм з питань, пов'язаних з поверненням, облаштуванням, адаптацією депортованого кримськотатарського народу та його інтеграцією в українське суспільство і збереження його етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності; аналіз стану виконання законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, а також нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим і рішень Ради міністрів Автономної Республіки Крим з питань, пов'язаних з поверненням, адаптацією депортованого кримськотатарського народу та його інтеграцією в українське суспільство.

Рада у процесі виконання покладених на неї завдань взаємодіє з центральними та місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, Робочою групою з підготовки пропозицій щодо вирішення питань, пов'язаних з поверненням депортованих кримських татар, іншими консультативно-дорадчими органами при Президентів України. Рішення Ради мають рекомендаційний характер.

Проблеми реалізації етнокультурних прав знаходять відображення в діяльності **Комісії при Президентів України з питань громадянства** як консультативно-дорадчого органу. Основні завдання: розгляд документів з питань прийняття до громадянства України і припинення громадянства України; участь у підготовці та обговоренні проектів законів, указів Президента України та інших документів з питань громадянства; вивчення і узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду вирішення питань громадянства, внесення пропозицій Президентів України, спрямованих на поліпшення роботи державних органів з цих питань. Комісія має право вивчати роботу центральних і місцевих органів виконавчої влади, заслуховувати на своїх засіданнях їх керівників, а також керівників установ і організацій з питань, що належать до її компетенції. Персональний склад Комісії затверджує Президент України. Комісія здійснює систематичний контроль за виконанням відповідними центральними та місцевими органами виконавчої влади указів Президента України з питань громадянства.

Дорадчі органи представників національних меншин функціонують також при Держкомнацміграції України (2003 р.) та місцевих органах виконавчої влади. Їх діяльність (за участю органів виконавчої влади) спрямована на дослідження та вивчення проблем громадського життя етнічних спільнот і підготовку на основі їх результатів пропозицій для вироблення відповідних управлінських рішень як на місцевому, так і на всеукраїнському рівнях [179, с. 44].

Консультативно-дорадчі органи обласного рівня. В Одеській області, наприклад, створено: Міжвідомчу координаційну раду з питань міжетнічних відносин та етнонаціонального відродження; Раду сприяння розвитку української та інших мов і національних культур; Раду представників національно-культурних товариств. З ініціативи Ради представників національно-культурних товариств Одещини було прийнято розпорядження голови облдержадміністрації „Про створення циклів телерадіопрограм, спрямованих на висвітлення роботи обласної державної адміністрації з питань реалізації державної етнополітики, зміцнення міжнаціональної злагоди на Одещині”.

При Раді міністрів Автономної Республіки Крим створено Кримський консультативний форум (ККФ, 1999 р.) – для координації взаємодії органів виконавчої влади і представництв міжнародних організацій.

Консультативно-дорадчі органи забезпечують взаємодію органів влади з так званим третім сектором. У суспільної свідомості поняття „третього сектора” ототожнювалося перш, за все, зі сферою діяльності громадських (неурядових) організацій. В Україні, за різними оцінками (2003 р.), існує близько 40 000 зареєстрованих недержавних організацій (НДО) [3]. Розвиток у цій сфері відбувався переважно шляхом створення громадських і благодійних структур; тобто, перш за все, в тих напрямках, на яких концентрувалися кошти донорської допомоги. Місцеві та обласні НДО є в усіх макрорегіонах (Центр, Захід, Схід, Південь). Половину всіх міжнародних НДО зосереджено в Києві. Що стосується статусу (типу), то більше 75 % з них – це об’єднання громадян; друге місце посідають громадські благодійні фонди (донорські організації: міжнародні донори; українські фонди; Світовий Банк); професійні та наукові об’єднання, а також неприбуткові об’єднання підприємців.

Сфери діяльності НДО можна згрупувати у категорії за чотирма групами цих організацій: представницькі організації (участь у соціальних протестах; захист інтересів певних соціальних груп в органах влади; відпочинок тощо); надання послуг (проведення оцінок громадської думки; розроблення та впровадження освітніх і навчальних програм, надання гуманітарної та/або соціальної допомоги; кредитування і фінансова допомога та ін.); захист (правовий захист і допомога); технічна допомога (допомога у створенні НДО, фінансова та технічна допомога у цьому; видавнича діяльність тощо).

Джерела фінансування недержавних організацій в Україні: особисті (членські) внески, пожертви місцевих бізнесменів, а також гранти, надані іноземними та українськими донорами. Найменше за значущістю джерело фінансування для українських НДО – видавнича діяльність, одноразова цільова допомога з боку державних органів та внески (участь) державних підприємств. Що стосується існуючих перешкод на шляху до встановлення кращих відносин між НДО та місцевими органами управління, то це брак

Діяльність координаційних і консультативно-дорадчих органів з питань етнонаціональної політики

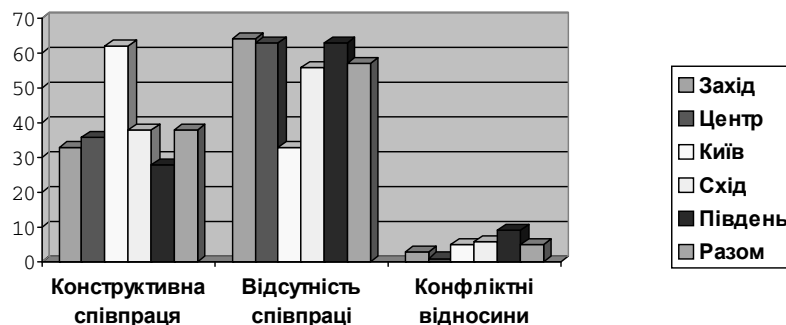
Алла Леонова

правових механізмів громадського контролю за діяльністю органів влади, обмаль інформації щодо основних рішень, які ухвалюють органи влади, небажання частини органів влади співпрацювати з НДО, а також пасивність громадськості щодо цих проблем. Рівень співпраці НДО та органів влади доволі високий, зокрема на місцевому рівні (діаграми 1 і 2).

Діаграма 1

Відносини з центральними органами влади
Співпраця НДО з центральними та місцевими органами влади
за макрорегіонами, %

Регіон	Конструктивна співпраця	Відсутність співпраці	Конфліктні відносини
Захід	33	64	3
Центр	36	63	1
Київ	62	33	5
Схід	38	56	6
Південь	28	63	9
Разом	38	57	5

Що стосується співпраці НДО та бізнесових структур, то вона досить успішна. Місцеві НДО і благодійні фонди мають регулярніші контакти з діловими колами, ніж інші організації. Це ознака того, що співпраця сектора недержавних організацій та бізнесу стає в Україні реальністю. Абсолютна більшість НДО задоволена якістю співпраці з іноземними (міжнародними) донорами. Досвід співпраці НДО та українських донорів в основному позитивний. Основна цінність співпраці з вітчизняними донорами полягає у можливості налагоджувати нові зв'язки.

Певний досвід співпраці зі Світовим банком мають київські міські організації. Інші НДО не мають інформації щодо програм розвитку

громадянського суспільства, які реалізує Світовий банк (діаграма 3).

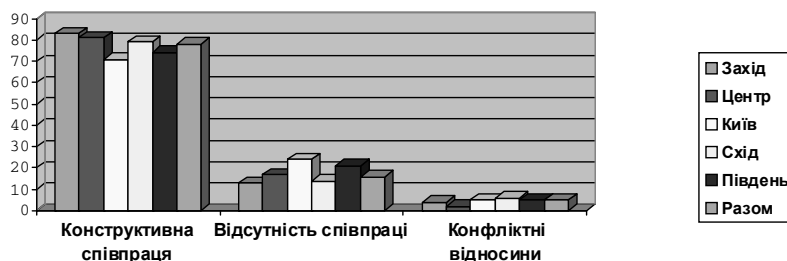
Перешкоди на шляху до активнішої участі громадськості в діяльності третього сектора такі: недостатня обізнаність громадськості про важливість участі громадян в управлінні суспільними справами, у зв'язку з чим воно зосереджується лише на тому, щоб забезпечити засоби для існування; брак широкої інформації про діяльність існуючих НДО; засоби масової інформації не висвітлюють належним чином діяльність НДО.

Діаграма 2

Відносини з місцевими органами влади

Співпраця НДО з центральними та місцевими органами влади
за макрорегіонами, %

Регіон	Конструктивна співпраця	Відсутність співпраці	Конфліктні відносини
Захід	83	13	4
Центр	81	17	2
Київ	71	24	5
Схід	79	14	6
Південь	74	21	5
Разом	78	16	5

Міжнародні (неурядові) організації в галузі міграції. Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН, 1996 р.) працює у чотирьох напрямках:

- 1) передача знань та досвіду для розроблення законодавства з проблем біженців і громадянства;
- 2) допомога органам влади у створенні прямих адміністративних структур та визначення чіткої політики й адміністративних повноважень стосовно депортованих та біженців;
- 3) підтримка вже створених адміністративних структур, яка полягає не тільки в підготовці кадрів, але й у наданні технічної допомоги для ефективної роботи;

Діяльність координаційних і консультативно-дорадчих органів з питань етнонаціональної політики

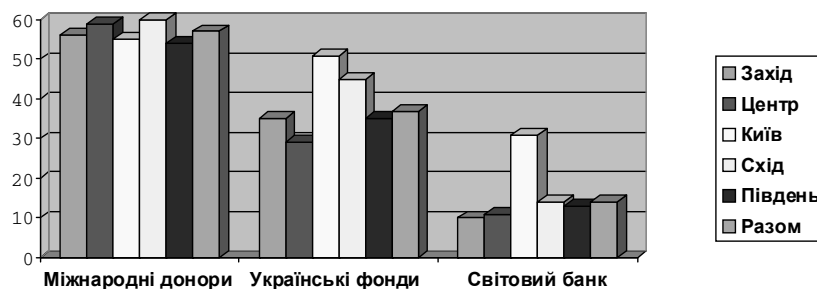
Алла Леонова

4) сприяння розвитку та підтримка неурядових організацій, що забезпечують соціальні потреби осіб, які підпадають під мандат УВК ООН [4].

Діаграма 3

**Співпраця НДО з донорськими організаціями
за макрорегіонами, %**

Донорські організації:	Міжнародні донори	Українські фонди	Світовий банк
Захід	56	35	10
Центр	59	29	11
Київ	55	51	31
Схід	60	45	14
Південь	54	35	13
Разом	57	37	14

Програми представництва УВКБ ООН (ПР ООН). Програма ООН розвитку та інтеграції Криму (ПРІК ООН, 1996 р.) є проектом ПР ООН, розробленим на прохання уряду України. ПРІК ООН охоплює різні види діяльності у таких сферах, як **розбудова демократії**: заохочення до участі в роботі та прийнятті рішень на муніципальному та місцевому рівнях і забезпечення розвитку неурядових організацій на принципах самозабезпечення; **розвиток інфраструктури**: надання додаткової підтримки населеним пунктам через розширення зв'язків з донорськими організаціями для одержання коштів на технічну та гуманітарну допомогу.

29 лютого 1996 року було підписано Угоду між Урядом України та Міжнародною організацією з міграції про статус цієї організації в Україні і про співробітництво у сфері міграції [5].

Реалізація міжнародних програм співробітництва обумовила потребу формування не тільки правових, а й відповідних організаційно-структурних механізмів, зокрема – створення двосторонніх та змішаних міжурядових комісій.

З 1994 року діє двостороння українсько-словацька комісія з питань національних меншин, освіти і культури, завданням якої є сприяння співробітництву між Словацькою Республікою і Україною в галузі питань національних меншин, культурних, освітніх і наукових контактів обох країн на основі Договору про добросусідство, дружні відносини і співробітництво [6]. Українська частина комісії з питань національних меншин, освіти і культури сформована 1994 року і є постійно діючим органом. Діяльність комісії стала чинником міждержавної співпраці та регулювання міжетнічних процесів в Україні та Словацькій Республіці у сфері забезпечення прав національних меншин на основі загальновизнаних міжнародних норм і принципів.

З часу створення змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин були вивчені питання: двосторонніх можливостей і шляхів задоволення освітніх потреб національних меншин в Угорщині і Україні; формування мережі культурно-інформаційних центрів, загальноосвітніх шкіл з угорською мовою навчання і забезпечення їх підручниками; створення відповідної ланки у вищій школі, яка б здійснювала підготовку фахівців для закладів з угорською мовою навчання тощо. Тобто, комісія сприяє практичній реалізації основних положень щодо задоволення етнокультурних потреб українців в Угорській Республіці і угорців в Україні [8].

Змішана міжурядова українсько-румунська комісія з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, створена на виконання пункту 13 статті 13 Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією, підписаного 2 червня 1997 року в Констанці (Румунія) і ратифікованого Верховною Радою України 17 липня 1997 року [7]. Згідно з положенням про українську частину Комісії, вона координує діяльність міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення прав української меншини в Румунії та румунської меншини в Україні. Українська частина Комісії взаємодіє з відповідними комітетами Верховної Ради України, а також національно-культурними товариствами, об'єднаннями громадян і релігійними організаціями для виконання нею відповідних завдань. Основним її завданням є організація та розроблення комплексу заходів щодо співробітництва між Україною і Румунією в питаннях забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин.

Робота змішаних міжурядових комісій з питань забезпечення прав національних меншин відновлена після тривалої перерви у 2000 році.

Висновки

На сучасному етапі важливого значення набули: демократизація етнокультурної політики через широке залучення національних громадських організацій до вироблення проектів політичних і правових

Діяльність координаційних і консультативно-дорадчих органів з питань етнонаціональної політики

Алла Леонова

актів, управлінських рішень, участі в реалізації прийнятих документів і оцінці результатів; застосування програмно-цільового підходу при виробленні і реалізації етнокультурної політики, створення чіткої системи вертикальних і горизонтальних партнерських зв'язків у межах державних (загальнонаціональних) і регіональних цільових та комплексних програм; розвиток міжнародних культурних зв'язків; розроблення дієвої моделі організаційно-функціональної структури формування і реалізації державної політики у сфері етнокультурного розвитку.

Робота управлінської вертикалі Держкомнацміграції України – управління (відділи) у справах національностей та міграції обласних, Київської і Севастопольської міських держадміністрацій мають стати справді органічними, такими, що ефективно забезпечуватимуть права національних меншин, української діаспори. Потрібно забезпечити чітку взаємодію органів Держкомнацміграції України з громадськими організаціями національних меншин, зокрема шляхом створення консультативно-дорадчих органів при державних адміністраціях і чіткого визначення їх статусу, а також з Міжнародними (неурядовими) організаціями.

Література:

1. Положення про Раду представників громадських організацій національних меншин України: Затверджене Указом Президента України від 22 липня 2000 року № 908.
2. Рада представників кримськотатарського народу // Депортация коренного народа Крыма и проблемы восстановления его прав: система принципов и международные обязательства Украины. Информационный бюллетень. Специальный выпуск к слушаниям в Верховной Раде Украины №6/3. – Симферополь, 2000. – С. 121.
3. Громадянське суспільство в Україні. – К.: Світовий банк, 2003.
4. Статут Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців // Український часопис прав людини. – 1997. – №1.
5. Міжнародна організація з міграції. Бюро в Києві (International Organization for Migration) // Проблеми міграції. – 1997. – № 1. – С. 42.
6. Змішана українсько-словацька комісія з питань забезпечення прав національних меншин: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 1994 р. №883.
7. Змішана міжурядова українсько-румунська комісія з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого 1998 року №168.
8. Змішана українсько-угорська комісія з питань забезпечення прав національних меншин: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 1992 року №238.

Зовнішні чинники президентської виборчої кампанії 2004 року

Тетяна Андрущенко,
кандидат політичних наук,
експерт Фонду підтримки прогресивних реформ

Президентські вибори 2004 року продемонстрували важливість стратегічної ролі України в геополітичному та гео економічному просторі. Активність великих світових держав та міжнародних організацій у період виборчого процесу засвідчила ключову роль України між Заходом і Сходом. У пропонованому дослідженні зроблено спробу проаналізувати вплив, місце і значення для України зовнішніх чинників президентської кампанії 2004 року. Використовувались відкриті інформаційні джерела.

Зростання ролі зовнішнього чинника

Зовнішній фактор виборів Президента 2004 року характеризувався суперництвом Заходу і Сходу. Політична криза, що склалася в Україні наприкінці 2004 року, певною мірою ускладнила стосунки Росії та Європи. Відкрита підтримка Москвою одного з кандидатів на пост Президента України дала можливість Заходові вказувати Кремлю на неприпустимість втручання у внутрішні справи України (до речі, саме ця тема стала центральною на саміті ЄС – Росія). Москва, в свою чергу, заявила, що події в Україні є результатом „змови Заходу, геополітичною метою якого є звуження російської зони впливу” [1]. З такими заявами виступали політики та політологи, зокрема, В. Жириновський та Г. Павловський. Суть цих заяв зводилася до того, що спочатку Захід заволодів Грузією, тепер черга дійшла до України. Г. Павловський навіть переконував, що події в Україні доводять правильність рішення про скасування прямих виборів російських губернаторів. Він запевняв, що „скрізь проявляється підступна агресія проти Російської імперії” [2]. Міністр закордонних справ Росії С. Лавров звинуватив Європу в тому, що вона використовує українську кризу для „проведення нових розподільчих ліній”. Послідовно утверджували таку думку в масовій свідомості російські ЗМІ.

Деякі інші думки висловлювалися в мережі Інтернет. Зокрема, заступник головного редактора „Времени новостей” С. Новопрудський виявив істинні причини невдоволення та страху Росії: побоювання, що Україна, після Грузії та Сербії, все ж таки звільниться від режиму влади

радянського зразка. В країні, пише журналіст, формуються молоді національні еліти, які не мають жодного зв'язку з радянським режимом. Лідер партії „Яблоко” Г. Явлінський переконаний, що, дискредитуючи українські вибори, Кремль хоче показати російським громадянам, що на території колишніх радянських республік чесних виборів бути не може. Це стане відчутним ударом влади по репутації слабкої російської опозиції. На думку Г. Явлінського, політика російської влади щодо України вказує на імперські амбіції.

„Вперше після розпаду Радянського Союзу відбулося таке відкрите зіткнення інтересів Росії і Заходу. Захід ще не звик до сильної Росії, яка захищає свої інтереси, але має звикати” [3], – заявив В. Никонов, політолог, близький до Кремля. Росія вважає Україну полем битви за вплив власний і Заходу. На думку В. Никонова, після перемоги В. Ющенка Україна протягом двох років вступить до НАТО, що суперечитиме інтересам Росії.

Західні політики та політологи через мас-медіа прогнозували невтішні російські перспективи: „... без України Росія буде „лише” Росією, а разом з Україною вона буде „радянським союзом”, тільки без КПРС” [4]. Очевидно, що ставки у виборчій кампанії надзвичайно високі, оскільки наслідком ситуації буде визначення довгострокової геополітичної структури: „Головна ставка в українській грі – це політичне і стратегічне місце Росії” [5]; „Політична прірва між Росією та Заходом не була такою глибокою з часу косівської війни”. ОБСЄ, ЄС, НАТО та США одноставно засуджували нечесні президентські вибори в Україні. США, що вклали сотні мільйонів доларів у розвиток ринкової економіки і знищення ядерної зброї в Україні, не терпітимуть застосування сили проти народу” [6]. Можливим наслідком силового варіанту могло б стати відродження на континенті холодної війни і збройного протистояння, означало б повний розрив Росії з США та Європою.

З. Бжезинський переконаний, що „...справді демократична Україна надала б величезне прискорення демократичній перспективі для інших республік колишнього Радянського Союзу” [7]. Американський політолог справедливо зазначає, що демократична Україна не стала б антиросійською, але вона, безперечно, здійснювала б тиск на користь поживлення демократії в Росії. Отже, у випадку реальних демократичних перетворень в Україні все більше й більше росіян розглядали б „путінський режим як анахронізм” [8]. Однак при поразці демократії в Україні і розколі країни шанси Росії відтворити імперію збільшилися б. „Якби Україна була трансформована на сателіта зразка Білорусі, тоді Кремль знову став би столицею імперії” [9].

На думку західних експертів, більш за все Москву непокоїть сусідство країн, де може бути утверджена демократична система правління західного зразка, що для офіційного Кремля неприйнятно. Хоча можна припустити, що політична ситуація, яка склалася раніше у Польщі (1989

р.), Чеській республіці (1989 р.), Грузії (2003 р.), а тепер і в Україні, навряд чи трапиться найближчим часом в Росії.

Українські події дали змогу багатьом ще раз пригадати історію визвольного руху 1989 року. „Саме Україні вдалося розбудити європейців. Цю країну багато західних європейців сприймали як філіал московської влади... Оскільки Росія велика і її важко зрозуміти і легко образити, європейці не ризикували робити Україні пропозиції, які б могли викликати невдоволення керівництва Москви” [10], переконує одне авторитетне німецьке видання. „Останнім часом особливо помітні спроби президента Путіна відновити російський вплив у колишніх радянських державах”, – вважає професор міжнародних відносин М. Лайт з Лондонської школи економіки. Насправді ж „справа не в завоюванні і не у втраті України для однієї із сторін (Росія, Захід). Хто б не переміг, йому доведеться й надалі співпрацювати і з Росією і з Заходом”, – підкреслює професор.

Зрозуміло, що жоден серйозний політик Заходу не бажає погіршення стосунків з Росією, проте Москві варто брати до уваги і свій власний інтерес в добрих стосунках із Заходом.

Посилення уваги країн ЄС та США до внутрішньополітичної ситуації в Україні

Основною рисою нинішньої участі європейських країн та організацій у виборах Президента України 2004 року стало посилення їх впливу на внутрішньополітичні процеси в Україні. Вже після першого туру виборів (31 жовтня) представники ОБСЄ, Ради Європи, Європейського парламенту та Парламентської асамблеї НАТО, ґрунтуючись на конкретних фактах, поданих спостерігачами, заявили про відхід від міжнародних демократичних стандартів. Зокрема, керівник групи від Європарламенту М. Сивик, аналізуючи хід голосування в другому турі, зауважив, що Україна більше нагадує Північну Корею, аніж демократичну європейську країну. Провідні політики ЄС назвали вибори в Україні нелегітимними і закликали владу не затверджувати їх результати. Так, Г. Шредер погодився зі спостерігачами ОБСЄ щодо масової фальсифікації на виборах, Х. Солана підкреслив, що влада має „переглянути виборчу процедуру, аби воля народу України була дотримана”. Глава Єврокомісії Ж. Баррозу заявив, що результати виборів повинні бути переглянуті, інакше слід очікувати „негативних наслідків”, зокрема погіршення політичних і торговельних відносин з ЄС.

Особливо активними в період між другим туром (21 листопада) та переголосуванням (26 грудня) були такі країни та міжнародні організації, як Польща, Литва, Росія, ЄС. Міжнародна команда посередників для діалогу між владою та опозицією складалася з лідерів цих країн та представників організацій: А. Квасневський – президент Польщі, В. Адамкус – президент Литви, Б. Гризлов – спікер російської Державної

Думи, Х. Солана – комісар ЄС з питань зовнішньої політики.

Роль же головної діючої особи у переговорному процесі відвели президентові Польщі. Польща є членом ЄС і має добрі стосунки з США. Крім того, Варшава традиційно має сильні позиції в Україні. Ключову посередницьку місію О. Квасневського підтвердив і Дж. Буш: „Президент Квасневський очолить делегацію в Україну, яка складатиметься з представників Євросоюзу, щоби закликати сторони відмовитися від насилля і вступити в діалог, спрямований на політичне врегулювання нинішньої кризи в рамках закону” [11]. До речі, за свідченням відкритих інформаційних джерел, перед відбуттям до Києва А. Квасневський провів чимало телефонних перемов з різними світовими політиками, під час яких обговорив план виходу з кризи в Україні. Президент Польщі спілкувався з президентами США Дж. Бушем, Франції – Ж. Шираком, Литви – В. Адамкусом, Чехії – В. Клаусом, канцлерами Німеччини Г. Шредером та Австрії – В. Шюсселем, прем'єром Нідерландів Яном Балкененде, Х. Соланою. Відтак план, запропонований президентом Польщі, цілком можна вважати міжнародним.

Поступово Захід утвердився в ролі головного посередника. Перед відбуттям Л. Кучми на зустріч з В. Путіним у Москву Європарламент приймає спеціальну резолюцію, в якій закликає Київ „анулювати результати другого туру президентських виборів і повторно провести його до кінця поточного року за участю міжнародних спостерігачів”. Крім того, в резолюції містилися заклики до ЄС щодо необхідності застосування санкцій проти України у випадку використання владою сили „проти мирного демократичного процесу”. Аналогічної позиції дотримувався ЄС. США також частково ввели деякі санкції, сформувавши списки „нев'ізнних” українських політиків. Отже, в українському протистоянні Захід підтримував вимоги опозиції.

Активна участь європейців в українських політичних процесах свідчить, що все ж поступово відбуватиметься перехід від ігнорування з боку ЄС до конкретизації та реального поглиблення стосунків. На переконання західних експертів, протест, висловлений європейською спільнотою і США, та підтримка опозиції не є свідченням формування „нового західного рекрута” [12], а покликані захищати демократію та незалежність, до якої прагне більшість українців. Якщо цієї мети буде досягнуто, то жодної прірви між Сходом і Заходом не буде.

Незважаючи на те, що США саме в цей період переймалися власною виборчою кампанією, їх участь в українських президентських перегонах була відчутною. Та слід зазначити, що США утрималися від посередництва у спробах налагодити діалог між владою і опозицією. Ми не знаходимо інформації про особисті зустрічі й телефонні розмови представників вищого державного керівництва США й України в період піку політичної кризи. Також не відомо про робочі зустрічі Дж. Гербста –

нинішнього посла США з представниками української влади, хоча напередодні виборів їх було чимало. Можливо, така позиція США пов'язана з небажанням давати нагоду будь-яким силам звинувачувати США у відвертому втручанні у внутрішні справи України, як це сталося з Росією. За даними зарубіжних ЗМІ, уряд Дж. Буша надав для підтримки В. Ющенка 65 мільйонів доларів. Більше того, за матеріалами тих же ЗМІ „революція” розпочалася вже 17 лютого 2002 року. В той день М. Олбрайт, тодішній держсекретар США, під час заходів Фонду Дж. Сороса в Києві, закликала представників 280 українських неурядових організацій виступити проти уряду й організувати ретельне спостереження за виборами до парламенту 31 березня 2002 року. А 30 січня 2004 року М. Олбрайт, вже в як президент Національного демократичного інституту США (National Democratic Institute of the USA) на зустрічі в Давосі заявила, що Україна є однією з „ключових країн для розвитку демократії” [13].

Напередодні другого туру виборів американські ЗМІ, посилаючись на анонімні джерела в держдепартаменті й Білому домі, повідомляли, що Дж. Буш готовий посваритися з Україною, якщо шляхом маніпуляцій та фальсифікацій переможе В. Янукович. Політологи не виключають, що це був запланований викид інформації, аби президентові США не довелося робити відповідні заяви відкритим текстом.

Свою стурбованість щодо результатів другого туру виборів США висловили вже через кілька днів після оголошення їх результатів. Вашингтон звернувся до влади України із закликом не затверджувати підсумки президентських виборів доти, доки не будуть розслідувані всі факти порушень у ході голосування та підрахунку голосів на рівні територіальних виборчих комісій. Адміністрація президента США розцінила порушення як заздалегідь сплановану акцію. Офіційний представник державного департаменту Е. Ерлі, коментуючи цю заяву, сказав: „Ми чекаємо дій з розслідування повідомлень щодо махінацій, потім розглянемо, що відбулося, і вживатимемо, якщо буде необхідно, відповідних заходів” [14]. Державний секретар К. Пауелл заявив, що США не можуть визнати законність результатів виборів другого туру і „виступають разом з народом України в його зусиллях забезпечити перемогу демократичного вибору”. Сенатор Р. Лугар, який був спостерігачем на українських виборах, від імені президента Дж. Буша висловив переконання, що план фальсифікації результатів виборів в останній день голосування був підготовлений заздалегідь за безпосередньої участі української влади.

На думку колишнього посла США в Україні С. Пайфера, країна сьогодні потребує системної і масштабної підтримки з боку США [15], що й дасть можливість для реальних зрушень та перетворень у демократизації суспільства. Як стверджує дипломат, допомога має дві ключові складові:

Зовнішні чинники

президентської виборчої кампанії 2004 року

Тетяна Андрущенко

політичну – президент Дж. Буш запросить В. Ющенка відвідати Вашингтон або сам відвідає Київ під час свого візиту до Європи; та економічну – США переорієнтують свої програми допомоги так, щоб допомогти новообраному президентові якомога швидше досягти своєї мети, сприяти поліпшенню ділової атмосфери, залученню інвестицій. Також США, на переконання С. Пайфера, повинні, консультуючись з В. Ющенком, визначити шлях зближення України з європейськими інститутами.

Проблемним в україно-американських стосунках лишається іракське питання, вирішення якого суттєво впливатиме на розвиток стратегічного партнерства.

Про кредит довіри до нової української влади свідчить розпочатий Конгресом США процес щодо прийняття закону про виключення України зі сфери дії поправки Джексона – Веника.

Російський чинник українських виборів

Цілком очевидно, що українські вибори для Росії стали однією з ключових міжнародних подій 2004 року. На думку багатьох експертів, як західних, так і російських, після розпаду СРСР „Москва ще не знала дипломатичної поразки такого масштабу” [16], участь Росії в українських виборах стала для неї „найбільшим зовнішньополітичним провалом за останні кілька років” [17], „Кремль занадто рано визначився з підтримкою В. Януковича. ...З точки зору зовнішньої політики це був незграбний крок, оскільки Росія тим самим відмовилася від можливості реагувати, не втрачаючи свого обличчя, на будь-який результат президентських виборів в Україні” [18].

Спостерігачі з Росії та інших колишніх радянських республік (500 представників) заявили, що, за невеликим винятком, вибори відбулися без порушень. Прес-секретар В. Путіна повідомив, що „боротьба була гострою, але відкритою і чесною, а перемога переконливою”. Акції протесту в Києві міністерство закордонних справ Росії оцінило як виступ групи радикалів, зацікавлених в дестабілізації ситуації в країні. „Доводиться тільки жаліти, що вимоги, спрямовані на дестабілізацію ситуації, не лише підтримуються, але й підігріваються представниками окремих закордонних держав, включаючи заморські і міжнародні структури. Лунає заклик до антидемократичних, протиправних дій, до акцій непокорі” [19], – йдеться в заяві МЗС Росії.

А. Рар, експерт Німецького товариства з проблем зовнішньої політики, впевнений, що для російського президента В. Янукович був би чи не єдиним історичним шансом для здійснення економічної реінтеграції трьох східнослов'янських держав – спадкоємниць Радянського Союзу (Росія, Україна, Білорусь), до чого прагне Москва, і попередження подальшої експансії НАТО на південь СНД.

Російські ЗМІ не раз подавали коментарі російських політиків та політологів щодо стратегії майбутніх стосунків Росії та України. Одразу зазначимо, що деякі з них були діаметрально протилежні – від очевидних переваг для Росії на зразок: „З приходом до влади Ющенка визначеності буде більше” [20] до майже трагічних – зближення України із Заходом призведе до відчуження в політичному та економічному плані двох країн. Загалом же перевага віддавалася драматичним прогнозам.

Участь Російської Федерації в українських президентських виборах умовно можна поділити на такі складові:

політична: відкрита підтримка одного з кандидатів президентом Росії В. Путіним та високими посадовими особами через відповідні заяви, візити в Україну напередодні безпосередньо першого туру виборів та протягом усієї виборчої кампанії; нарешті – передчасне привітання глави Російської держави одного з учасників перегонів до оголошення офіційних результатів виборів Центральною виборчою комісією;

технологічна: участь великої кількості російських політичних консультантів і технологів (Г. Павловський, М. Гельман, С. Белковський, І. Мінтусов, С. Доренко);

фінансова: згідно з даними, що наводилися ЗМІ, російська сторона вклала в українські вибори сотні тисяч доларів США, що склало половину усієї витраченої суми одним з кандидатів у ході виборчої кампанії;

медійна: значна кількість російських ЗМІ, виконуючи функції пропагандистської машини, активно агітували за одного кандидата, подаючи часто викривлену інформацію, розпалюючи сепаратистські настрої. Значний обсяг телевізійних програм, репортажів в інформаційних випусках російських телеканалів (були задіяні практично всі метрові канали російського ТВ) широко подавали відкриту або приховану політичну рекламу. Можна простежити досить чітку систему міфів, яку створювали російські політтехнологи в передвиборчий та виборчий період. Вони поділили Україну на Захід і Схід – відтак кожен з кандидатів у президенти презентував ту чи іншу частину України, кандидати протиставлялися як такі, що „за Росію” чи „за Захід”.

Розмови про втрати Росії в результаті політичних процесів в Україні мають дещо перебільшений характер. Адже в підсумку Україна наблизиться до асоційованого членства в ЄС, що означає підвищений довготривалий інтерес інвесторів як європейських, так і російських, яким потрібні однакові правила гри, відкритість і прозорість, захист прав власності.

Можна передбачити, що перемога В. Ющенка відкриває для Росії нові можливості та перспективи. Раніш Росії доводилося йти на економічні поступки Україні (наприклад, дешевий природний газ) – такими були домовленості з колишнім керівництвом держави. Тепер з’являється можливість вибудовувати двосторонні економічні відносини на основі

Зовнішні чинники

президентської виборчої кампанії 2004 року

Тетяна Андрущенко

взаємної вигоди. Отже, Росія отримала в особі України надійного економічного партнера, який їй дуже потрібен. Стосунки будуватимуться на якісно новій основі – економічній доцільності.

Незабаром в Україні відбудеться чергова виборча кампанія – парламентські вибори – 2006. Враховуючи досвід попередніх кампаній, темперамент вітчизняної політичної еліти, сталий інтерес нашого північного сусіда – російський чинник залишатиметься одним з провідних. Не виключено, що ця кампанія може стати спробою Москви відіграти втрачені позиції на українському полі.

Висновки

Демократична „помаранчева революція” стала передумовою активізації України в світовій спільноті, відкрила можливість для вступу України до СОТ, до членства в ЄС і НАТО. Скоріш за все, пріоритетом зовнішньополітичної стратегії Президента В. Ющенка стане курс на повне членство в Європейському співтоваристві. Можливо, буде вироблено новий варіант Плану дій – стратегія приєднання України до ЄС.

Відносини з Росією залишатимуться у форматі стратегічного партнерства, однак будуть переглянуті домовленості щодо ЄЕП в частині відмови України від повного членства в митному, валютному та економічному союзах, газотранспортного консорціуму, повернення до аверсного використання нафтопроводу „Одеса – Броди”.

Велике значення для європерспектив України має позиція самої Європи: наскільки ефективною виявиться співпраця з метою інтеграції України. Не виключено, що дії європейських країн та їх лідерів під час президентської виборчої кампанії в Україні були лише ситуативним, а не реальним зацікавленням. Проте зближення між Києвом та Брюсселем має політичні, економічні та безпекові переваги для самої Європи: зміцнення периметра континентальної безпеки – на Схід від нових східних кордонів ЄС (Литва, Польща, Словаччина, Угорщина), контроль вирішення таких питань, як боротьба з транскордонною злочинністю, регулювання міграції. Велике значення для європейських країн Україна має як енергетичний коридор (газопровід „Дружба”, Придніпровські магістральні нафтогони, магістральний нафтогін „Дружба”, газотранспортна система України, нафтогін „Одеса – Броди”).

Є надія, що все ж наша зовнішня політика перейде від „політики коливань” між Сходом і Заходом до чіткого прагматичного розуміння національних інтересів та їх захисту на міжнародній арені.

Література:

1. У Москвы оранжевая пелена перед глазами // Frankfurter Allgemeine Zeitung // 7 декабря 2004 г.

2. Там само.
3. Украина все еще „болит” России // Financial Times // 25 ноября 2004 г.
4. Ставка в игре между Москвой и Киевом // Corriere della Sera // 7 декабря 2004 г.
5. Там само.
6. Путин рискует провалиться под лед // De Telegraaf // 30 ноября 2004 г.
7. Бжезинский об Украине: ставки огромны // The Wall Street Journal // 1 декабря 2004 г.
8. Там само.
9. Там само.
10. Оранжевый кошмар Путина // Die Zeit // 3 декабря 2004 г.
11. План примирения // Коммерсантъ // 2 декабря 2004 г.
12. США и ЕС призовут к ответу украинские власти и их московских спонсоров // Washington Post // 26 ноября 2004 г.
13. Украина. Стать западной и остаться восточной // Der Tagesspiegel // 19 января 2005 г.
14. Стена упала второй раз // Независимая газета // 25 ноября 2004 г.
15. Дальнейшие действия в отношении Украины // Washington Post // 11 января 2005 г.
16. Оранжевый закат // Известия // 28 декабря 2004 г.
17. Восточный тупик // Газета.ru // 27 декабря 2004 г.
18. У Москвы оранжевая пелена перед глазами // Frankfurter Allgemeine Zeitung // 7 декабря 2004 г.
19. Стена упала второй раз // Независимая газета // 25 ноября 2004 г.
20. Украина уходит в транзит // Газета.ru // 27 декабря 2004 г.

Церква і вибори: хроніка „помаранчевої” революції

Віталій Перевезій,

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

НАН України

Протягом останніх місяців 2004 року відбувся сплеск суспільно-політичної активності релігійних організацій, який перевершив їх соціальну активність, що спостерігалася протягом усього часу від здобуття Україною незалежності. У статті аналізується позиція різних релігійних організацій під час „помаранчевої” революції.

Незважаючи на пряму заборону закону на участь релігійних організацій у політичних процесах (згідно з вимогами статті 5 Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації” їм не дозволяється здійснювати політичну агітацію, а в частині 3 статті 16 цього ж Закону зазначено, що за політичну агітацію релігійні організації можуть бути примусово ліквідовані в судовому порядку), вони виявили відверте небажання бути сліпими, глухими й німими в момент всенародного збурення. У той період не залишилося фактично жодного релігійного об’єднання, яке б не заявило про свою громадянську позицію. Більшість релігійних лідерів поділяли думку римо-католицького єпископа С. Ширококорядюка, який заявив, що у сьогоденній важкій ситуації Церква не може мовчати. Вони стверджували, що як інституція Церква відокремлена від держави, але не повинна і не може бути відокремлена від суспільства. Тому, в силу своєї духовної природи, вона має право давати моральну оцінку подіям суспільного життя і закликати християн і всіх співгромадян не тільки в особистому, але й у суспільному житті дотримуватися Божих заповідей, відкидати зло і прагнути добра [1].

Голос Церкви було чути протягом усієї активної стадії виборчої кампанії. Від самого її початку речники різних церков виступали із заявами і зверненнями до віруючих, переконуючи їх у важливості виборів для життя суспільства. 7 жовтня на прес-конференції в УНІАН було оприлюднено спільне звернення християнських церков України до виборців. Церковні провідники закликали кожного українця виконати свій

конституційний обов'язок – проголосувати і визначити подальший розвиток держави. Вони висловили переконання, що незалежність України не просто закономірний наслідок тривалого історичного процесу, а особливий дар Божий. „Багато попередніх поколінь боролися за волю українського народу та його державність і віддавали за це своє життя, але не змогли досягти мети своєї боротьби, в той час як ми стали свідками мирного і безкровного проголошення незалежності України. Усвідомлення цього не тільки переконує кожного у твердості і незворотності процесу державотворення, але також накладає на громадян незалежної України обов'язок мудро скористатися отриманим від Бога даром”, – говорилося у зверненні [2].

Ні за кого не агітуючи, провідники Церков наголошували: у кабінці для голосування кожен виборець мусить пам'ятати, що він наділений Богом та Конституцією правом вільного вибору, а тому повинен вільно, прислухаючись лише до власного сумління, віддати свій голос уподобаному кандидату. Кожен з членів Церкви є громадянином своєї держави, побудова якої на демократичних засадах передбачає не тільки визнання народу України джерелом державної влади, але й накладає на кожного особисту відповідальність перед Богом, минулими і прийдешніми поколіннями за доцільне і мудре використання цієї влади. Тому хоч Церква як суспільний інститут не втручається у політичне життя, кожен християнин не тільки має право, але й повинен брати активну участь в суспільному житті, вибудовуючи свою громадянську позицію на основі Євангелія.

Звернення підписали предстоятелі УПЦ КП патріарх Філарет; УГКЦ кардинал Любомир (Гузар); президент ВСО ЄХБ Г. Комендант; єпископ РКЦ М. Трохим'як; старший єпископ Церкви ХВС України М. Паночко; голова Ради єпископів ХЄЦ Л. Падун; старший пресвітер СВЦ ХЄВ України В. Райчинець; член ради Братства незалежних церков та місій ЄХБ України П. Балацький [2].

Напередодні виборів 31 жовтня прес-служба Глави УГКЦ оприлюднила звернення кардинала Любомира (Гузара), в якому він закликав громадян обов'язково взяти участь у виборах і зробити свій вибір свідомо та самостійно, членів територіальних та дільничних виборчих комісій – забезпечити кожному виборцю можливість реалізації його права голосувати й обирати, керівників та працівників правоохоронних органів – керуватися у своїй діяльності нормами закону, моралі та гуманізму і не допустити порушення прав і свобод людини. Глава УГКЦ висловив сподівання, що кандидати у президенти у випадку їх обрання будуть справжніми гарантами Конституції і ніколи не переступлять і не дозволять іншим порушувати норми Основного Закону і цим сприятимуть формуванню громадянського суспільства [3].

Перебіг виборчої кампанії та загальні результати першого туру

голосування на виборах Президента змусили керівників християнських Церков України напередодні другого туру голосування від імені репрезентованих ними конфесій знову звернутися до співгромадян з викладенням християнської позиції щодо виборів глави української держави. Звернення було оприлюднено 12 листопада на прес-конференції в УНІАН. У ньому представники Церков закликали владу, правоохоронні органи, суди, ЗМІ не тільки не брати участі у різного роду фальсифікаціях, тискові на виборців або інших незаконних діях, але й усіма силами протидіяти спробам викривити справжнє волевиявлення громадян.

Щодо новообраного Президента, то керівники християнських Церков висловили переконання, що „лише чесні та справедливі вибори нададуть йому необхідної легітимності в очах народу і лише справедливо обраний Президент матиме моральне право виступати від імені народу України”. У цьому духовенство вбачало запоруку єдності держави та духовної цілісності її народу. Ієрархи вважали, що важливим результатом першого туру голосування стала висока активність громадян у здійсненні права вибору. Перебіг голосування засвідчив, що люди повірили в силу і дієвість свого волевиявлення, відчували власну відповідальність за належний вибір державних провідників, а тому в різний спосіб з великою жертовністю служили спільній справі. Предстоятелі церков висловили подяку „всім, хто як виборець, член виборчих комісій різного рівня, представник органів влади чи місцевого самоврядування у визначений законом спосіб, усвідомлюючи важливість результатів голосування, сумлінно виконував свої повноваження в межах закону, особливо тоді, коли це пов’язувалося з доланням тиску та з особистою жертвою”. Водночас вони висловили стурбованість численними помилками у списках виборців і закликали громадян активно допомогти виборчим комісіям виявити й усунути ці недоліки [4].

Намагаючись посприяти чесному проведенню виборів, священики Дрогобича, зокрема, закликали керівників виборчих комісій присягати на Біблії в тому, що не сприятимуть фальсифікації виборів Президента [5].

17 листопада 2004 року представники Української Православної Церкви Київського Патріархату, Української Греко-Католицької Церкви, Римо-Католицької Церкви, Церкви християн віри євангельської України та Української християнської євангельської Церкви, які в грудні 2003 року для координації своїх зусиль в суспільному служінні утворили Нараду, оприлюднили чергову заяву, в якій просили співгромадян не ототожнювати агітаційні заяви і дії окремих релігійних діячів з позицією всіх християнських Церков України. Автори заяви наголосили: „Поважаючи закони України, наші Церкви дотримуються цих норм і під час виборчої кампанії не ведуть політичної агітації. Свою роль у виборчому процесі наші Церкви вбачають в тому, щоб проводити молитви про справедливий перебіг виборів, закликати всіх громадян України до

свідомого виконання своїх обов'язків, а також висловлювати сформульовані на засадах християнського віровчення моральні критерії, якими всі учасники виборів мають керуватися протягом виборчої кампанії". Участь зазначених церков у виборах полягала в тому, що „в молитовних зібраннях Церков протягом останніх місяців звершуються молитви про чесні і справедливі вибори Глави Української держави, християнські Церкви видали звернення до своїх вірних, а їхні керівники двічі зверталися з приводу виборів до співгромадян зі спільними Зверненнями". Підписанти звернулися до релігійних діячів, які участю в політичній агітації порушують Закон України, із закликом не принижувати своїми діями Церкву і не перетворювати священні для християн слова і символи на придаток агітаційної кампанії [6].

Фальсифікація другого туру президентських виборів і широкомасштабна акція захисту народом свого вибору в столиці і багатьох інших містах України спонукали релігійні організації виступити із заявами і зверненнями про свою позицію.

Провідники шести християнських церков, що утворили Нараду, оприлюднили своє звернення 23 листопада під час мітингу на майдані Незалежності у Києві. Вони висловили стурбованість несправедливим перебігом виборчої кампанії, а особливо – масовою фальсифікацією результатів народного волевиявлення. „Церква покликана свідчити істину, проповідувати любов і мир, а тому не може погодитися з неправдою”, – заявили автори звернення. Вони закликали український народ захищати правду, зберігати єдність і громадянський мир, дотримуватися Конституції і законів України, не допускати насильства. Предстоятелі звернулися до органів влади, а також до Верховного і місцевих судів із закликом пам'ятати про відповідальність перед Богом за те, як вони виконають покладені на них народом обов'язки.

Того ж дня Синод єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ звернувся „до вірних і всіх людей доброї волі” з нагоди критичної ситуації в Україні. Греко-католицькі єпископи зазначили, що протягом виборчої кампанії їх церква не агітувала за жодного з кандидатів, однак наголошувала на важливості дотримання демократичних принципів під час проведення виборів, застерігаючи від можливих порушень виборчого законодавства. Фактично застереження, про які йшлося у попередніх зверненнях, а саме: перешкоджання вільному волевиявленню громадян, одностороннє інформування, використання адміністративного ресурсу, купівля голосів, фальсифікація результатів виборів мали місце. Президент України, як гарант Конституції, належно не подбав, щоб вибори відбулися демократично. Народ переконаний: демократичні принципи порушено. Синод зазначав, що люди, які виходять на вулицю захищати свої конституційні права мирними засобами, не є темною масою і „вулицею”: „Це люди розважні, жертвовні і відповідальні, яких належить пошанувати

і до голосу яких треба прислухатися, бо „голос народу – це голос Божий”. Єпископи закликали посадовців не використовувати силу проти власного народу [7].

Того ж дня, 23 листопада, Українська Міжцерковна Рада (УМР), що об'єднує протестантські громади України, оприлюднила Звернення до усіх Церков і до народу України, у якому визнала Президентом України В. Ющенка. У Зверненні сказано: „Бог дав нам через наші молитви і молитви наших батьків нового народного Президента В. Ющенка. Нарешті, після тринадцяти років незалежності, подарованої нам Богом, відродився національний дух нашого народу. Над Україною змінюється духовний клімат. Церкви України сьогодні разом з народом. Ми молимося за благословення нового Президента. Ми молимося за благословення народу України. Сонце Правди сходить над нами, віримо у світле духовне пробудження всієї України”. Документ підписали: координатор УМР, заступник голови Собору НЄЦ єпископ В. Гарбар, голова духовного управління церков ЄХ єпископ А. Білоножко, голова української місіонерської церкви єпископ В. Решетинський, голова Об'єднання Божої церкви ХВС єпископ В. Вознюк, голова Ради Собору НЄЦ єпископ А. Калюжний, голова Церкви Живого Бога єпископ С. Балюк, голова месіанських церков єпископ Б. Грисенко, голова Собору церков Відкритої Біблії єпископ В. Дягтяренко [8].

24 листопада відбулося позачергове засідання єпархіальної ради Харківсько-Полтавської єпархії Української Автокефальної Православної Церкви, під час якого було відправлено молебень за нового Президента України В. Ющенка. На засіданні ради прийнято документи, в яких констатувалося, що виборча кампанія на всій території Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ відбулася з грубим порушенням законодавства, „брутальним насильством над людським сумлінням, використанням засобів дезінформації та залякування людей”, що ставить під сумнів офіційні відомості ЦВК. Єпархіальна рада висловила захоплення швидким наростанням громадянської свідомості та відповідальності українців, котрі „залишили хатній затишок і вийшли на майдани України, щоб захистити наші громадянські права й свободи”.

Особливе занепокоєння авторів документів викликало цинічне використання владою у власних цілях православних церков, на яких випробовувалися експериментальні політичні технології. „Ганебний розкол, порізнення єпархій, втрата довіри до ієрархії, занедбання апостольської місії Церкви, залучення священнослужителів до пропагандистських кампаній влади – усе це виявило похмурі перспективи адміністративного тиску на православну спільноту”, – зазначається в заяві [9]. Внаслідок цього єпархіальна рада Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ ухвалила рішення визнати В. Ющенка єдиним легітимним Президентом України.

Того ж дня, 24 листопада, до громадян звернулися керівники християнських спільнот Одеси та Одеської області. Вони визнали, що передвиборча кампанія перебігала несправедливо, а результати народного волевиявлення були масово сфальшовані. „Знуцання над гідністю і правами людини, що створена на образ Божий, образило почуття людей і вивело їх на вулицю”. Не відчуваючи в собі права впливати на політичний вибір співгромадян, пастирі християнських церков висловили переконання, що сьогодні межа поділу пролягає не через Схід і Захід держави, не через політичні уподобання частин нашого народу. „Межа проходить через серця кожного з нас. Цією межею є гріх. І кожен з нас має відповісти на запитання: перейде він цю межу і стане на сторону гріха або буде відстоювати правду”. Автори звернення закликали український народ захищати правду, зберігати єдність і громадянський мир, дотримуватися Конституції і законів України, не допускати насильства. Особливі слова адресувалися представникам влади і силових структур, яких переконували не допустити пролиття крові [10].

В інтерв'ю радіо „Ера” 25 листопада предстоятель УПЦ КП патріарх Філарет (Денисенко) назвав „помаранчеву революцію” „відродженням української нації”: „На майдані Незалежності немає поділу на схід чи захід, на південь чи північ. Там панує мир, любов і злагода. Люди розмовляють різними мовами, і все це відбувається в душі любові”. За словами патріарха, масові демонстрації протесту стали наслідком грубої фальсифікації виборів. Предстоятель УПЦ КП наголосив, що „Церква завжди була з народом – як в часи радості, так і в часи випробувань, тому й тепер, коли Україна стоїть перед вибором, Церква залишається з народом. Церква покликана свідчити істину, проповідувати любов і мир, а тому не може погодитися з неправдою” [11].

25 листопада прес-служба УПЦ оприлюднила звернення митрополита Володимира (Сабодана) до співвітчизників у зв'язку із ситуацією, що склалася в країні. Предстоятель УПЦ висловив думку, що події, пов'язані з масовими акціями протесту, призвели до того, що Україна пережила „найнепростіші часи з моменту здобуття Богом дарованої їй незалежності”. Виходом із ситуації предстоятель назвав лише діалог між протиборчими сторонами, дотримання законів і конституційних прав громадян, відмову від силового способу вирішення проблеми. „Всі ми громадяни єдиної країни, діти одного народу доти, доки бачимо один в одному, перш за все, брата або сестру, а не ворога. Людська кров не повинна пролитися за жодних обставин, бо тоді буде втрачено будь-яку надію на мирне порозуміння”, – наголосив митрополит [12].

26 листопада Конференція єпископів РКЦ звернулася до українських католиків із листом щодо політичних подій в Україні, в якому лунав заклик кожного дня о 15 годині єднатися у спільній молитві за те, „щоб наша Батьківщина процвітала в мирі та злагоді і завжди торжествувала в ній

правда та справедливість, братська любов та єдність" [13].

Того ж дня до населення звернулося керівництво ВСО ЄХБ. У документі стверджувалося, що євангельсько-баптистське братство завжди було невід'ємною частиною українського народу. Норма закону про відокремлення церкви від держави не означає, що церква відокремлена від суспільства. Баптисти заявили, що їм не байдуже, що відбувається в країні. На їх переконання, українська нація сформувалася та зросла на одвічних євангельських цінностях, тому сьогодні вони мають бути наріжним каменем, на якому будується суспільне життя. У заяві наголошувалося на найвищій цінності життя людини і закликалося уникнути пролиття крові [14].

26 листопада прес-секретаріат глави УГКЦ оприлюднив „Роздуми щодо майбутності української держави на підставі результатів виборів Президента України” кардинала Л. Гузара. Предстоятель УГКЦ висловив переконання, що події, пов'язані з масовими акціями протесту проти фальсифікації виборів, засвідчили, що український народ виріс до того, щоб утворити правову державу, „де всі рівні перед законом, де кожен має право без страху й кари висловити свою думку і мати певність, що цю думку буде вислухано”. Кардинал змушений констатувати, що й під час другого туру виборів були масові порушення виборчого закону та фальсифікація, а український народ було позбавлено законного права на вільні, справедливі вибори. Відповідальність за це, на його переконання, лежить передусім на тих державних структурах, яких Конституція країни уповноважила забезпечити належні умови для вільного волевиявлення народу.

Кардинал Л. Гузар висловив думку, що політичну кризу поглибила ще й непримиренна позиція представників влади, які, захищаючи свої особисті інтереси, спиралися не на підтримку народу, а на силові структури. Це створило небезпеку застосування владою насильства щодо мирних громадян і навіть пролиття крові.

Предстоятель УГКЦ запевняв, що протягом багатьох десятиліть більшовицьким ідеологам не вдалося знищити Божого образу в людині. Свідченням цього стало повернення не тільки особистої гідності, а й відчуття спільноти і солідарності. „За роки незалежності люди вперше досвідчили волю, відчули в собі первинну гідність і свої права. Сьогодні вони не дозволять, щоб їх позбавили цього. Вони пробуджуються до свідомого й відповідального громадянського життя. На наших очах утверджується єдина українська нація, яка переживає дуже гарний і натхненний процес преображення своєї справжньої природи. Вважаємо, що було б великою втратою, якби ми не використали цю нагоду для розвитку нашого народу і втопили її у вузьких групових інтересах і впертій не поступливості”, – зазначив митрополит [15].

26 листопада керівництво міжобласної Асоціації громадських

організацій „Арраїд” та Ісламського громадського культурного центру у Києві оприлюднило „Звернення у зв’язку з подіями, що відбуваються в Україні після другого туру виборів на пост Президента країни”, в якому висловлювали стурбованість ситуацією, що склалася. Дотримуючись ісламських принципів, автори звернення виступили за чесні і прозорі вибори, наголошуючи, що кожен громадянин має право на власний вибір, який повинен здійснюватися суворо в рамках закону. Окрім того, представники мусульманських громад висловили переконання, що народ України повинен бути єдиним, незважаючи на релігійну та національну приналежність. Підписанти закликали всіх мусульман молитися за справедливість, мир, спокій та процвітання України [16].

27 листопада пастори християнських євангельських церков Автономної Республіки Крим виступили із зверненням, у якому підтримали народ, що захищає свої конституційні права. Представники 28 християнських євангельських церков з майже двадцяти населених пунктів півострова висловили протест проти масових фальсифікацій та інформаційної ізоляції й обману, що мали місце під час виборів Президента України. На їх переконання, це призвело до численних порушень свобод громадян та Конституції України. „Це змусило народ нашої країни вийти на вулиці, де він сьогодні захищає свої конституційні права. Ми стоїмо за істину, ми стоїмо за народ, ми стоїмо за свободу! За свободу віросповідань, за свободу слова, за рівність всіх перед законом!”, — йдеться у зверненні [17].

29 листопада провідники шести християнських церков, які утворили спільну Нараду, звернулися до чинного Президента України із закликом бути гарантом Конституції і розібратися з фальсифікацією виборів. Автори звернення стверджували, що у випадку, коли Президент не спроможний виконувати свої обов’язки, гарантом Конституції стає народ, який виходить на майдани домагатися правди: „Зробити це змусили його саме непослідовні, а то й злочинні й антиконституційні дії представників влади. Розмах народних протестів засвідчує, що права людини справді було брутально порушено. Підняти народ на такі заворушення задля лише особистих інтересів одного з кандидатів у президенти було б неможливо. Народ не піде по домівках, якщо його права не буде відновлено і гарантовано. Люди, які з’їхалися до Києва підтримувати своїх кандидатів, сьогодні братаються, і це доводить, що Україна єдина у своєму стремлінні відстояти закон, справедливість і єдність держави” [18].

Предстоятелі церков закликали Президента притягнути до відповідальності посадовців, винних у фальсифікації виборів, а також тих, хто створював плани розколу країни.

6 грудня на майдані Незалежності вперше разом виступили священики 12 різних конфесій та віросповідань. Вони відкрито засудили фальсифікацію виборів і порушення прав та громадянських свобод. Перед мітингуючими виступили патріарх Філарет – предстоятель УПЦ КП,

священик УГКЦ протоієрей О. Петрів, єпископ РКЦ М. Трофим'як, єпископ Церкви ХВС М. Паночко, представник ХЄЦ М. Соломаха, муфтії ДУМ Криму Е. Аблаєв, єпископ Лютеранської Церкви В. Горпинчук, головний рабин Об'єднання громад прогресивного юдаїзму України О. Духовний, голова юдейської релігійної громади Києва А. Шингай, голова об'єднання ЄХБ Г. Комендант, представник УПЦ МП – настоятель Святоандріївського храму у Хоружівці.

Події в Україні не залишили байдужими зарубіжні релігійні центри. Одним із перших відгукнувся папа Іван Павло II. Він закликав увесь християнський світ молитися за Україну.

Вселенський патріарх Варфоломій відреагував на ситуацію в Україні зверненням до українського народу від 1 лютого. Ієрарх наголошував, що Церква-Мати ніколи не залишала своїх дітей, і закликав до молитви за справедливість в Україні.

26 листопада патріарх Московський і всієї Росії Алексій II надіслав телеграму Президентові України Л. Кучмі, в якій висловив підтримку зусиль, спрямованих на відновлення миру і злагоди в політичному житті України: „Молюся за дорогий моєму серцю український народ, за те, щоб настрої, які сьогодні переживаються, розв'язалися мирно і гідно, на твердій підставі закону, у згоді з волею народу, без деструктивних впливів ззовні. Знаю, що воля більшості громадян України спрямована на зміцнення країни, на збереження її справжньої незалежності і самобутності, на розширення братерських взаємозв'язків із Росією”, – зазначив патріарх [19].

25 листопада єпископ Торонто і Східної Канади УГКЦ владика Степан (Хміляр) підтримав позицію голови нижньої палати парламенту Канади пані А. Маклієн, яка відмовилася прийняти, тобто визнала недійсними, остаточні результати президентських виборів в Україні. Її заява була підтверджена загальною підтримкою усієї Палати Громад.

Того ж дня, 25 листопада, УПЦ в США, Канаді та інших країнах світу звернулися з повідомленням, в якому ієрархи закликали православних українців молитися „за справедливе і мирне розв'язання найбільшої кризи, що її Україна зазнала від часу проголошення незалежності”.

Отже, події жовтня – грудня 2004 року засвідчили надзвичайно високу суспільно-політичну активність релігійних організацій. Напередодні першого туру президентських виборів вони обмежились загальними закликами до віруючих проявити громадянську відповідальність за долю країни і взяти активну участь у виборах. Практично всі релігійні об'єднання звернулися до виборців голосувати за покликком сумління і просити Бога вказати на правильний вибір.

Кардинально змінилася тональність заяв релігійних організацій після другого туру виборів. У численних зверненнях вже йшлося про грубе порушення встановлених законом і дарованих Богом прав і свобод людини,

брутальне знехтування права особи на свободу вибору. Переважна більшість конфесій, і не лише християнського спрямування, об'єдналися у закликах захистити зневажену свободу. Релігійні організації різних напрямків вітали активні дії українського народу, який постав проти порушення своїх прав. Окремі релігійні лідери побачили у цьому символ відродження української нації. Священнослужителі більшості українських церков у ці часи перебували на площах і майданах українських міст разом із своїм народом, закликали його, захищаючи власні права, не вдаватися до порушення закону і прав інших громадян. Майже в усіх церквах відбувалися спільні молитви за недопущення кровопролиття. Релігійні лідери у спільних та індивідуальних зверненнях закликали владу не застосовувати силу проти мирних демонстрантів, не раз лунали заклики до представників силових структур не підіймати зброю проти власного народу. Предстоятелі українських церков закликали Президента Л. Кучму виступити реальним гарантом Конституції України і покарати винних у фальсифікації народного волевиявлення. За умов невиконання ним своїх прямих обов'язків, на їх переконання, гарантом конституційних прав громадян мав виступити сам народ. З уст релігійних провідників звучали заклики припинити практику розколу України як за географічними, так і політичними, мовними чи релігійними ознаками.

Більшість релігійних організацій України натхнено зустріла події помаранчевої революції. Деякі з них навіть поспішили визнати законнообраним Президентом лідера опозиції (більшість, щоправда, постійно наголошувала на своїй неучасті в агітації за конкретного кандидата). Така позиція релігійних організацій, які в багатьох акціях, що відбувалися у ці дні, об'єднали свої зусилля, пояснюється їх прагненням домогтися реальної реалізації в Україні принципу свободи совісті, коли усі конфесії будуть рівними перед законом і жодна не матиме особливих стосунків з владою.

Релігійні організації не лишилися осторонь подій кінця 2004 року. Вони зробили свій вклад у те, що народ наважився виступити на захист своїх прав і що ця дія не призвела до кровопролиття. У цьому випадку релігійні об'єднання виконали свою просвітницьку функцію, сприяючи формуванню високої політичної культури населення України. Крім того, релігійні організації, товариства, братства, інші церковно-релігійні інституції, як ніколи, за цих умов проявили себе повноцінними суб'єктами громадянського суспільства, розвиток якого в Україні після описаних подій одержав потужний імпульс. Під впливом акцій політично свідомого населення та інститутів громадянського суспільства відбувся перший крок до реформування політико-правової системи України.

Література:

1. http://www.catholicmedia.org.ua/ukr/index_u.html
2. Звернення керівників християнських Церков до українського народу з приводу виборів Глави Української держави // УНІАН. – 7 жовтня 2004 р.
3. <http://www.ugcc.org.ua/ukr/>
4. Звернення керівників християнських Церков України до співгромадян напередодні другого туру виборів Президента України // УНІАН. – 12 листопада 2004 р.
5. Інтерв'ю речника КВУ О. Черненка // „Громадське радіо”. – 31 жовтня. 2004 р.
6. Заява Наради представників християнських Церков України з приводу спроб використання Церкви у виборчій кампанії // <http://www.ugcc.org.ua/ukr/press-releases/article;1059/>
7. Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицької Митрополії УГКЦ до вірних і всіх людей доброї волі з приводу теперішньої суспільної ситуації в Україні // <http://www.ugcc.org.ua/ukr/library/appeal2004/election5/>
8. <http://www.godembassy.org/ru/news/2004-11-23/575/>
9. „Освятити Україну правдою”. Заява єпархіальної ради Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ // Прес-центр консисторії Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ. – Харків, 24 листопада 2004 р.
10. Звернення керівників християнських Церков, місій та учбових закладів Одеси і Одеської області до співгромадян // <http://www.obkom.net.ua/news/2004-11-24/1675.shtml>
11. Інтерв'ю Предстоятеля УПЦ КП Патріарха Філарета (Денисенка) // радіо „Ера”. – 25 листопада 2004 р.
12. http://www.orthodox.org.ua/News-R_ooua.php?id=4946
13. Пастирське звернення Конференції Єпископів РКЦ до католиків в Україні // http://www.catholicmedia.org.ua/ukr/index_u.html
14. Звернення керівництва ВСО ЄХБ до українського народу з приводу політичної ситуації, яка склалася в Україні // <http://www.spasenie.kiev.ua/>
15. **Гузар Л.** Роздуми щодо майбутності української держави на підставі результатів виборів Президента України // Прес-секретаріат Глави УГКЦ. – 26 листопада 2004 р.
16. Звернення МАГО „Арраїд” у зв'язку з подіями, що відбуваються в Україні після другого туру виборів на пост Президента країни // РІСУ. – 26 листопада 2004 р.
17. <http://www.obkom.net.ua/news/2004-11-26/1747.shtml>
18. Відкритий лист до чинного Президента України пана Леоніда Кучми // <http://www.uaoc.org.ua>
19. <http://www.mospat.ru/text/news/id/8118.html>

Український персоналізм як фактор політичної культури

Максим Розумний,

кандидат філософських наук,

докторант Інституту журналістики

Національного університету ім. Т. Шевченка

У статті розглядаються фактори, що впливають на формування моделі особистості в сучасному українському суспільстві. Особливу увагу автор звертає на виміри, за якими ці фактори можуть бути класифіковані.

Фактори статистики можуть бути означені як інтегральні або ж фактори культурно-історичної детермінації. У цьому напрямку, починаючи з XIX століття, проведено значні дослідження, зафіксовано чимало цікавих спостережень, які сьогодні об'єднуються соціальними психологами навколо поняття „національний характер” [1]. Свій внесок у виокремлення прикметних рис українського національного характеру та його історичних джерел знаходимо у М. Гоголя, М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького, М. Драгоманова, І. Франка, Є. Маланюка. У їхніх рефлексіях спостерігаємо весь діапазон емоційно-оціночних суджень про характер українців – від романтичного ідеалу козацького вільнолюбства, характерного для мислителів першої половини XIX століття і найбільш цілісно відображеного у творчості М. Костомарова („Закон Божий”, „Дві руські народності”), до гнівних інвектив І. Франка та Є. Маланюка, які з особливостей вдачі українців виводили їхні історичні катаклізми й невдачі державницько-культурного поступу. В сучасних дослідженнях цей напрям представлений у численних студіях та зауваженнях з питань „менталітету”, а також у більш екзотичних дослідницьких програмах та прикладних методиках на зразок соціоніки.

Доповнює названий вище інший фактор особистісного чину – динамічний фактор суспільних метаморфоз. Вони, у свою чергу, пов'язані з глобальними процесами руйнування старих суспільних форм влади, виробництва і моралі, а також з локальними закономірностями пострадянської дійсності.

Природно, що око спостерігача фіксує розпад старих форм особистості раніше, ніж появу нових. Старі форми означені в свідомості певними поняттями, суспільними ритуалами і стійкими емоційними реакціями. Їх

трансформація суттєво змінює соціальний ландшафт, часом до невпізнання, і це не може лишатися непоміченим. Натомість нові форми, які, згідно з елементарною логікою, постають на місці старих, ще не мають чітких обрисів і навіть означень.

Але принципово важливим є усвідомлення того, що ми живемо не просто в умовах руйнування старих інститутів, але й в умовах постання нових. Одним із цих нових інститутів є людина – особистість нового часу, в психологічній і світоглядній (а, можливо, й біологічній) конструкції якої „вмонтовані” основні „агрегати” сучасної суспільної організації – комунікаційні, політичні, економічні, культурні [2].

Сучасний американський теоретик культури Ф. Ріфф говорить про модальні типи особистостей – носіїв певних культур. Провідну роль в сучасному суспільстві вчений відводить „психологізаторам”, чий опертий на раціональне „знання” витоків моралі, релігії та ідеології імператив диктує людині не завдавати собі надмірної шкоди, пов’язаної з надто буквальним додержанням встановлених культурою приписів і норм [3]. Очевидно, що такі настанови викликають розхитування суспільних інституцій, відповідальних за безпеку спільноти та індивіда. Між цими процесами пошуку дедалі повнішого комфорту і боротьби з новими загрозами й пролягає траєкторія індивідуальної життєвої стратегії наших сучасників.

Загальною тенденцією є зменшення ступеня закоріненості життєвого світу особистості в суспільному організмі, послаблення жорсткої детермінації індивідуальної стратегії „зовнішніми” чинниками інституцій, норм, пріоритетності суспільного блага. Відтак у кризовому стані опинилися основні охоронні системи – мораль, сім’я, держава, ідеологія, наука, класичне мистецтво. Означимо найсуттєвіші, на нашу думку, новації в соціальному статусі особистості та в організації її життєвого світу.

Найперше і найважливіше: **сучасна людина навчилася жити „сама”**. Спільнота інших людей сьогодні оточує індивіда настільки щільно і безальтернативно, що воно перестає сприйматися як щось необхідне. Так людина не помічає повітря, яким дихає. Замикання соціального простору виробило в сучасній людині ілюзію природності соціального, а відтак породило відчуття „свободи від суспільства”, різко критиковану класиками марксизму на світанку індустріальної доби. Якщо в первісних племенах, і навіть у класичній античності, вигнання зі спільноти (зграї, племені, полісу) було рівноцінне страті, якщо в традиційному суспільстві людина без родини сприймалася як неповноцінна й підозріла, то нині соціологи констатують перехід до індивідуального проживання, дистанційованих подружніх відносин, повної економічної самостійності кожного індивіда.

Сучасна людина проживає кілька життів. Цей принцип має свої демографічні передумови. Особливістю сучасного суспільства споживання

є феномен так званої „тривалої молодості”, коли період користування суспільними благами (статеве життя, власні кошти, можливості для соціального зростання і навчання) значно раніше починається і значно пізніше закінчується. Відтак людина має час, сили і ресурси для того, щоб створити кілька сімей, здобути кілька професій, здійснити кілька кар’єрних сходжень, не раз змінити зовнішність і стиль життя. Ця модель відтворюється масовою культурою, культивується так званими взірцевими особистостями – представниками елітарно-публічних груп (шоу-бізнес, кіноіндустрія, мас-медіа, спорт).

Дані соціально-психологічні тренди є ніби підказками, які українець отримує ззовні в умовах перманентного стресу, і, не маючи часу на роздуми, керується ними зі слухняністю зомбі. Подібна ситуація є класичною для численних ріал-шоу, що заповнили наш екран і участь в яких є вже для основних публічно-елітарних груп мало не обов’язковим екзаменаційним випробуванням. Цікавим, до речі, є генезис цих корпоративно-публічних ігор – від доволі камерних футбольних турнірів до загальнонаціонального шоу „Форт Буаяр” за участю провідних політиків, журналістів, музикантів. При цьому не лише безпосередній учасник гри вчиться діяти швидко, чітко за інструкцією, не роздумуючи і не дбаючи про зовнішню пристойність. Такі ж настановлення виховуються і в багатомільйонній аудиторії телеканалу. Напрацювання відповідних навичок справді корисне, якщо відмова від рефлексії цілей і принципів є для людини питанням вирішеним. І кількість таких людей в Україні зростає, вони творять свою корпорацію „успіху”, дедалі більш закриту і гомогенну за світоглядно-психологічними характеристиками.

Можемо констатувати, що з горнила соціальних катаклізмів українське суспільство виходить з новими адаптаційними набутками, сформованими, передовсім, стереотипами масової комунікації і масової культури. Одним з ключових є **стереотип особистого успіху**, що на практиці означає війну особистості з соціальним оточенням і перманентний процес розмежування ворогуючих корпорацій, а також поділ суспільства на успішних і неуспішних у кожній клітинці соціального організму.

У вітчизняному соціумі, де нові правила накладаються на прямо протилежні їм патерналістські очікування більшості громадян, сепарація відбувається значно швидше і безжалісніше, ніж у стабільних європейських демократіях, що виробили численні гуманістичні запобіжники і компенсатори.

Природно, що люди в кризових регіонах набувають здатності витримувати значно жорсткіші умови конкуренції, у них потужна мотивація, закорінена у необхідності виживання. Тому легко передбачити, що в умовах глобальної конкуренції не спільнот, а персон (якщо ліберальна революція до цього дійде) долю світу вирішуватимуть вихідці з тих регіонів, де питання виживання стоїть рубом, а соціально-культурна

інфраструктура дозволяє виходити на рівень глобальної комунікації: Латинська Америка, Китай, Південно-Східна Азія, а також, правдоподібно, Південна і Східна Європа.

Наші перші ластівки – особисті досягнення українців шахіста Р. Пономарьова, боксерів братів Кличків, футболіста А. Шевченка, плавчині Я. Клочкової, хокеїста Р. Федотенка, співаків Р. Лижичко й А. Данилка. Вони вриваються у світ визнаних авторитетів, як комети. Мають потужний внутрішній імпульс самореалізації, помножений спротивом середовища і обставин, які супроводжують становлення людини тут, в Україні. Тому коли вони вириваються у комфортніше соціальне середовище, то вже прямують до вершини з величезною силою. Але це напруження дається взнаки, коли виникає потреба захистити своє лідерське становище. Це завдання вимагає іншої мотивації і домінантного типу самоусвідомлення, що для наших „парвеню” є поки що неможливим.

На жаль, колективна самореалізація в українців поки що виходить значно гірше.

Спрацьовує руйнівний механізм **відчуження від свого**. Українець бачить в іншому українцеві не „свого”, який допоможе і примножить спільний успіх, а потенційного ворога і головного конкурента, який при нагоді обов’язково перехопить успіх, „підставить”. Українець найменше довіряє іншому українцеві і саме від нього чекає найбільшої небезпеки для власної самореалізації.

Логічно припустити, що цей комплекс є зворотним боком означеної вище ситуації. За законом жанру, пробитися (вижити) зможе тільки хтось один. Така психологія культивується, зокрема, й телевізійними передачами „Самотній герой”, „Слабка ланка”, „Найрозумніший”. Вона обумовлена певними загальноцивілізаційними процесами і світоглядними пріоритетами епохи. Але ймовірно й те, що в українця подібна схема накладається на історичні моделі поведінки, що сформувалися в умовах чужої зверхності, століттями принижень, вислужувань, взаємних доносів і жорстоких покарань.

Зауважимо принагідно, що подібні метаморфози соціального ідеалу є логічними і неунікними. Якщо спрацьовує тільки механізм особистісного успіху, то його неодмінними атрибутами є заздрість, егоїзм, підступність. Один і той самий механізм виносить на вершину одного-двох і нищить особистості тисяч „середнячків”, які автоматично переходять у статус невдач. Приклади вважаємо доречним взяти у тій-таки спортивній сфері, де змагальність представлена у чистому вигляді. А. Шевченко – зірка, але провідні українські клуби „Динамо” й „Шахтар” за останні кілька років позбулися практично всіх місцевих футболістів. Що з ними сталося? Усі хочуть бути шевченками і ніхто не здатен вже бути собою? Те саме спостерігається у вітчизняному боксі, де феноменальний успіх братів Кличків співпав у часі з грандіозним провалом національної збірної на

Олімпіаді в Афінах.

В умовах кризи та інституційної деградації структур, що традиційно відповідали за „правильність” дій індивіда і дотримання ним загального інтересу, відтворення нормативної сторони життя стало предметом його власного вибору. При цьому **сумління й успіх часто суперечать одне одному.**

Витворилася модель досягнення успіху через реалізацію принципу „Порушуй правила”. Квазістратегія досягнення особистого успіху за рахунок енергетики розпаду суспільного блага, оформленого в сукупності норм і принципів, знаходить своїх апологетів і проповідників. Одні з них є послідовниками новомодних гуру суспільства споживання (Д. Карнегі, Г. Алдер, О. Козлов, М. Норбеков), інші тільки опановують „відкриті” власноруч принципи і приміряють на себе філософсько-педагогічні лаври (Д. Корчинський, В. Співаковський), а ще інші констатують постання нових правил і вже цим спонукають свою аудиторію цим правилам коритися (Д. Видрін).

Ф. Ріфф означає таку ситуацію як шизоїдний стан культури, що хитається „між мертвими ідеями та брутальними розвагами”. Найкращою ілюстрацією цього стану американський вчений вважає „існування серед нас цілих колоній осіб, схильних до насильства, позбавлених будь-якого сталого уявлення про загальну мету людського існування” [4]. В цьому описі легко вгадуються реалії американського соціуму, розділеного жорсткими расовими, майновими та соціокультурними бар’єрами, з його гетто, „кварталами” й агресивними субкультурами. Однак не буде перебільшенням, коли скажемо, що існує вже очевидна тенденція перетворення на подібну „колонію” на карті світу цілої посткомуністичної зони, включно з Україною. У всякому разі, „шизоїдна” культура неадекватної свідомості проявляється в наших умовах чи не найбільш яскраво – в силу особливо занедбаної культурної самоідентифікації і гранично табуованої колективної психіки.

На побутовому рівні проблема невизначеності має своє вираження у понятті „крутитися” як імперативному для даного типу соціальної дійсності, а також у глибинніших і не завжди усвідомлюваних горизонтах самопроекування – **вижити і пережити.**

Недаремно початок революції кінця XX століття поклала аварія на ЧАЕС – це був перший шок, який руйнував усі уявлення про захищеність і адекватність колективного світосприйняття. Далі – споживчий шок від прориву на Захід, далі – правда про злочини радянської влади. Шок від руйнування життєвих світів змусив багатьох наших співгромадян відмовитися від індивідуальних життєвих цілей на користь того, що є загальноновизнаним і загальноприйнятим. На цьому ґрунті голосували за Союз і проти Союзу, залишали інститути і кафедри, несли гроші в трасти, розкопували під города міські околиці, відмовлялися від атомної зброї і

творили анекдоти про „нових русскіх”.

Реакції однозначно стихійні та ірраціональні, що є цілком природним. Адже в умовах постійної загрози за умови невизначеності джерела небезпеки людьми починає керувати стадний інстинкт. Загальновідомо, що в умовах цивілізації цей інстинкт у вигляді паніки, наприклад, призводить до зростання кількості жертв. І, тим не менше, цей інстинкт лишається інстинктом виживання, оскільки забезпечує те, що в природі є визначальним – збереження виду.

Природа не знає принципу соціальної справедливості, тому вона визнає єдиний спосіб збереження виду – виживання сильних за рахунок слабких. Сьогодні суспільством керують ті, у кого в умовах паніки і стресу виявилися міцнішими зуби і твердішими лікті. Для них час перемін відкрив небачені й незвідані досі можливості самоствердження. Вони утворили каркас суспільної організації на основі тих якостей, завдяки яким „вийшли в люди” – хамство, обман, рішучість, здатність ризикувати.

Тепер ці індивіди потребують певних правил, які б дозволили їм перестати пожирати одне одного і на основі усвідомленого корпоративного інтересу успішно експлуатувати решту соціуму. Ця життєва стратегія успішно реалізовується в локальних межах, але на макросоціальному рівні вона є тупиковим інволюційним шляхом. Розвиток таких соціальних організмів („бригад”, „кланів”, „партії влади”) обмежений, по-перше, екологічно витратним способом природокористування, а по-друге, ефектом „покинутого звіринця”, який тимчасово спрацьовує в Україні на тлі цивілізаційної невизначеності і неповної підпорядкованості сусіднім високоорганізованим елітам.

Індивідуалістична психологія наших нинішніх „господарів життя” не має в собі відповідних „підключок” до системоутворюючих феноменів суспільної свідомості – архетипів, ідей, надособистісних цінностей. Тому вони будуть знищені в процесі наступу нових колонізаторів, не залишивши навіть пам’яті про „ділову еліту”, „вітчизняний капітал”, і їхня братська могила буде позначена символічною статуеткою Прометея-престижа (з часткою краденої інтелектуальної власності), що сумно споглядає колесо „Золотої Фортуни”.

Це – до розмови про адекватність і неадекватність. Найпристосованіші виявилися найбільш неадекватними, тому що поняття адекватності означає набагато більше, ніж просто успіх, і більше, ніж навіть перемога. Адекватність означає гармонію.

Гармонію творять не сукупність компонентів, а їхній порядок. Брак порядку означає поразку будь-якої конструкції, марність будь-якого візонерства, брак інтелекту в безмірі інформації. Класичний зразок анархічного (не підпорядкованого порядку) інтелекту – доля усіх культурних проектів Д. Корчинського. Особливо наочною програшність його постає у співставленні з подібним персонажем російського політикуму

В. Жириновським.

Свого часу, в середині 1990-х років, авторові довелося бути присутнім на одному з публічних виступів тодішнього лідера ультрапатріотичного угруповання УНА – УНСО, що мало промовисту назву „проповіді”. Філософія власного соціального чину була сформульована Д. Корчинським тоді на диво влучно й образно. Для наочності він розповів про біологічний експеримент, який став класикою жанру в популярній психології. Йшлося про реакцію пацюків на стрес. Коли пацюк жив сам у клітці, до якої час від часу приєднували дрого з електричним струмом, то він невдовзі ставав нервовим, хворобливим і швидко вмирав. Коли в аналогічні умови помістили двох пацюків, то вони спершу теж аналогічним чином страждали, а потім почали між собою гризтися. Дивно, але це допомогло виживати обом. Сучасне українське суспільство Д. Корчинський охарактеризував як таке, що перебуває в стані перманентного стресу від невідомих і неблаганних зовнішніх чинників. Тому єдиний вихід для тих, хто хоче вижити, це – збиратися у зграї для безцільної і жорстокої боротьби. Єдино можлива стратегія за цих умов – пристати до сильнішої зграї.

Метафора справляє враження, але приводить, знов таки, до хибних висновків. Тому що соціум і людська природа дають значно більше можливостей для самореалізації і задоволення навіть основних потреб, ніж клітка для пацюка. Ігнорування цих вищих щаблів соціальної організації автоматично знижує рівень особистісних потреб і світоглядних горизонтів. Але найголовніше те, що цей підхід, як і вся апологетика індивідуалізму, руйнує зв'язок між людиною і спільнотою, позбавляє розвиток індивідуальності її питомого контексту і живильного середовища.

Поняття, яке допомагає розкрити зв'язок між макросоціальними зрушеннями і деформаціями особистості, – **криза ідентичності**. Ця проблема широко висвітлюється в сучасній науковій літературі [5; 6], вона ж цілком справедливо ставиться дослідниками в центрі дискусій про природу і механізми формування політичної нації [7]. Але значно наочніше і яскравіше ця криза „схоплюється” на рівні масової комунікації: в публіцистиці, есеїстиці останніх років. Власне, навколо соціокультурного змісту проблеми ідентичності одному з тижневиків України („2000”) вдалося розгорнути цілий спекулятивний дискурс, у якому органічно доповнюють одне одного стихійність і маніпулятивні технології, читацький інтерес і пропаганда.

Соціальний дискомфорт індивід тлумачить за тими параметрами, які йому підказує масова комунікація. В цьому специфіка суспільства інформаційних технологій, далеко не всі з яких мають той утопічно-прогресивний характер, про який говорять його апологети. На ділі це виглядає так: розгублений і дезорієнтований людині, яка втратила відчуття рівноваги й власної адекватності в соціумі, пропонуються прості відповіді

на прості запитання. Маніпулятор апелює до соціальної пам'яті і соціальної уяви – згадайте, коли вам було добре, уявіть, яким би ви хотіли бачити навколишній світ. Тоді до цього особистого міфу, абсолютно прогнозованого через його пряму залежність від панівних суспільних міфів та стереотипів, додається фактор мотивації негативної – страх, – і основа для прийняття потрібних рішень готова.

Часте застосування подібних технологій (а ними супроводжується практично кожна загальнонаціональна виборча кампанія) призводить до „виснаження” емоційно-психологічного ґрунту спільноти, на якому збирають одноразовий електоральний урожай різноманітні „орендарі”. Це виснаження призводить до депресивних явищ на рівні особистості й розпаду охоронних інституцій на рівні соціуму. Відтак в міру деградації останнього технологам доводиться використовувати все глибші й примітивніші шари колективної психіки. Тому вже сьогодні вони апелюють не до поверхових соціокультурних стереотипів, а до „демонів” расової і релігійної нетерпимості.

Найнебезпечнішою є тенденція використовувати психологічне підґрунтя кризових явищ у сфері ідентичності з метою політичних провокацій та ідеологічних диверсій. Не секрет, що базові стереотипи суспільної організації лежать в площині ідентифікації „своїх” і „чужих”, а також – нерідко – смертельної загрози, яку становлять цінності й інтереси „чужих” для цінностей та інтересів індивіда, який у цей момент колективної ідентифікації втрачає здатність об'єктивно оцінювати реальність чи, сказати б, справжність загрози.

Зв'язок між особистісною нереалізованістю і соціокультурною невизначеністю очевидний ще далеко не всім. Більше того, нинішній культ особистого успіху – в його українському варіанті – заснований на штучному протиставленні цих проблем та ілюзорній надії вирішити одну за рахунок іншої. Повторимось: для цього є достатньо історичних і ситуаційних підстав. Українець століттями перебував перед вибором між успіхом індивідуальним і повноцінною національною самоідентифікацією. Але той самий досвід мав би засвідчити програшність такої життєвої стратегії в масштабніших вимірах – коли йдеться не про виживання, а самореалізацію.

Тому дуже важливим є живий приклад застосування іншої стратегії, коли **українець стає успішним тому, що він є українцем, а не всупереч цьому.**

Завдання полягає в тому, щоб з особистісного успіху виростав колективний, а згодом і загальнонаціональний. Тому українцям треба пишатися своїми героями. А героям треба пишатися тим, що вони – українці. І, зрештою, допомагати один одному, вибудовувати цілі мережі, або ж (що більш реалістично) ієрархії успіху.

Література:

1. **Гнатенко П. І.** Український національний характер. – К.: „ДОК-К”, 1997. – 116 с.
2. **Головаха Є.** Особливості політичної свідомості: амбівалентність суспільства та особистості // Політологічні читання, №1, 1992. – С. 24 - 39.
3. **Ріфф Ф.** До теорії культури // Молода нація, 2003, №2. – С. 6.
4. Ibidem. – С. 9.
5. Соціокультурні ідентичності та практики / Під ред. А. Ручки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – С. 146.
6. **Тарасенко В. І., Іваненко О. О.** Проблема соціальної ідентифікації українського суспільства (соціотехнологічна парадигма). – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 576 с.
7. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2003. – 632 с.

Трансформації віртуального простору та парадигми впливу мас-медійних дискурсів

Ольга Зернецька,

доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник

Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України

Павло Зернецький,

кандидат філологічних наук,
професор Національного університету
„Києво-Могилянська академія”

Стаття присвячена одній з найактуальніших проблем сучасної теорії комунікації – визначенню процесів формування віртуального простору та (вперше) розгляду запропонованої авторами ієрархічної моделі стратегій його трансформації. Виокремлюються такі рівні організації віртуального простору: цивілізаційний, культурний, релігійний, політичний, мотиваційний, когнітивний та вузькоіндивідуальний. Аналізуються приклади стратегій трансформацій віртуального простору, орієнтованих на вплив на вказані рівні його організації.

Сучасну епоху прийнято називати добою глобалізації, хоча й досі вчені дають суперечливі відповіді на запитання, що ж таке глобалізація, в чому її суть? Відрізняються також і відповіді на запитання про її хронологічні рамки та основні етапи. Загальноприйнятим є твердження, що наслідком процесу глобалізації стане перетворення людства на єдину структурно-функціональну систему. Ознакою системи є організація за принципом ієрархії, для якого притаманне забезпечення життєдіяльності системоутворюючих елементів та блоків за допомогою інших елементів та блоків [1]. Щодо сучасного світу, то не викликає сумніву очевидна нерівність між високорозвиненими країнами Заходу та іншими країнами. Отже, спостерігаємо, з одного боку, інформаційне суспільство, де все більше влади має так звана „датакратія”, тобто люди або інституції, які володіють великим масивом інформації (інакше кажучи, інформаційною владою), та інші суспільства, які в більшій чи меншій мірі відстають від

розвинених країн.

Глобальні закономірності і тенденції інформаційного суспільства, що зараз формується, визначаються переважно інтересами та можливостями країн так званого „золотого мільярда” і впливають на життя інших країн. Нинішня ієрархічна система базується на гегемонії Заходу у різних сферах: інформаційній, валютно-фінансовій, військово-політичній.

Людська цивілізація дуже залежить від комунікативних процесів. Різко збільшився обсяг інформації, яка виробляється та споживається. В структурі сучасної цивілізації комунікативний компонент значно впливає на політичні, економічні та військові системи. Але цікавим також є твердження американських аналітиків, що технології інформаційного суспільства дають можливість зрівняти індустріальні, постіндустріальні та доіндустріальні країни – всім країнам доступний інструментарій, що може використовуватися для інформаційної війни. Населення навіть найвідсталіших країн має телевізори або принаймні радіоприймачі. Відсталі за одними параметрами країни можуть бути розвиненими за якістю інформаційних технологій. Яскравим прикладом може бути Індія, яка володіє досить потужними інформаційними технологіями.

На різних етапах свого розвитку людська цивілізація породжувала різні системи цінностей та власні міфи. Сьогодні це роблять мас-медіа, кіно, масова література. Ці компоненти корелюють одне з одним та утворюють системну картину світу. Кожна країна у всі часи мала власні соціально-ціннісні системи, які визначають подальший її розвиток, в тій чи іншій мірі гарантують її самозбереження. Такі системи утворюють віртуальний простір, тобто сукупність соціальних, культурних, ціннісних чинників, котрі можуть суттєво впливати на реальність: створювати її, підтримувати, а можуть і руйнувати. Віртуальний простір може бути рушійною силою змін у соціальній системі. Якщо цей простір не може задовольняти вимог, що висувуються суспільством, то настає так звана „втома” віртуальної системи, і цей процес призводить до змін у ній [2].

Серед можливостей подальшого розвитку системи окреслюються такі: 1) руйнація системи та її заміна новим варіантом віртуальності; 2) збереження старої системи шляхом її трансформації; 3) повне відмежування від старих політичних гравців та старої віртуальності; 4) ритуалізація старого віртуального простору, яка є реакцією на його вичерпаність.

Головним конфліктом та рушійною силою процесу глобалізації є антогонізм між штучним (і, в першу чергу, в інформаційних суспільствах – віртуальним) та природним компонентами сучасних цивілізацій. Процеси формування віртуального простору інформаційних суспільств відбуваються так швидко в історичному плані, а трансформації такого простору та його впливу на життя окремих країн у добу глобалізації є настільки непередбачуваними з точки зору сучасного знання людства, що

перед ним постало завдання створення нового світобачення на основі синергетичної інтеграції релігії, науки та культури.

Засоби масової комунікації, починаючи від друкованих, потім – до радіо і телебачення, і, нарешті, завдяки Інтернету, поступово так скоротили простір і час обміну інформацією та збільшили феномен „присутності” індивіда в певних світових подіях, що на сучасному етапі динамічного розвитку країн „золотого мільярда”, та, певною мірою, також суспільств, які до них наближаються (хоча б за розвитком інформаційної сфери), виникає і розвивається ефект „всеприсутності” індивіда в просторі, і, у великій мірі, навіть „всеприсутності” індивіда в часі завдяки його можливості швидко подорожувати як у сучасне, так і в минуле Інтернетом. Це надає індивідові певні трансцендентальні якості, котрі людство раніше приписувало лише Богові.

Межа XX – XXI століть характеризується новими політичними, економічними, культурними процесами і тенденціями, які поступово набули глобальних масштабів. Можемо спостерігати складні реалії сучасного світу з його непередбачуваною політичною динамікою та економічними і соціальними трансформаціями. Нинішні глобальні трансформації значно мірою зумовлені тим, що людство вступає в інформаційну еру, якій притаманні складні процеси комунікаційної революції, інформаційних та психологічних війн, що суттєво впливають на встановлення світового порядку.

„Глобалізація” стала ключовим словом кінця XX століття, яке вживається завжди, коли дискутуються процеси соціальних змін відповідно до різних аспектів суспільного розвитку.

Глобальний розвиток систем масової комунікації дедалі більше впливає на епохальні зрушення. Масова комунікація, тобто виробництво інформації за допомогою найновітніших технічних засобів, зумовлює нові моделі поведінки для мас, і такі моделі уособлюються, зокрема, в масовій культурі.

У 1980-х роках утворюються технічні, економічні та політичні умови появи нового явища – глобальних засобів масової комунікації. У глобальних медіа-імперіях акумулюється величезна економічна влада, яка починає впливати на соціальне та політичне життя окремих країн і регіонів, на міжнародні відносини, міжнародну політику. Вже можна говорити про специфічні форми існування мас-медіа і міжнародних відносин – це медіа-дипломатія і віртуальна дипломатія [3] та мережова дипломатія [4].

Технічні відкриття та технологічні зміни останньої чверті XX століття забезпечили динамічний розвиток новітніх засобів масової комунікації, зокрема кабельного і супутникового телебачення. Індустріально розвинені країни за одне десятиліття перейшли від однієї телевізійної епохи до іншої. Саме в цей час впроваджуються нові, так звані „просто вдома” телевізійні канали. Потужного розвитку набуває кабельна технологія. З 1970-х років

швидко розвиваються відеотекст і телетекст. Нині вже спостерігаємо диджитальну революцію, яка поклала початок конгломератів мас-медіа та комп'ютерних медіа. Медіа-індустрії стали відігравати особливо важливу роль у загальному процесі транснаціоналізації, оскільки засоби масової комунікації привертають увагу до будь-яких товарів взазі та медіа-продуктів зокрема. Усі ці процеси та явища спричиняють зміни віртуального простору та його структури і зумовлюють використання нових тактик і стратегій, які залучаються для цього.

Ми вважаємо, що (з огляду на змістову спрямованість) стратегії трансформацій віртуального простору утворюють певну ієрархію в залежності від орієнтації на певний рівень його організації – від найзагальнішого (цивілізаційного) аспекту до аспектів функціонування індивіда (когнітивного, мотиваційного тощо). Отже, стратегії трансформацій віртуального простору за цією ознакою можемо поділити на:

- ³⁵₁₇ цивілізаційно-орієнтовані;
- ³⁵₁₇ культурно-орієнтовані;
- ³⁵₁₇ релігійно-орієнтовані;
- ³⁵₁₇ політично-орієнтовані;
- ³⁵₁₇ мотиваційно-орієнтовані;
- ³⁵₁₇ когнітивно-орієнтовані;
- ³⁵₁₇ вузькоіндивідуально-орієнтовані.

Наприклад, до цивілізаційно-орієнтованих стратегій можна віднести ті, що спрямовуються на поширення історично утворених у протестантському християнстві (Дж. Локк) цінностей верховенства права, розподілу гілок влади, прав людини і плюралізму думок, які лежать в основі сучасних європейської та північноамериканської цивілізацій.

Існує протиставлення двох концепцій ідейно-ціннісних поглядів на цивілізаційний процес – соціоцентричного та персоналістичного.

Перша віддає перевагу колективному буттю: народ, держава, конфесія, клас тощо вважаються важливішими, ніж особистість, і є первинними стосовно особистості. Щодо особистості, то вона сприймається як функція, засіб; у давні часи проявом такого підходу було принесення людських жертв ідолові (державі, народу, конфесії тощо). Такі ідеології у своєму розвитку прагнуть до тоталітаризму.

Друга концепція віддає перевагу особистісному аспекту над соціальним. Цей підхід превалює в суспільствах, що базуються на певних формах релігійної свідомості, для яких особистість (тобто те, що пов'язується з її духовним станом) може безпосередньо спілкуватися з вищою сутністю – Богом, може ставити і давати відповідь на такі питання, як: що є життя і смерть, безсмертя, воля, визначеність, персональна відповідальність тощо.

Від тоталітаризму Україна перейшла (чи була свідомо переведена) до постмодерністського безціннісного і безідеологічного суспільства та

ціннісної невизначеності й стагнації. Тільки події кінця 2004 року, пов'язані з президентськими виборами та помаранчевою революцією, дали суспільству через його віртуальний простір імпульс до більш-менш осяжної та інтегрованої перспективи персоналістичного західно-цивілізаційного розвитку. Індикатором спрямованості трансформацій саме у цьому напрямку могли слугувати, окрім суто змістових комунікативних стратегій команди В. Юценка, зокрема, й активне запрошення до участі у виступах на Майдані священиків різних конфесій.

Акцентування комплексу соціоцентричних або персоналістичних поглядів на цивілізаційну складову суспільного життя чи їх нової конфігурації можуть становити змістову складову цього рівня стратегій трансформацій віртуального простору певної країни.

До культурно-орієнтовних стратегій ми відносимо ті, що спрямовуються на внесення відповідних змін до культурно-вмотивованих особливостей поведінки індивідів у таких сферах [5]:

³⁵₁₇ орієнтація в часі/подіях;

³⁵₁₇ дихотомічне/холістичне мислення;

³⁵₁₇ кризова/некризова орієнтація;

³⁵₁₇ орієнтація на завдання/на людину;

³⁵₁₇ фокусування на статусі/на досягненнях;

³⁵₁₇ приховування вразливості/бажання продемонструвати вразливість.

До релігійно-орієнтованих стратегій трансформацій віртуального простору належать переважно такі, що спрямовуються на інтегрування / ігнорування/заперечення тих чи інших релігійних цінностей у суспільне життя та/або надання/ненадання переваг однієї/груп релігій чи конфесій у духовній сфері життя суспільства.

Найефективніші у змістовому плані сучасні політично-орієнтовані стратегії можуть бути спрямовані, зокрема, на:

³⁵₁₇ перегляд програм локальної/національної/регіональної/глобальної політики;

³⁵₁₇ надання громадянам права голосу в ухваленні рішень у цих програмах;

³⁵₁₇ здійснення громадянами ініціативи та контролю у цих програмах;

³⁵₁₇ пропонування засобів прищепити урядам, міжнародним структурам та корпораціям відповідальність за свої дії та рішення.

У добу глобалізації участь суспільних, політичних організацій (від регіональних до ООН) орієнтують власну діяльність на трансформацію ситуацій в окремо взятих країнах, активно проводяться кампанії транснаціонального громадянського суспільства, наприклад, „Ювілей 2000" (кампанія списання боргів слаборозвинених країн), Міжнародна коаліція за утворення Міжнародного кримінального суду, кампанія проти Багатосторонньої угоди з інвестицій, кампанія за приєднання до Оттавської конвенції із заборони протипіхотних мін тощо.

Одними з найдієвіших стратегій трансформації віртуального простору цього рівня під час помаранчевої революції стали заклики до „моральної” політики, що включали саме сформульовані вище принципи прозорості політики влади в умовах громадянського суспільства.

Базові стратегії мотиваційно-орієнтованого рівня трансформацій спрямовуються на переконування реципієнтів у можливості досягнення їх цілей. Люди свідомо прагнуть того, що можуть, за їхньою оцінкою, реально досягти. Ілюстрацією стратегій такого рівня може слугувати заклик Майдану „Разом нас багато, нас не подолати” та відповідний приспів пісні „Гринджолів”.

На цьому рівні в основі формування віртуального простору України кінця XX – початку XXI сторіччя до президентських виборів 2004 року лежало свідоме та/або підсвідоме широке використання владою мотиваційного фактора відповідності цілі, кількісний фактор мотивації, який є показником переважної орієнтації на підсвідоме людини. Реалізація фактора несвідомого тісно пов’язана з базовим/мотиваційним принципом задоволення. Практично всі медіа у тій чи іншій мірі формували запит на беззастережне задоволення інстинктів суб’єкта інформаційного впливу при майже повному ігноруванні ролі стримуючих зовнішніх впливів суспільства на особистість, їх цивілізаційних, культурних, суспільно-політичних складових. Це було домінуючим змістом мотиваційного рівня українського варіанту гедоністично-орієнтованої постмодерністської моделі створення віртуального простору.

До більш високих потреб мотиваційного рівня, за А. Маслоу [6], належать: потреба у безпеці; потреба в любові та приналежності; потреба в повазі і потреба в самоактуалізації.

Саме контраст між фізіологічним рівнем пропаганди провладного кандидата і гаслами опозиції, спрямованими на реалізацію вищих людських мотиваційних цінностей, забезпечували інтелектуальну перевагу останніх. Основне гасло такого рівня – „Встаньмо з колін!” підтримували тактичні гасла, що реалізували в тій чи іншій мірі потребу в безпеці („Міліція з народом”), заклики до толерантності щодо політичних опонентів, задоволення потреб у повазі („Ми не бидло, ми не козли”) тощо.

До стратегій когнітивно-орієнтованого рівня належать ті, що формують:

³⁵₁₇ бажання знати та розуміти;

³⁵₁₇ естетичні потреби.

До першого типу належить кредо 5-го каналу – „Канал чесних новин”, до другого – висловлювання В. Ющенка про „елегантність” помаранчевої революції, високу культуру поведінки її учасників.

Вузькоіндивідуально-орієнтовані стратегії трансформації віртуального простору базуються на маніпуляції в певних цілях справжніми/удаваними порушеннями у забезпеченні в суспільстві базових інстинктів індивідів: інстинктів власності, самозбереження,

сексуальних, травних тощо. Оскільки вони є інтегральним фактором соціального життя, колективним рефлексом, висвітлення їх фактичного/ удаваного придушення може призвести до революційного руху, та, відповідно, встановлення нових параметрів і стандартів у цій сфері віртуального простору. У великій мірі саме їх ігнорування владою в Україні призвело до кризи наприкінці 2004 року.

Сучасні мас-медійні дискурси пропонуємо класифікувати за типом структури комунікативної ситуації, в якій вони розгортаються, та яку вони, відповідно, пропонують адресатові. Такий підхід є суттєвою складовою дискурсивного аналізу мас-медійної комунікації як соціолінгвального явища [7].

До першого типу відносимо традиційні мас-медійні дискурси: газетний; радіо; телевізійний.

За структурою передачі комунікативної/некомунікативної ситуації одиниці мовленнєвої діяльності, що утворюють ці дискурси (мовленнєві акти, ходи, трансакції), називаємо медійно транспонованими: вони у формі непрямої мови передають ті чи інші мовленнєві/немовленнєві дії своїх персонажів („Президент привітав...”, „Міністерство висловлює занепокоєння...” тощо). Адресат таких дискурсів за своїм статусом майже не відрізняється від традиційного читача/слухача/спостерігача, а невідомий автор виконує комунікативну роль переоповідача подій (така традиція була започаткована ще в давніх історичних хроніках).

З появою та бурхливим розвитком [8 – 12] Інтернету можливими стали принаймні два нові виразні напрямки, за якими розвиваються нові типи мас-медійних дискурсів. Перш за все, вони відрізняються явною відмовою від редагування (фреймінгу), характерного для газетного, радіо- та телевізійного дискурсів. Маємо на увазі стенографічні Інтернет-звіти, наприклад, дебатів парламенту Великої Британії. Полілогічний дискурс такого типу є реальною комунікацією, а користувач Інтернету виступає в цьому випадку у ролі стороннього слухача (англ. усталений термін теорії мовленнєвих актів – *by-standing hearer*), що, вочевидь, призводить до помітного зростання дієвості комунікативного впливу такого типу дискурсу на адресата.

Нарешті, в Інтернеті розвивається такий тип мас-медійного дискурсу, до якого належить, наприклад, Інтернет-опублікована християнська проповідь, що безпосередньо звертається за спрямованістю своїх мовленнєво-діяльнісних складових до користувача Інтернету. Такий тип мас-медійного дискурсу стає засобом квазі-реального прямого спілкування з адресатом. Схожим на нього за типом реалізації комунікативної ситуації мас-медійним Інтернет-дискурсом є Інтернет-оповідь, наприклад, така, що за формою є перехідною від традиційного формату мультфільму до інтерактивної гри (пор. відомі серіали з Масянею або „Веселі яйця”).

Багатоаспектне вивчення явищ формування віртуального простору та ієрархії стратегій його трансформацій може стати науковим підґрунтям для розвитку цілої низки суспільних наук: політології, соціології, культурології, теорії комунікацій, журналістики та інших.

Література:

1. **Павленко Ю. В.** История мировой цивилизации. — К.: Феникс, 2002. — С. 7 - 88.
2. **Почепцов Г. Г.** Динаміка віртуального простору в рамках віртуальної війни і революції / Політичний менеджмент, №5 (8), 2004. — С. 3 - 14.
3. **Зернецька О. В.** Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні віносини. — К.: Освіта, 1999. — С. 196 - 237.
4. **Зернецька О. В.** Дипломатія мережева / Українська дипломатична енциклопедія у 2-х т./ Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. — К.: Знання України, 2004. — Т. 1. — С. 381.
5. **Зернецький П. В.** Типологія особистості: міжкультурні, психологічні та мовленнєві аспекти // Соціальна психологія. — К., 2004. — № 3 (5). — С. 119-131.
6. **Маслоу А.** Мотивация и личность. — М.; С.-П.: Питер, 2003. — С. 63 - 69.
7. **Warnick B.** Critical Literacy in a Digital Era. Technology, Rhetoric, and the public Interest. — London: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2002. — 160 p.p.
8. **Barnes S. B.** Online Connections. Internet Interpersonal Relations. — London: Hampton Press, 2001. — 224 p.
9. **Sloane S.** Digital Fictions. — London: Ablex Publishing, 2000. — 324 p.
10. **Crystal D.** Language and the Internet. — Cambridge: Cambridge University Press, 2001.—306 p.
11. **Hutchby I.** Conversation and Technology: From the Telephone to the Internet. — Cambridge: Polity Press, 2001. — 284 p.
12. **Wood A. F. & Smith M. J.** Online Communication. Linking Technology, Identity and Culture. — London: Laurence Earlbaum Associates. Inc., 2004. — 288 p.

Держава і розвиток інститутів громадянського суспільства

Оксана Михайловська,

асистент кафедри політології

Східноукраїнського національного університету

ім. В. Даля

Процес модернізації є однією з характерних рис сучасного політичного розвитку України. Його перспективи визначаються спроможністю режиму вирішувати проблеми інституалізації громадянського суспільства. В статті здійснюється спроба проаналізувати специфіку процесу розвитку інститутів громадянського суспільства в країні та роль держави в ньому.

Важливою ознакою політичної модернізації є здатність держави до структурних змін в усіх сферах суспільного життя при збереженні стабільності суспільства, а також включення широких мас у політичний процес. Адже глибока демократизація політичних та економічних інститутів неможлива без активної участі громадян.

Україна докладає зусиль, аби стати рівноправним партнером держав – членів Європейського Союзу. Ця обставина актуалізує проблему якнайшвидшого й найефективнішого досягнення відповідних стандартів у різних сферах життя. Одним з них є реально діюче, життєздатне і сильне громадянське суспільство.

У політичному механізмі модернізації важливу роль відіграє співвідношення держави та інститутів громадянського суспільства. Ці питання активно досліджуються українськими вченими. Значний інтерес, зокрема, становлять монографії та колективні наукові розвідки В. Баркова, С. Бобровика, О. Богинича, В. Горбатенка, Т. Довгунь, А. Колодій, О. Онищенко, М. Патей-Братасюк, Ф. Рудича, М. Рябчука.

Дослідження проблем пошуку шляхів урегулювання внутрішніх суперечностей, переоцінка цілей, можливостей, формулювання нових теоретичних засад політичної модернізації дають змогу проаналізувати специфіку процесу розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні.

Громадянське суспільство є системою, яка складається з кількох частин. Це, по-перше, громадські організації (інститути), які виконують соціальні функції; по-друге, механізми взаємодії між суспільством та

державою; по-третє, механізми контролю суспільством владних відносин.

Поняття „інститут” багатозначне. В сучасній науковій літературі не існує єдиної думки щодо чітких критеріїв визначення інституту громадянського суспільства. Тому постійно виникають дискусії щодо того, відносити до них чи ні політичні партії, органи місцевого самоврядування тощо, оскільки вони перебувають „на пограниччі” суспільних, громадських державних відносин і виступають своєрідним посередником між суспільством і державою. Аналіз усталених трактувань поняття „політичний інститут” дає змогу визначити цей інститут, з одного боку, як комплекс принципів та норм, формальних і неформальних правил, котрі регулюють процеси у сфері політики [1], а з іншого – як специфічну форму організації владної діяльності та сталий засіб впорядкованості політичних відносин, що забезпечують стабільне, тривале функціонування політичної організації суспільства як важливого елемента політичної системи [2].

З наведених визначень бачимо, що політичні інститути – це явища і процеси політичного життя суспільства, до яких належать як самі політичні установи, так і процеси їх упорядкованого функціонування. Тобто, інститут громадянського суспільства можна визначити як специфічну форму самоорганізації громадян, котрі регулюють процеси поза сферою діяльності держави, керуючись певними нормами і правилами. Процес утворення, закріплення та визнання основними політичними акторами політичних норм, процедур, цінностей та еталонів політичної поведінки, а також засобів контролю за їх дотриманням є інституалізацією [3]. Цей аспект досліджують А. Колодій, А. Карась, С. Кириченко та інші вчені. Вони вважають, що процес інституалізації громадянського суспільства відбувається через формування інститутами власної світоглядної, моральної та ціннісної системи; входження до чинної правової системи суспільства; ініціювання нових та вдосконалення діючих законодавчих актів, покликаних забезпечувати функціонування і розвиток інститутів. Головними перешкодами на шляху інституалізації громадянського суспільства в Україні, на думку А. Колодій, є розчарування та зневіра населення у демократичних інститутах (вибори, партії), брак дієвого судового захисту громадян, перехідність соціальної структури, бідність широкого загалу, низький рівень громадської політичної культури, негромадянськість політичної еліти [4].

Важливим моментом становлення інститутів громадянського суспільства є визнання суспільством факту їх існування, а також визнання їх права і спроможності реагувати на процеси, які відбуваються в суспільстві, позитивно впливати на їх перебіг. Отже, механізм розвитку інститутів громадянського суспільства інкорпорує інтерактивні механізми та потребує суспільного визнання і легітимації. Перш за все – з боку державних інституцій [5], а також з боку інших інститутів громадянського суспільства.

Механізми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства науковці розглядають в кількох аспектах. З позиції юридичної науки, громадянське суспільство, як складова держави, є такою моделлю суспільного розвитку, яка пропонує збалансований взаємоконтроль і взаємообмеження державних органів і недержавних утворень (інститутів громадянського суспільства) для того, щоб діяльність державних органів завжди перебувала в полі зору недержавних структур, які, в свою чергу, мають співвідносити власні дії із законами та враховувати об'єктивні потреби держави [6]. З позиції соціології, громадянське суспільство – це особливий тип індивіда, якому притаманні, з одного боку, високий рівень автономії від соціуму взагалі і від держави зокрема, а з іншого – здатність конструктивно спілкуватися з іншими особистостями заради суспільного миру [7]. У політологічних дослідженнях (зокрема, О. Онищенко) вирізняються три моделі взаємодії держави і громадянського суспільства: конфронтаційна, патерналістська та консенсусна. Остання, на думку автора, є оптимальною [8].

Держава та інститути громадянського суспільства, за всієї різниці між ними, мають одну мету – консолідувати суспільство. Але механізми консолідації, як і механізми внутрішньої взаємодії, у них протилежні. Інститути громадянського суспільства об'єднують людей, забезпечуючи їм можливість вільно реалізувати власні інтереси, а держава – як спеціальний інститут – примусом.

Політизація деяких інститутів громадянського суспільства (церква, ЗМІ) обумовлена тим, що держава не забезпечує умов для їх нормального функціонування. Тому деякі інститути активно вступають у політичний процес. В умовах розвинутого громадянського суспільства та правової держави кожен інститут виконує тільки йому притаманні функції.

На відміну від західних демократичних держав, де взаємодія між державою та інститутами громадянського суспільства віддзеркалює баланс сил та груп інтересів, який склався в результаті еволюції демократії, в сучасній Україні характер взаємин держави й інститутів громадянського суспільства (що практично тільки зароджуються) окреслюється тенденція до визнання: простежується зацікавленість держави до діяльності цих інститутів. Але ця зацікавленість доволі квола, бо держава ще не відчуває реальної користі від діяльності цих інститутів, а інститути, у свою чергу, не докладають достатніх зусиль, аби змінити ставлення до себе. Взаємини між ними частіше будуються на необхідності спонсорувати діяльність громадських інститутів. Хоча інститути уже могли б активніше лобіювати інтереси окремих верств населення.

Однією із складних проблем є недостатнє інформування населення про діяльність інститутів громадянського суспільства: наші ЗМІ не приділяють належної уваги процесам їх створення та діяльності. Просвітницько-рекламна діяльність у зрозумілій та переконливій формі, яка мотивує і

стимулює розвиток громадських ініціатив, має бути поставлена на системну основу.

Процес модернізації політичної сфери характеризується створенням диференційованої політичної структури з високою спеціалізацією ролей та інститутів. У цьому аспекті слід розглядати розширення взаємодії виконавчої влади з громадськими інституціями не як самоціль або чергову кампанію щодо взаємодії з громадськістю, а як постійну працю з використання величезного потенціалу громадських об'єднань, створенню умов для якнайкращого задоволення потреб громадян у різних сферах суспільного життя.

Одним з факторів ефективності політичної модернізації є створення багаторівневої системи відносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства. Однак на цьому шляху є суттєві перешкоди. По-перше, ще не створено повноцінної нормативно-законодавчої бази, яка б регламентувала діяльність інститутів громадянського суспільства, а також держави як посередника в розв'язанні конфліктних ситуацій у громадянському суспільстві [9]. По-друге, дається взнаки низький рівень довіри громадян до діяльності інститутів громадянського суспільства; вкрай незадовільна взаємодія цих інститутів з органами місцевої влади; відносно невисокий рівень конкурентності інститутів громадянського суспільства, брак чіткого розподілу сфер впливу між ними.

В Україні, у зв'язку з традиційно скептичним ставленням до недержавних структур, основна частина громадських функцій централізована. За даними Інституту соціології НАН України, навіть стосовно таких суто духовних інституцій громадянського суспільства, як „громадські організації”, „церква”, „творчі спілки”, „організації за інтересами”, близько 30 % респондентів вважають державне керівництво ними єдиним ефективним засобом їх розвитку [10]. Та й взагалі рівень довіри населення до державних і недержавних структур гранично низький. За даними того ж Інституту, найвищий ступінь довіри виявляється до громадських (недержавних) інститутів – 0,35; до представницької влади – 0,32; до державних установ – в середньому 0,27; до судової влади – 0,27. Як бачимо, інститути громадянського суспільства мають все ж вищий рівень довіри у порівнянні з державними органами й установами. Можливо, це пояснюється саме тим, що інститути громадянського суспільства протиставляються державній владі [11].

Головні риси нинішньої української реальності (недостатній розвиток економіки, невизначеність концепції громадянського суспільства, брак відповідних законів, глибоке соціальне розшарування, патерналістська ментальність, невідповідність управлінських кадрів до вирішення завдань перехідного періоду) обумовлюють потребу визначити першочергові завдання становлення та розвитку інститутів

громадянського суспільства.

На нашу думку, одним з них є створення концепції ефективної взаємодії на горизонтальному та вертикальному рівнях усіх структур громадянського суспільства з чітко зорієнтованою діяльністю та функціями усіх його інститутів. Ці програми мають бути зорієнтовані на ефективне співробітництво з державними структурами та максимально стимулювати розвиток громадських ініціатив.

Експерти зазначають, що найвищий рівень плідної співпраці існує між такими парами структур: органи місцевого самоврядування – органи державної влади; органи місцевого самоврядування – політичні партії та рухи; органи державної влади – політичні партії та рухи. Тобто, співпрацюють структури, що репрезентують сферу управління суспільством на різних рівнях [12].

Хоча в Україні прийнято закони „Про свободу совісті та релігійні організації” (1991 р.), „Про об’єднання громадян” (1992 р.), „Про благодійництво та благодійні організації” (1997 р.), „Про молодіжні та дитячі громадські організації” (1998 р.) [13], вони потребують доповнень, які б стимулювали вироблення нової організаційно-правової форми існування інститутів громадянського суспільства, котра враховувала б специфіку їх діяльності.

Провідними осередками діяльності інститутів громадянського суспільства мають стати місцеві структури, яким простіше лобювати інтереси окремих громадян.

Становлення інститутів громадянського суспільства обумовлюється також потребами населення в реалізації професійних, аматорських і громадських інтересів. У цій сфері інститути громадянського суспільства, як свідчить досвід, діють ефективніше, аніж державні органи. Цьому сприяє властива їм гнучка система управління, здатність швидко адаптуватися до умов, що динамічно змінюються, певна незалежність від рішень державних організацій.

В Україні існує велика кількість недержавних організацій – понад 40 тисяч. Більшість з них опікується кількома видами діяльності, що дає їм змогу добре пристосовуватись до соціально-економічних умов і потреб потенційних клієнтів. Саме така багатовекторна природа дозволяє їм розширювати соціальну базу [14].

Для зацікавлення державних структур діяльністю інститутів громадянського суспільства необхідно активізувати роботу громадських організацій і визначити пріоритетні напрямки їх діяльності. Передати або частково делегувати їм окремі функції державних органів – наприклад, з питань соціальної підтримки населення, реалізації ініціатив молоді і батьків у роботі з дітьми і підлітками тощо. Для України, що переходить до ринкових відносин, важливого значення набуває функціонування інститутів громадянського суспільства насамперед у галузі соціальних,

правозахисних послуг, що обумовлюється складністю соціально-економічних проблем перехідного періоду.

Однією з тенденцій трансформації суспільного життя є процес політичної модернізації. Перспективи її залежать від спроможності державного режиму визначати і вирішувати першорядні проблеми громадян. Однією з таких проблем і є формування структур громадянського суспільства. Громадянське суспільство – це простір соціальної взаємодії, що складається зі сфери особистого, різних об'єднань, суспільних рухів і публічної комунікації. Але громадянське суспільство – це і спроба об'єднати широкий спектр діяльності агентів, незалежних від держави, спрямованої на те, щоб „відсунути” державу, розширити вплив громадянського суспільства [16]. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що для подальшого розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні необхідно:

1. Законодавчо врегулювати багаторівневу систему відносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства.

2. Шляхом узагальнення результатів теоретичних досліджень створити концепцію ефективної взаємодії на горизонтальному і вертикальному рівнях усіх структур громадянського суспільства з чітко зорієнтованою діяльністю та функціями усіх його інститутів.

3. Провідними осередками діяльності інститутів громадянського суспільства повинні стати місцеві структури (територіальні громади, ради, органи самоорганізації населення), яким простіше лобювати інтереси окремих громадян.

4. Для активізації роботи громадських організацій необхідно визначити пріоритетні напрямки їх діяльності. Передати або частково делегувати їм окремі функції державних органів (особливо у соціальній сфері, спорті, культурній діяльності).

5. Забезпечити інформованість населення про діяльність інститутів громадянського суспільства з альтернативних джерел (висвітлювати в ЗМІ роль відповідних інститутів у соціальному житті громадян, для формування позитивної громадської думки проводити на телебаченні зустрічі, „круглі столи”, дискусії представників громадських організацій з представниками гілок влади).

Отже, в сучасній Україні надзвичайно актуальним залишається завдання активізації процесу політичної модернізації, в рамках якого громадянське суспільство – це не окремі інститути, які діють в країні, а колективні актори політичного процесу, що розвиваються самостійно за сприяння держави.

Література:

1. Политология: Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. – М.: Гардарики, 2001. – С. 98.
2. Політична наука: Словник: категорії, поняття, терміни / За ред. В. Кухти. – Львів: Кальварія, 2003. – С. 172.
3. Политология: Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. – М.: Гардарики, 2001. – С. 98.
4. **Колодій А.** Перешкоди на шляху інституціалізації громадянського суспільства в Україні / Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю. – 30 травня 2001 р. Київ, Українська Академія державного управління при президентові України. – Т. 1 – 3. – К., 2001. – 276 с.; **Карась А.** Розвиток демократії як здійснення громадянського суспільства // Універсум. – Ч. 3 – 4 – 2000; **Кириченко С. О.** Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. – К.: Логос, 1999. – 88 с.
5. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / Автори: В. Ф. Сіренко, В. І. Тимошенко, Т. І. Ковальчук та інші. – К.: „Логос”, 1997. – С. 92 – 104.
6. **Нерсисянц В. С.** На путях к праву: от социализма к постсоциализму // Советское государство и право. – 1991. – №2. – С. 61 – 69.
7. **Войтенко Т. О., Гончарук О. С., Привалов Ю. О.** Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. Наукова збірка / Відп. ред.: Ю. Саєнко – К.: Стилос, 2002. – С. 5.
8. **Онищенко О.** Громадянське суспільство: тенденції становлення // Наука і суспільство. – 2002. – № 1/2.
9. **Боднар А.** Гражданское общество: проблемы интерпретации / Политология вчера и сегодня. Вып. 3. – М., 1991. – С. 74.
10. **Войтенко Т. О., Гончарук О. С., Привалов Ю. О.** Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. Наукова збірка / Відп. ред.: Ю. Саєнко – К.: Стилос, 2002. – С. 41.
11. Там само. – С. 38 – 39.
12. Там само. – С. 48.
13. Основні чинні кодекси і закони України / Уклад. Ю. П. Єлісєв. – 2-ге вид. – К.: Махаон, 2003. – 976 с.
14. Громадянське суспільство в Україні. Аналітичний звіт. / Уклад. Я. Бачинський, О. Стегній, В. Полуйко та ін. – К.: „Видавничий дім „Козаки”, 2003. – С. 5.
15. Там само. – С. 8, 19, 51.
16. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / Автори: В. Ф. Сіренко, В. І. Тимошенко, Т. І. Ковальчук та інші. – К.: „Логос”, 1997. – С. 57.

Імідж як категорія системології політичного світосприйняття

Віталій Кривошеїн,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Дніпропетровського національного університету

Розглядаються системні властивості іміджу в структурі політичного світосприйняття. Особлива увага звертається на висвітлення системотехніки прототипу – ядра іміджової структури.

В сучасній політології можна виокремити щонайменше три основні підходи до визначення поняття політичного іміджу – онтологічний, антропологічний, ціннісний.

Представники **онтологічного підходу** (С. Голдмен, В. Бебик, Л. Невзлін), по-перше, вважають, що політичний імідж далеко не завжди повністю й адекватно відображає реальний об'єкт; по-друге, що він обов'язково повинен містити ознаки, за якими певний об'єкт ідентифікується і, відповідно, виокремлюється серед подібних; по-третє, що він володіє значною стійкістю і силою інерції; нарешті, по-четверте, що політичний імідж активно добудовується самими реципієнтами відповідно до їх власних психологічних особливостей. Такий підхід хоча й досить повно висвітлює суть політичного іміджу, однак спектр проблем тут надзвичайно широкий і включає в поле зору дослідників крім політичного іміджу безліч інших феноменів масової та індивідуальної свідомості, наприклад, таких, як стереотипи, настанови, забобони, ціннісні орієнтації тощо.

Представники **антропологічного підходу** (О. Єгорова-Гантман, Дж. Скотт, П. Бірд, Е. Семпсон, Г. Почепцов, П. Гуревич, В. Шепель, Л. Браун, Є. Блажнов, Б. Красовський, І. Криксунова, Т. Чередниченко) політичний імідж співвідносять з різними персоніфікованими категоріями, наприклад, з такими, як „самопрезентація”, „самопред'явлення”, „управління враженням” тощо. На нашу думку, тут акцентується увага на рольовому характері іміджу, який виявляється як публічне „Я” людини, як своєрідна маска, макіяж, що застосовується, аби в очах інших людей мати привабливий вигляд. Роль іміджмейкерів, які працюють над створенням, конструюванням особистісного образу, зводиться лиш до опрацювання зовнішнього вигляду (екстер'єру) замовника, його тренінгу вербальної і

невербальної поведінки. Антропологічне трактування політичного іміджу фіксує важливі специфічні властивості персоніфікованих об'єктів політичного світу. Воно значно звужує поняття політичного іміджу межами властивостей, іманентно притаманних людині, що виключає з аналізу політичні інститути й ідейні (ідеологічні) конструкції, які, безперечно, також мають свій імідж.

Представники **ціннісного підходу** (Б. Брюс, Ж. Сегела, О. Феофанов, І. Недяк, І. Терлецька, А. Цуладзе) акцентують увагу на штучному характері політичного іміджу. Практично не враховується те, що імідж – інтегрований феномен, який створює цілісний соціальний образ об'єкта, його адресну приналежність. У рамках цього підходу частіше акцентується увага на символічній сутності іміджу. Так, Ю. Сурмін та Д. Наріжний вважають, що імідж – це „певний символічний образ сприйняття якогось явища, об'єкта та людини”, його формування „складає основний зміст політичної персоналізації політичного діяча” [1, с. 66 – 67].

У рамках **ціннісного підходу** під впливом різного роду PR-теорій було сформоване комунікативне розуміння іміджу. Г. Почепцов, представник цієї точки зору, вважає, що імідж можна тлумачити як комунікативну одиницю, яка ідеально відповідає вимогам комунікативного простору [2, с. 35, 41]. На його думку, імідж є багатофакторним феноменом, оскільки, по-перше, вплив на людину здійснюється декількома каналами, по-друге, людина звикла оперувати багатошаровими структурами, кожна з яких може і опрацьовуватися окремо, і співіснувати у людському сприйнятті на своїй полиці [2, с. 72]. Але, з іншого боку, імідж не є багатофакторним феноменом, в пам'яті людини формується ніби цілісне уявлення, позитивно чи негативно забарвлене [3, с. 188].

Метою цієї роботи є визначення системних властивостей іміджу в структурі політичного світосприйняття, розкрити системотехніку прототипу – ядра іміджової структури. Для реалізації поставленої мети використовуються **методи** системного аналізу: структурний, компонентний.

Категорія іміджу досить влучно фіксує особливості світосприйняття. Як справедливо зазначає Г. Почепцов, імідж – це готові інтерпретації світу, які дає нам сам світ. І ми активно користуємося ними. Утрируваний світ, репрезентований в іміджі, легше піддається розумінню. Ми спираємось на готові іміджеві схеми, коли інтерпретуємо нову реальність. Уявні світи мають також національний характер, бо залежать від певного менталітету [3, с. 11].

Політичний імідж, як компонент системи політичного світосприйняття, можна визначити як особливого роду образ-уявлення про конкретний публічний політичний об'єкт (персоніфікований, інституційний, ідеологічний), який стихійно або цілеспрямовано створюється у масовій політичній свідомості, за допомогою асоціацій гіперболізує іманентні

характеристики об'єкта, що сприймається, та наділяє його додатковими („фантомними”) властивостями [4, с. 329].

У складі політичного іміджу можна виокремити два основні зрізи: інформаційний каркас (образ-знання, прототип) та іміджологема* (образ-значення, образи майбутнього: образ-прогноз, образ потрібного майбутнього).

Можна простежити загальну логіку взаємодії основних структурних складових політичного іміджу. Коли ми одержуємо політичну інформацію з різних джерел, то у нас формується образ-знання відповідного політичного об'єкта. І майже одночасно з цим, у наступній фазі – фазі інтерпретації та оцінки – виникає образ-значення політичного об'єкта. Наскільки вони адекватні, залежить від багатьох чинників, наприклад, від якості рецепторів та нашої здатності сприймати й утримувати необхідну інформацію, відбираючи найцінніші й найкорисніші дані, або від того, наскільки швидко окрема інформація доходить до нас і формується в образ, або від стану нашої пам'яті, оскільки формування образу перебуває під впливом її процесів.

Після діагностики політичної ситуації та її інтерпретації, в ході чого формуються відповідні образ-знання та образ-значення, людина формує мету і альтернативні шляхи її досягнення. На цій фазі формуються образи-прогнози майбутньої ситуації та образ потрібного майбутнього при активному впливі образів минулого і теперішнього станів певного політичного об'єкта, зафіксованих в образі-знанні та образі-значенні. У зв'язку з цим слід зазначити, що первинний образ-знання постійно розширюється завдяки тому, що образ-значення мотивує пошук нової інформації про значимий об'єкт [7, с. 136 - 137]. Ці складові іміджу охоплюють всі можливі стани політичного об'єкта, що сприймається в даний момент – його минуле, теперішнє та майбутнє.

Базовим елементом структури політичного іміджу є відповідний прототип. Прототипи існують у масовій політичній свідомості. Вони являють собою не лише один із значимих критеріїв оцінки реальних політичних об'єктів, але й способом збереження та передачі наступним поколінням уявлень і цінностей, поширених у певному суспільстві. Джерелом формування прототипів, наприклад, загальнонаціонального політичного лідера, є діяльність чинного президента, діяльність видатних політичних діячів минулого, соціальні та економічні цінності суспільства, традиції його політичної культури, діяльність ЗМІ, міфи, легенди, перекази тощо. Внаслідок цього стандарти оцінки політиків можуть бути як поширеними в суспільстві, так і набувати ідіосинкратичного характеру, тобто можуть пов'язуватися з неординарними якостями певних

* Термін введено нами та обґрунтовано у працях [5 - 6].

політичних діячів.

На думку авторів колективної монографії „Політична реклама”, прототип політичного лідера, тобто персоніфікованого політичного об’єкта, складається з набору рис, притаманних, на думку виборців, зразковому президентові (або іншим політичним діячам). Існують як позитивні, так і негативні прототипи. Крім того, на основі різного досвіду можуть формуватися різні прототипи. З одного боку, прототипи політичного лідера можуть бути відображенням особистісних якостей та досягнень успішних політиків минулого, а з іншого – набором абстрактних рис, який містить як судження про особисті якості президента, так і про його ділові та поведінкові характеристики [7, с. 213 – 214].

Створення прототипу іміджу політичного лідера може здійснюватися на основі досвіду: по-перше, усталених, традиційних уявлень; по-друге, при значному поширенні уявлень про конкретний предмет, коли здійснюється стереотипізація його ідіосинкратичних властивостей; по-третє, при ідеалізації конкретного предмета сприйняття шляхом створення певних абстрактних якостей, що komponуються в системно організовану сукупність [8, с. 72]. Те ж стосується інституційних та ідеологічних груп політичних об’єктів.

Прототип політичного іміджу виникає внаслідок стереотипізації образу-знання конкретного політичного об’єкта. Тому за певних обставин прототип можна ототожнювати із стереотипом, але стереотипом специфічним, оскільки йдеться про складову іміджу.

Стереотип має досить складну внутрішню будову. О. Семендяєв виокремлює дві складові структури стереотипу: когнітивний образ, який забезпечує схильність суб’єкта до сприйняття масової інформації; інструментально-практичні настанови, які створюють контекст оцінювання та внутрішньої готовності суб’єкта до наступних дій. При цьому дослідник робить важливе зауваження: якщо інструментальний компонент починає домінувати над когнітивним, тобто людина сприймає лиш те, що хоче сприймати, то істина стає такою, що її неможливо відрізнити від брехні, переконання переростає в забобон, категоріальний стереотип перетворюється на імідж, а люди – на знеособлений та маніпульований „поодинокий натовп” [9, с. 164 – 165].

Структура стереотипу, запропонована О. Семендяєвим, може бути застосована і до прототипу політичного іміджу (який, по суті, є категоріальним стереотипом).

У якості когнітивного образу як складової прототипу може виступати відповідний профіль, з технологічної точки зору – імідж-карта як підказка до формування іміджу, яка складається з характеристик, що типово асоціюються з певними ситуаціями [3, с. 161].

Профіль прототипу іміджу складається з певних фрагментів. Наприклад, у профілі прототипу іміджу політичного лідера О. Єгорова-

Гантман виокремлює такі його фрагменти: портретний, що відображує сприйняття особистості, характеру та поведінки політика; професійний, який відображає ділові якості політика; соціальний, що фіксує соціальні очікування щодо політика, його соціально значимі характеристики [7, с. 216]. В іншому місці дослідниця запропонувала структуру прототипу, дещо схожу з попередньою. Зокрема, було виокремлено такі компоненти: персональні характеристики, до яких належать фізичні, психофізіологічні особливості лідера, його характер, тип особистості, індивідуальний стиль прийняття рішень тощо; соціальні характеристики, до яких відносять статус лідера, що визначається, по-перше, офіційною позицією, яку він посідає, походженням, багатством тощо, по-друге, моделлю рольової поведінки, соціальними нормами і цінностями, яких дотримується лідер; символічне навантаження. При цьому зазначалося, що „кожна з цих груп характеристик робить різний вклад у формування особистої влади політичного лідера і в різній мірі піддається свідомому конструюванню” [10, с. 118].

Л. Преснякова виокремлює чотири групи чинників, що впливають на формування індивідуального образу влади: **об’єктні**, які відносяться до об’єкта сприйняття (тобто влади); **комунікативні**, обумовлені самим процесом розуміння і оцінки влади; **ситуаційні**, до яких включено соціальний, економічний, політичний контексти, у яких здійснюється сприйняття; **суб’єктивні**, пов’язані з соціальними і психологічними особливостями сприймаючого індивіда [11, с. 136].

На нашу думку, загальна структура профілю прототипу політичного іміджу може складатися з двох груп властивостей: реальні характеристики, що позначають змістовий фактаж конкретного політичного об’єкта, його „даність”; „фантомне навантаження”, що містить увесь спектр характеристик, бажаних, але реально відсутніх у даному об’єкті.

„Фантомне навантаження” виконує важливу перцептивну функцію, за допомогою якої заміщується інформація про властивості конкретного предмета сприйняття, які не вловлюються органами почуття за будь-яких обставин. Це спостерігається, наприклад, при обмеженні перцептивних можливостей людини внаслідок слабкої прозорості конкретного предмета сприйняття: людина знімає труднощі сприйняття цього предмета шляхом надання йому властивостей, яких немає в актуальному сприйнятті, але які вкрай необхідні для процесу зіставлення інформації, що надходить з органів почуття, з відповідним прототипом, який склався у психоментальній структурі людини.

„Фантомне навантаження” як важливий фрагмент профілю прототипу політичного іміджу можна поділити на дві основні підгрупи: ситуаційна з характеристиками, що, залежно від конкретної ситуації, актуалізують ті чи інші соціальні цінності; фонові – з характеристиками, що надають

конкретному предмету сприйняття символічного значення [4, с. 329]. М. Воловикова та А. Трофимов вважають, що прототип – це певний узагальнений образ, ідеальне обличчя, яке характеризує схвалювані суспільством риси, пов'язані з символічними першообразами [12, с. 27].

Р. Мукерджі у книзі „Символічне життя людини”, спираючись на ідеї психоаналізу, визначає символ як основу функціонування індивідуума та суспільства. Він, зокрема, зазначає: „Символ і символічні процеси проявляються: у сфері сприйняття як універсальна „риси”, модель та образ; у сфері мотивації, оцінки та ставлення як мистецтво, міф, метафора і релігія; у сфері розуму як значення, логіка і наука; у сфері поведінки як певні навички, моральні норми, закони і ритуали” [13, с. 8].

На нашу думку, незважаючи на те, що символ справді є невід’ємним елементом людського існування, все ж не можна гіперболізувати його роль, як це робив Г. Прайс, коли писав, що образи (крім, мабуть, зорового образу) неясні, смутні та лише віддалено нагадують реальність, тому цей термін доцільно замінити терміном „символ” [14, с. 237, 259]. У зв’язку з цим не можна не пригадати слів І. Сеченова, коли, говорячи про те, що властивість бути представником, заміщувачем різних комплексів чуттєвих вражень-першообразів є для символів основоположною, він застерігав проти ототожнення понять „символ” та „умовний знак” при розгляді процесу внутрішньої символізації вражень, утворення уявлень і понять. Під символізацією вчений розумів перехід в онтогенетичному розвитку предметного мислення до більш високих ступенів абстракції. При символізації вражень відбувається особливе перетворення чуттєвих продуктів, при цьому схожість з першообразами не втрачається, а дійсність не виражається умовно, довільно. Символи, як прямі продукти операцій відвернення, що здійснюються над елементами розчленованої чуттєвості, не можуть „містити в собі нічого, що не містилося б у вихідній формі”, вони будуються „з тих же елементів, які лежать в основі розчленованої чуттєвої групи” [15, с. 595].

Символ, як структурний елемент профілю прототипу політичного іміджу, доцільно розглядати у гносеологічному плані як особливий образ-код, у якому нагромаджується та зберігається певна соціальна інформація [16, с. 47]. І тут ми поділяємо думку О. Лосева. Досліджуючи етимологію слова „символ”, він вказує на суміщення двох планів дійсності: символ набуває значення не сам по собі, а як арена зустрічі відомих конструкцій свідомості з тим чи іншим предметом цієї свідомості [17, с. 14]. Внаслідок такої багатоплановості створюється певна проблематичність порушення питання про природу символу, що не дозволяє дати його визначення в категоріях формальної логіки. Тому символ можна визначити як „принцип нескінченного становлення з вказівкою всієї закономірності, якій підлягають всі окремі точки даного становлення. А це потребує своєї власної логіки...” [17, с. 20].

Тут доречно згадати міркування Н. Костенко, яка виокремлює два важливі аспекти функціонування символу в соціальному середовищі. Багатозначність символу потребує включення до нього двох нескінченних серій відносин: одна – назад до об'єкта, інша – вперед до інтерпретанти (суб'єкта). „Брак „закінченостей” і „визначеностей” постійно переслідують символ, розширюючи межі його автономії, саморозвитку та самопородження. Отже, – підсумовує дослідниця, – у ньому співіснують крайнощі: конвенціональність, стійкі асоціації значень та незалежність від умовності, суверенність щодо того, що означається (символом), й виголошеної інтерпретації” [18, с. 55].

О. Лосєв включає до поняття „символ” низку положень, поєднаних особливими логічними зв'язками. Символ є: смисл речі, який її конститує і модельно породжує; узагальнення, яке дозволяє повернутися до речей, що узагальнюються, надаючи їм смислової закономірності; закон речі, який смисловим чином породжує речі, залишаючи неторканною всю їх емпіричну конкретність; підпорядкована закономірності речі, репрезентована у вигляді породжуючої моделі, принципу смислового конструювання; знак речі, який характеризується, як: а) внутрішньо-зовнішні вираження речі, б) структура речі, в) відвернено-дана ідейна образність, що породжує численні структури, г) єдинороздільна цілісність, певним чином спрямована; тотожність, яка визначає певну спільну для конкретних одиниць межю [17, с. 21 - 49].

Відповідно до класифікації, запропонованої О. Лосєвим [17, с. 155 - 165], символ, як складову профілю прототипу політичного іміджу, можна віднести до групи ідеологічних та спонукаючих символів, які є не тільки теоретично створеними ідеями та поняттями, що набувають абстрактного значення, але й ідеями та поняттями, насиченими та зарядженими великою практичною силою. На думку філософа, такі психічні явища теж є символами, оскільки кожна подібна конструкція є породжуючим принципом суспільної дії та методом здійснення безмежного ряду суспільно-історичних фактів [17, с. 163]. Процес ототожнення прототипної символічної конструкції з реальним політичним об'єктом здійснюється за допомогою сигніфікаційного акту, який помічає об'єкт необхідним символом. Саме через сигніфікаційний акт політичний імідж набуває символічних характеристик [19, с. 46].

Другим структурним елементом прототипу є інструментально-практична настанова або прототипна настанова. Щодо цього існують дві точки зору. Згідно з першою (її, зокрема, додержується Л. Дууб), прототип, як стереотипізований образ-знання, є виразом настанови у свідомості (когнітивній структурі) людини. Згідно з другою точкою зору, прототип є різновидом настанови. Так, Е. Ла Віолетт та К. Сільверт вважають, що прототипи мають ознаки організованого способу поведінки; вони виражають функціональні стани готовності та організовані навколо й

відносно якогось об'єкта або групи об'єктів. При цьому, такі особливі настанови відзначаються значною емоційною інтенсивністю. Розглядаючи їх характеристики, дослідники дійшли висновку, що прототипи виникають у процесі соціальної взаємодії і тому є соціальними настановами [7, с. 174].

П. Шихірев вважає, що соціальні настанови складають психологічну основу прототипу. Через те, що соціальні настанови набувають інтенсивності афективного елемента в мірі, достатній для чіткої поляризації сприйняття об'єкта, вони сприяють підвищеній стійкості, що обумовлюється нормами, загальноприйнятими у певній соціальній спільноті [20, с. 164].

На нашу думку, прототипна настанова як складова політичного іміджу позначає, перш за все, образ політичного об'єкта у формі певного знання, який вже зафіксовано свідомістю, а також емоційне ставлення до певного політичного об'єкта на підставі наявного образу і, як результат, – готовність до дій стосовно цього об'єкта. Але настанова на той чи інший політичний об'єкт не обов'язково виникає внаслідок безпосередньої політичної діяльності. Вони нашаровуються на вже наявні у свідомості настанови, стереотипи, образи, виховуються протягом часу й активно формуються завдяки дії політичної реклами та пропаганди.

У зв'язку з цим доречно нагадати визначення В. Артемова: настанова – це те, з чим стикається пропагандистський матеріал як тільки стає надбанням уваги людини; це готовність сприймати інформацію так, а не інакше, зв'язати її з певними уявленнями, поглядами, ідеалами, зрештою – співставити її з потребами та інтересами індивіда [21, с. 76].

Хоча прототипна настанова є досить стійким утворенням, вона за певних умов піддається модифікації і може навіть повністю змінитися. Це відбувається, перш за все, за рахунок змін в образі-знанні.

Взаємодію образу-знання та прототипної настанови можна пояснити так. Первинна прототипна настанова конкретного політичного об'єкта виникає в ході соціалізації, під впливом політичної реклами або досвіду взаємодії з цим об'єктом. Ця настанова може зафіксуватися й лишатися незмінною протягом життя, а може й змінитися під впливом додаткової інформації про об'єкт, представленої у матеріалах політичної реклами, коли змінюється когнітивний образ. У цьому випадку первинна настанова трансформується в нову настанову, яка викликає зовсім інший мотиваційний компонент – готовність до чогось іншого щодо даного об'єкта. Ця нова мотивація, у свою чергу, викликає потребу розширення інформації про об'єкт (тобто, збільшення обсягу образу-знання), що може привести до створення принципово нового образу-знання цього об'єкта і відповідної прототипної настанови.

Нерідко апріорні настанови обмежують, утримують процес пізнання політичного об'єкта. Тому для того, щоб людина могла засвоїти нову інформацію, спроможну змінити когнітивний образ, необхідний зовнішній

емоційний вплив, частіш за все запропонований політичною рекламою. Як зазначають автори колективної монографії „Політична реклама”, „можна стверджувати, що саме первинні політичні настанови впливають на формування образу-знання політичного об’єкта, визначають тенденцію його розвитку в бік більшої чи меншої адекватності, його **вектора та обсягу**”. При цьому під вектором образу мається на увазі його спрямованість – ставлення до об’єкта, що сприймається. Образи, що піддаються постійному впливу різних чинників, не є фіксованими і тому дещо змінюються в певних межах. Поняття вектора дозволяє простежити гнучкість образу в межах, які забезпечують його стійкість, тобто при виході за певні межі образ трансформується у новий [7, с. 141 – 142].

Первинні прототипні настанови впливають на інтерпретацію інформації, на основі якої створюється образ-значення політичного об’єкта в поточний момент. При такій настанові може бути дуже слабо розвинений образ-знання. Або він є неадекватним об’єкту, що сприймається.

Первинна настанова мотивує людину на активний інформаційний пошук, який дозволяє їй виявляти додаткові аспекти, спроможні суттєво вплинути на сприйняття ситуації як у позитивному, так і в негативному плані. Наприклад, можуть існувати первинні настанови, які є явно негативними, але які створюють потужну мотивацію щодо збільшення обсягу образу-знання. Тут діє принцип: „Ворога треба знати в обличчя”. Негативна первинна настанова „провокує” формування такого образу-знання, який може, в свою чергу, слугувати основою для її підсилення або, навпаки, зміни [7, с. 142].

Говорячи про мотиваційний потенціал прототипної настанови, можна виокремити такі мотиваційні чинники:

Задоволення інструментальних потреб. Вказуючи на цей мотиваційний чинник, Р. Нойштадт, наприклад, вважає, що уявлення електорату про те, яким має бути президент, формується в результаті того, що з ним трапиться. Тобто, їх уявлення про роль президента, задоволення його діяльністю залежать від їх приватних сподівань та неспокоїв. За їх судженнями лежать особливості їхнього життя [22, с. 195]. Тому люди формують думку про політичні об’єкти частково для того, щоб передбачити власне майбутнє та майбутнє своєї країни.

Оцінка політичного об’єкта. Оскільки політичний об’єкт пропонує або критикує певні політичні курси, підтримує традиції або виступає проти них, проти цінностей політичних сил і груп, судження про нього відображають певну ідентифікацію, систему цінностей, загальний світогляд індивідів.

Пізнання політичного об’єкта. Д. Катц вважає, що думка про президента, можливо, є своєрідним стандартом або рамками співвіднесення для розуміння оточуючого світу [23, с. 163 – 164]. З іншого

боку, Ф. Гайдер вказує на те, що способом, за допомогою якого люди наділяють значенням складний і мінливий соціальний світ, є розгляд причин політичних подій як мотивів, намірів та рис президента. Інакше кажучи, люди зводять складні політичні процеси до приємних „розмірів”, розташовуючи президента або главу уряду в фокус уваги. Отже, завдання бути в курсі міжнародних та внутрішньополітичних подій редукуються до завдання формування думки про президента [24, с. 32]. Це може стосуватися й інших політичних об'єктів.

Екстерналізація внутрішніх конфліктів. М. Сміт та його колеги, наприклад, вважають, що „екстерналізація здійснюється, коли індивід, частіше несвідомо, відчуває аналогію між зовнішньою подією, що сприймається, та якоюсь невіршеною внутрішньою проблемою. Він ставиться до події у спосіб, що являє собою трансформований спосіб ставлення до внутрішньої проблеми. Тим самим він може зменшити тривожність, яка виникає внаслідок його власних труднощів” [25, с. 143].

Ф. Грінстайн виокремлює такі найпоширеніші мотиви, що змушують виборців віддавати перевагу тому чи іншому кандидату: ідеологічна орієнтація; партійна прихильність; політична платформа кандидата, його позиція з актуальних питань соціально-політичного життя; симпатії до особи кандидата; поєднання цих чотирьох мотивів [26, с. 112].

Тут слід зазначити, що кожний з названих мотивів чинить певний вплив на поведінку електорату, а для його окремих представників має визначальне значення. При цьому співвідношення між мотивами набуває динамічного характеру, формуючи різні моделі електоральної поведінки. На різних соціальних рівнях, у різний час, у різних регіонах виборці поведуться не однаково. Але, тим не менше, у цій сфері політичної поведінки існують досить стійкі зв'язки.

Прототип та образ-знання – це два продукти сприйняття політичного об'єкта, які відрізняються один від одного інформаційними та мотивуючими характеристиками. Якщо в образі-знанні домінує знання над емоційною оцінкою, ставленням, то у прототипі, навпаки, – ставлення домінує над знанням. Прототипи більше мотивують політичну поведінку, підштовхують до дій за умов менш чіткої інформаційної картини. Прототип діє поряд з образом-знанням, утворюючи єдину **установчо-перцептивну призму**, своєрідні окуляри, крізь які суб'єкт бачить політичну реальність. Наприклад, прототип „ворог” визначає пропускну спроможність нашого усвідомлення політичного лідера стосовно сприйняття інформації про лідера іншої партії-супротивника при нашому прагненні скласти найадекватніше враження, найповніший образ.

Для формування образів майбутнього в рамках прототипу формується особливого роду перцептивна конструкція – образ-алгоритм, який програмує певний перебіг подій, пов'язаних з тим чи іншим політичним об'єктом. Цінність алгоритмів полягає в тому, що вони призводять до

вирішення завдань найкоротшим шляхом. Вирішення завдання за допомогою алгоритму поділяється на прості операції і здійснюється механічно (у відверненні від змістового контролю), якщо керуватися вказівками алгоритму крок за кроком. Образ-алгоритм як складова прототипу, по суті, є перцептивною конструкцією, яка набуває адаптивно-ідентифікуючого характеру, що дозволяє встановлювати атрибутивні властивості і якості об'єкта. Р. Франсе, автор книги „Перцептивний розвиток”, вважає, що образ, який формується завдяки цій адаптивно-ідентифікуючій здатності людини, є не лише суб'єктивно-значимим, оскільки йдеться про формування „таксономії перцептивних наслідків”, що виникають під впливом відповідних прототипів і співвідносяться із соціальною спроможністю (індивіда або соціальної групи) [27, с. 22].

Прототипи як стереотипизовані образи-знання за їх походженням можна поділити на дві групи: прототипи політичного сприйняття та прототипи політичної реклами і пропаганди. Останні обов'язково впливають на політичне сприйняття і можуть суттєво спотворювати його. Основними наслідками цього є, по-перше, те, що вони примушують людину ігнорувати різницю між об'єктами, що сприймаються; по-друге, те, що вони формують у неї неадекватні очікування [7, с. 139]. У цьому випадку особливо значної шкоди прототип завдає образам майбутнього. Він так спотворює образ-прогноз, що людина не може передбачити ефект від того чи іншого рішення як у негативному, так і в позитивному плані.

Вплив прототипу на образ потрібного майбутнього проявляється, перш за все, тоді, коли людина жагуче прагне до якихось подій у сфері політики, але не може оцінити всі наслідки цих подій, а також ступінь їх реальної привабливості [7, с. 146 – 147].

Відтак, можна дійти кількох важливих **висновків**. По-перше, прототип не лише звужує здатність людини до побудови якомога ширшого образу-знання політичного об'єкта, але й змушує її піддавати класифікації цей політичний об'єкт, незважаючи навіть на те, що він може бути взагалі унікальним і не мати аналогій. По-друге, прототип не може бути нейтральним стосовно політичного об'єкта, і, отже, втручаючись у процес сприйняття, він не дає можливості зупинитися і зібрати максимум інформації, аби визначити ситуацію та виробити альтернативи. Прототип змушує нас приймати однозначне і негайне рішення, блокуючи можливість вибору курсу дій. По-третє, прототип впливає не лише на образ-знання, але й на образи-маркери іміджологеми, що за певних обставин може призвести до їх викривлення або неправильного (неадекватного) формування.

Література:

1. **Нарижный Д. Ю., Сурмин Ю. П.** Проблемы имиджей кандидатов в президенты Украины // Гуманит. журн. – Д., 1999. – № 2. – С. 66 - 75.
2. **Почепцов Г. Г.** Профессия: имиджмейкер. – 2-е изд., испр. и доп. – К.: ИСО МО Украины, НВФ „Студцентр”, 1998. – 256 с.
3. **Почепцов Г.** Имидж: от фараонов до президентов. Строительство воображаемых миров в мифе, сказке, анекдоте, рекламе, пропаганде и паблик рилейшенз. – К.: АДЕФ-Украина, 1997. – 328 с.
4. **Кривошеїн В. В.** Політичний імідж як феномен масового сприймання // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Матер. Другої Всеукр. наук. конф. 15 - 16 листоп. 1997 р. – К.: АТ „Реклама”, 1997. – С. 328 - 329.
5. **Кривошеїн В. В.** Іміджова складова політичного світосприйняття: структура елементарного рівня // Грані. – Д., 2002. – № 4. – С. 117 - 121.
6. **Кривошеїн В. В.** Іміджологема: поняття, структура // Вісн. Дніпроперовськ. ун-ту. Соціологія. Філософія. Політологія. – Вип. 8. – Д.: ДНУ, 2002. – С. 188 - 192.
7. Политическая реклама / Е. В. Егорова-Гантман, К. В. Плешаков, В. Б. Байбакова; Научн. ред. А. А. Бирюков. – М.: ЦПК „Никколо М”, 1999. – 240 с.
8. **Кривошеїн В. В.** „Прообрази” Дж. Локка та прототипи політичного іміджу // Філософія і соціологія в контексті сучасної культури: Зб. наук. праць. – Д.: РВВ ДНУ, 2001. – С. 69 - 75.
9. **Семендяев О. Ю.** „Эффект стереотипизации”: теоретическое обоснование манипулирования массовым сознанием в социологии США / / Социс. – 1985. – № 1. – С. 164 - 167.
10. **Bird P.** Sell yourself. Persuasive tactics to boost your image. – L.: Groom Helm, 1999. – 398 p.
11. **Преснякова Л. А.** Структура личностного восприятия политической власти // Полис. – 2000. – № 4. – С. 135 - 140.
12. **Воловикова М., Трофимов А.** Возвращение к себе. Психология. Символ. Культура. – М.: Культура и спорт, 1995. – 310 с.
13. **Mukerjee R.** Symbolic Life of Man. – Bombay: Freeman, 1959. – 332 p.
14. **Price H. H.** Thinking and Experience. – L.; N.Y.: Oxford Univ. Press, 1953. – 384 p.
15. **Сеченов И. М.** Избранные философские и психологические произведения. – М.: Госполитиздат, 1947. – 690 с.
16. **Плахова А. В.** Социальная символика: к определению понятия // Категории исторических наук: Сб. статей. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1988. – С. 46 - 57.
17. **Лосев А. Ф.** Проблема символа и реалистическое искусство. – М.: Искусство, 1995. – 320 с.

18. **Костенко Н. В.** Ценности и символы в массовой коммуникации. – К.: Наук. думка, 1993. – 128 с.
19. **Кривошеїн В.** Політичний імідж в аксеологічній структурі політичної ментальності українського народу // Національна ідея у формуванні громадянського суспільства та правової держави в Україні (матер. конф.). – К., 1996. – С. 44-49.
20. **Шихирев П. Н.** Исследование социальной установки в США // Вопр. философии. – 1973. – № 2. – С. 159 - 166.
21. **Артемов В. Л.** Стереотип и установка в процессе пропагандистского воздействия // Вопросы теории и методов идеологической работы. Социально-психологические аспекты идеологической деятельности. – Вып. 7. – М.: Мысль, 1977. – С. 70-78.
22. **Neustadt R.** Presidential power. The politics of leadership. – N. Y.: Wiley, 1960. – 235 p.
23. **Katz D.** The functional approach to the study of attitudes // Public Opinion Quart. – 1960. – № 24. – P. 161 - 191.
24. **Heider F.** The psychology of interpersonal relations. – N. Y.: Wiley, 1958. – 272 p.
25. **Smith M., Bruner J., White R.** Opinions and personality. – N. Y.: Wiley, 1956. – 311 p.
26. Political images and realities / Eds. by D. Reich, P. Dawson. – Duxbury Press, North Scituate, Massachusetts and Belmont, CA, 1972. – 325 p.
27. **France R.** Le developpement perceptif. – P.: Academia, 1985. – 366 p.

Семантичне поле понять „політичне лідерство/керівництво” в політології

Олег Траверсе,

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник

Інституту педагогіки і психології професійної освіти

АПН України

При характеристиці політичного життя суспільства часто стали вживатися поняття „політичне лідерство” і „політичне керівництво”. Проте й до сьогодні існує загальна змістова і змістовна невизначеність цих понять, що зумовлює актуальність їх подальшої розробки та уточнення. Автор пропонує своє бачення шляхів вирішення цієї проблеми.

Встановлення органічного на відміну від явно штучного концептуального зв'язку між тими чи іншими поняттями є проблемою, зовсім не тривіальною для політології. У мовному вжитку поняття „лідерство” і „керівництво” використовують здебільш як синоніми. Проте коли робиться спроба провести політологічний або соціологічний аналіз явища лідерства, політичного лідерства зокрема, розібратися в його специфіці, підійти до дотичних до цього явища проблем, таких, як технології влади, зокрема, управлінських структур, механізмів впливу на суспільну свідомість тощо, ототожнення понять „лідерство” і „керівництво” дезорієнтує дослідника.

Пошук відповіді на зміст і трактування поняття „політичного лідерства” на підставі вивчення проявів явища лідерства як такого в окремій групі осіб, призвів до залучення в політологію понять з інших наук про людину, переважно з психології та менеджменту, соціального управління. Такий міждисциплінарний вплив, без сумніву, збагачує як теорію політології, так і практику уявлень політичної психології. Але він не звільняє дослідників від необхідності адаптації таких понять до політологічного контексту. У протилежному випадку втрачається будь-який сенс „взаємозапозичень”.

Відомо, що в наукових поняттях відбиваються найсуттєвіші властивості предметів і явищ, загальні зв'язки і співвідношення. Вони повинні чітко визначатися, співвідноситися одне з одним і пов'язуватися в закони. Разом з тим, у випадках, коли поняття у різних науках (наприклад, у психології, філософії, політології тощо) часто співпадають за зовнішньою формою,

тобто виражаються тими ж словами („керівництво”, „лідерство”, „лідер”, „керівник”), виникає ситуація, коли, будучи запозиченим з одного наукового (методологічного) контексту, воно втрачає первинний смисл і набуває невідповідності новому контекстові.

Слід погодитися з думкою, що „гуманітарний об’єкт, на відміну від математичного, не лише існує до процесу роздумів про нього, але й постійно відтворюється і перетворюється і в ході цього процесу. Саме на цьому й ґрунтується його статус „меншої”, — правильніше сказати, динамічної точності, яка змінюється від одного роздуму до іншого” [1]. Визначення понять у науках, дотичних до політики, взяті окремо одне від одного є водночас і відносно самостійними, і взаємозалежними. Разом з тим, будучи інтерпретовані поза своїми первинними контекстами, вони можуть втрачати первинний зміст. Використовуючись дослідниками у їх поєднанні, ці поняття створюють ефект багаторазового посилення в різних варіаціях та проявах провідних модальних типів політичної свідомості — масової, групової, індивідуальної.

Відносно збагачення наукових уявлень про природу, характер і зміст політичного лідерства можемо констатувати суперечливу ситуацію. Одні дослідники стверджують: „Щодо визначення самого феномена політичного лідерства серед науковців особливих розбіжностей немає” [2]. Проте відомо, що надлишок розуміння може відіграти сумнівну службу „інформаційного плеоназму”, який паралізує волю до збереження значущості — коли „все ясно, то не ясно, навіщо продовжувати справу з цим усім” [3].

Інша точка зору виходить з того, що лідерство — явище складне і багатогранне. Наявність численних підходів до визначення цього поняття та його природи (як різновиду влади, управлінського статусу, пов’язаного з прийняттям рішень, внаслідок чого можна впливати на поведінку інших людей), приводить до висновку, що „природа політичного лідерства достатньо складна і не піддається однозначній інтерпретації”. Поряд з цим міститься визнання, що лідерство начебто вміщує і наявність „керівництва” [4].

Ситуації, коли є розбіжності смислової інтерпретації поняття „політичне лідерство”, виникають доволі часто. В більшості публікацій, опрацьованих автором, можна спостерігати суміщення понять „політичного лідерства” і „політичного лідера”, ототожнення понять „лідерства” і „керівництва”. Слід визнати, що такий стан зумовлює необхідність уточнення використання і змістового наповнення зазначених понять в політології, а саме: якими є сутність і функції політичного лідерства і політичного керівництва; в чому їх політичне, соціальне, психологічне коріння; чим відрізняється місце лідерства від керівництва в політичній системі суспільства, в чому відбувається прояв особливостей їх взаємодії з іншими суспільними та політичними інститутами; у яких

випадках вони спричиняють виникнення деформацій суспільного життя, а в яких, навпаки, – виступають як спосіб їх подолання.

Метою цієї розвідки є розгляд понять „політичне лідерство” та „політичне керівництво”, „політичний лідер” і „політичний керівник”, інтерпретації змісту та практики поширення в науковому вжитку, пошуку методологічного підґрунтя для їх подальшої розробки.

Автор відомої книги „Політичне лідерство. Шлях до всезагального аналізу” Ж. Блондель зауважує, що „труднощі тут частково викликані тим, що об’єм поняття, який поступово склався в англійській мові, відсунув на задній план інші слова, які здійснюють опис інших форм управління і керівництва” [5]. Наведені приклади можливих синонімів із французької мови: „chef” (шеф), „decideur” (той, хто вирішує), „guide” (рульовий), „dirigeant” (керівник) визнаються невдалими. Не дивно, що навіть у Франції, де без особливого бажання використовують англійські слова, слово „лідер” міцно увійшло в політичну літературу” [5, с. 17].

Для відокремлення поняття „лідерства” у сфері політики від чисто формального обіймання посади, оскільки ці два поняття частково перекриваються одне одним, але не співпадають повністю, Ж. Блондель пропонує термін „реальне” лідерство. За його допомогою він прагне провести чітку розмежувальну лінію між положенням і поведінкою в політичній сфері з метою адекватного розуміння характеру політичних та інших форм керівництва. Особливо важливо це для наповнення змісту понять, які розглядаються. При їх формуванні спостерігається співпраця політології з такими науками, як філософія, історія, психологія, антропологія, менеджмент тощо.

Для подальшого розгляду корисно простежити розвиток поглядів на зв’язок політики і державного управління. У США, наприклад, відокремлення управлінських функцій від того, що вважалося перекрученням політики, В. Вільсон виклав так: „...управління лежить поза сферою власне політики. Адміністративні питання аж ніяк не політичні. Хоча політика ставить завдання органам управління, їй не можна дозволяти втручатися в їхню діяльність”. На відміну від „старого” державного управління американські автори Девід Л. Веймер та Ейден Р. Вайнінг акцентують увагу на тому, що „нове” державне управління відмовилося від уявлення, що управління треба відокремити від політики. „Нове управління державними органами ставить за мету не тільки виконувати законодавчі накази якомога ефективніше та економніше, а й впливати на вибір і втілення в життя політики, яка загалом поліпшить якість життя для всіх” [6]. Водночас підкреслимо, що й тут автори проголошують зазначену проблему — звичайний брак ясної межі між політикою і управлінням (всупереч поглядам В. Вільсона), тобто відокремлення науки управління від мистецтва політики.

Перенесення здобутків соціальної психології на терени політології

створює певні протиріччя. Наприклад, стиль лідерства виводиться зі стилю лідера. У межах малої групи такий підхід може мати сенс. Проте політичне лідерство пов'язується саме з великими групами людей у суспільстві і є не замкненим, а відкритим процесом. Лідерство визначають як взаємодію лідера та його послідовників, що звужує поле дослідження, оскільки в процесі політичного лідерства беруть участь не лише послідовники, але й політичні супротивники, ставлення до яких не можна випускати з аналізу явища політичного лідерства. Тобто, йдеться про те, що увага звертається на певний аспект дуже складного процесу. Здебільшого це проблема взаємовпливу суб'єктів політичного процесу при спільній діяльності в політичній сфері суспільства; ефективність результатів цієї діяльності; лідерство розглядають як один з механізмів інтеграції групової діяльності, регулювання відносин людей як мистецтво встановлення консенсусу індивідів, соціальних груп, політичних інститутів, суспільства в цілому; лідерство вважають наслідком сили волі, проявом „творчого інстинкту” людини; як феномен влади, спосіб організації, заснований на умінні згуртувати громадян у спільній діяльності; отожднюють політичне лідерство та політичне керівництво взагалі.

Своєрідна еволюція поглядів стосовно лідерства супроводжувала процес розвитку вітчизняного суспільствознавства. Тривалий ідеологічний контроль у цій сфері (до 1960-х рр.) виводив проблему політичного лідерства за межі наукового розгляду. В умовах радянського суспільного ладу проблема політичного і правового, управлінського аспектів суспільного життя практично не розводилися. Рівність громадян перед законом було замінено рівністю тих же громадян перед свавіллям політичної влади. (Процес формування та еволюції цього явища досліджено та розкрито на підставі документів, зокрема, професором Ю. Шаповалом та ін.) [7].

Чіткі межі демократичних і бюрократичних принципів управління виявилися розмитими, що на поверхні соціального життя проявилось як своєрідний симбіоз демократичних і бюрократичних інститутів (наприклад, вибори як форма призначення). Внаслідок тривалого практикування методів партійного „керування” суспільними інститутами бюрократія успішно мімікрувала під демократію.

Надання пріоритету адміністративним важелям, не здатним ефективно впливати на процеси суспільного життя, що все більше ускладнюються, мало своїм наслідком те, що поняття „політичне керівництво” набуло всезагального значення, яке увібрало в себе всі інші можливі смисли. Збіднений термінологічний апарат суспільної науки свідчить про односторонність, тенденційність у розробці (або неможливість чи небажання за певних політичних обставин такої розробки) цієї проблеми.

Потреба ефективнішого „управління соціалістичним виробничим

колективом" [8] зумовила необхідність вивчення явища лідерства. У 1960-х роках Б. Паригін та інші дослідники вивчали лідерство і керівництво як два подібні за цільовими функціями, але різні за соціально-психологічними механізмами і змістом явища (Н. Жеброва, 1968 р.; Б. Паригін, 1970 р.; Л. Уманський, 1970 р.; І. Волков, 1970 р.; Г. Ашин, 1971 р. та ін.). Поклавши цей принцип в основу досліджень впливу і співвідношення лідерства і керівництва, дослідники в такий спосіб уточнили змістовий аспект вказаних понять.

Внаслідок вивчення соціальними психологами відносин людей в малих групах, семантичне поле поняття „лідерства” значно розширилося. Так, „керівництво — це процес соціальної організації і управління спілкуванням і діяльністю членів групи, який здійснюється керівником як посередником соціального контролю і влади на основі правових відносин. Лідерство — процес соціально-психологічної самоорганізації і самоуправління спілкуванням і діяльністю членів малої групи, який здійснюється лідером як суб’єктом” [9]. Як вважають дослідники, з точки зору окремо взятого індивіда за відомих умов керівництво може сприйматися як неухильний, зовнішньо детермінований процес соціального стимулювання і впливу. Лідерство ж сприймається як внутрішній, збуджуючий процес групового впливу і мотивації.

Під лідерством зазвичай мали на увазі характеристику психологічних відносин, які виникають в групі „за вертикаллю”, тобто з точки зору відносин домінування — підкорення. Поняття „керівництво” належить до організації діяльності групи, до процесу управління нею. Найсуттєвішу різницю між цими поняттями розкрито в праці Б. Паригіна „Основи соціально-психологічної теорії” [10]. Головною детермінантою процесу лідерства, згідно з цим підходом, є мета і завдання, що постають перед групою, від чого залежить, хто стане лідером і який стиль лідерства виявиться найефективнішим. Тобто, від самого початку дослідження проблеми лідерства у радянській соціально-психологічній літературі спостерігалися розбіжності у змісті понять „лідер” і „керівник” [11].

Згодом підхід до проблеми лідерства на рівні малих груп переріс у питання про політичне лідерство, тобто про лідерство на рівні великих груп [12]. Але наукова традиція, яка склалася, продовжувала діяти. Вивчення цих складних понять у різних ракурсах здебільш продовжують осмислюватися крізь призму уявлень і висновків, сформульованих соціальною психологією відносно процесів, котрі вивчаються на рівні лабораторного експерименту. А його характеризує ізолюваність, обмежена кількість учасників і, відповідно, розірвані суспільні зв’язки, які важко піддаються навіть дуже ускладненому лабораторному відтворенню.

До цього часу в наукових поглядах ототожнюються поняття „лідерство” і „керівництво”. Так, Є. Шестопал і Л. Гозман говорять про „безпідставність

розведення лідерства і керівництва”. Як ілюстрацію вони використовують приклад утворення нового політичного руху або партії, стверджуючи, що „людина, яка пропагує певні політичні ідеї, приваблює людей не лише цілями, які висуває, але й своїми особистими властивостями, будучи водночас організатором і лідером руху або партії, яка формується” [13]. Цей приклад не відображає явище в цілому. Організації або рухи, партії мають не лише момент виникнення, але й подальшого розвитку або занепаду чи загибелі. Тому процес політичного лідерства не повинен розглядатися статично і, тим більше, ототожнюватися з поняттям політичного керівництва. Роз’яснення авторами своєї позиції пов’язане із зовнішньою формою (проведення виборів глав держав): „...провівши вибори президентів республік, а тепер вже суверенних держав, тим самим визнаючи феномен політичного лідера на державному рівні” [14]. По-перше, постає питання про коректність виведення трактування політичного лідерства, виходячи з одного його аспекту, а саме політичного лідера. За такого підходу не враховуються особливості політичних умов, специфіки динаміки перебігу процесу тощо. Тобто, політичне лідерство ототожнюється з політичним лідером. По-друге, таке твердження є сумнівним, оскільки як сама процедура виборів, так і пропонувані суспільству на роль національних лідерів політичні діячі не завжди відповідають цій ролі.

В конкретній політичній практиці співвідношення лідерства і керівництва у суспільстві складається по-різному. Лідер і керівник можуть поєднуватися або й ні в одній особі. В іншому випадку відносини між ними можуть набирати варіативного характеру — від співробітництва до конфронтації. В межах певної спільноти може функціонувати один або кілька лідерів. Політичний стан суспільства може характеризуватися постійним продукуванням (відтворенням) на різних його щаблях цілих плеяд лідерів різного рівня і масштабу, тобто наявністю інституту політичного лідерства. Або ж не існуванням цього інституту, що часто трапляється в умовах недемократичних (тоталітарно-авторитарних) режимів, коли все обмежується „політичним театром”.

Залежно від теоретичних позицій, концепції політичного лідерства поділяють на три основні групи. До першої слід віднести ті, які розглядають лідерство як універсальний феномен людської діяльності, основною тезою яких є положення, що природа лідерства однакова в усіх сферах суспільного життя. До другої групи належать такі, що ототожнюють лідерство з керівництвом і управлінням; при цьому формальне володіння владою розглядається як необхідна і достатня умова лідерства; діяльність лідера постає як адміністративна, специфіка явища зводиться переважно до правових (партійно-етичних, релігійних тощо) регуляторів політичної поведінки посадової особи. Політичне лідерство як соціальний інститут ототожнюється з органами державної влади. Врешті, до третьої групи

належать ті, хто розглядає політичне лідерство як специфічне явище суспільного життя, що не зводиться до психологічних, економічних або правових принципів. Політичне лідерство здійснюється, згідно з таким підходом, через функціонування конкретного механізму, одного з необхідних політичних інститутів [15]. Зрозуміло, що використання означених понять в різних підходах набуває різного змістового і змістовного наповнення.

Свідченням цього є тлумачення понять в енциклопедично-довідковій літературі. Так, „Філософський енциклопедичний словник” (1983 р.) та „Психологічний словник” (1983 р.) дають такі визначення цих двох явищ: „Лідерство — один з механізмів інтеграції групової діяльності, коли індивід або частина соціальної групи виконує роль лідера, тобто об’єднує, спрямовує дії всієї групи, яка очікує, приймає і підтримує його дії. Частково перекриваючись поняттями „управління”, „керівництво”, лідерство характеризує, разом з тим, специфічну форму відносин в групі або організації” [16]. Концептуальною основою аналогії виступає тут схожість функцій. „Лідер — член групи, який в значущих ситуаціях здатен здійснювати суттєвий вплив на поведінку інших учасників” [17].

Таке розуміння лідерства і керівництва у подальшому поглиблюється і до початку 1990-х років може вважатися утвердженням. Визначення, які даються в енциклопедичних виданнях того часу, майже співпадають: лідер — член групи, за яким вона визнає право приймати рішення у значущих для неї ситуаціях, тобто найавторитетніша особистість, яка реально відіграє центральну роль в організації спільної діяльності і регулювання взаємовідносин в групі. Керівник — особа, на яку офіційно покладено функції управління колективом і організації його діяльності. Свого часу Р. Медведєв, маючи на увазі Л. Брежнєва, зазначав, що не будь-який діяч, ставши на чолі держави або партії автоматично стає політичним лідером.

Політичне лідерство є різновидом лідерства взагалі. Воно може бути визначене як „процес взаємодії між людьми, в ході якого наділені реальною владою авторитетні люди здійснюють легітимний вплив на суспільство (чи певну його частину), котра добровільно віддає їм частину своїх політико-владних повноважень і прав” [18]. Таке розуміння політичного лідерства залишає на узбіччі певні аспекти цього явища, наприклад, ту частину суспільства, яка не віддає добровільно повноважень.

Водночас „керівництво політичне” розуміють як: „1) сукупність осіб або органів, наділених повноваженнями розробляти стратегію і тактику та організовувати, спрямовувати й коректувати поточну політичну діяльність або безпосередньо, або через ієрархічно підпорядковані ступені політичного керівництва чи апарат; 2) діяльність з реалізації стратегічних і тактичних планів, управління поточними політичними процесами з одного центру” [19].

На нашу думку, таке тлумачення політичного керівництва є звуженим,

воно не відповідає змінам у політичній реальності. Саме в цьому присутня проблема досягнення влади та її використання з метою її збереження. Можливе поєднання в одній особі політичного лідера і політичного керівника не повинно ставити під сумнів поділ у розумінні цих явищ. Оскільки має місце своєрідна надбудова однієї над іншою.

Ототожнення політичного лідерства і політичного керівництва при політологічному розгляді підмінює різні за змістом, функціями, наслідками процеси, пов'язані з суспільним (у політичному розумінні) розвитком. Лідерство є первинним явищем, на тлі якого формуються прояви керівництва, котре все більш ускладнюється паралельно з суспільним розвитком та його потребами.

Якщо у політичному житті немає складових політичного лідерства, то це робить його вразливим для різних „хвороб” авторитарного прояву. Функції політичного лідерства/керівництва не є тотожними і рівнозначними. Політичне лідерство має таку важливу складову, як ідейне лідерство, використання ідей та ідеалів, тобто наповнення певними суспільними ідеалами, соціальними цінностями, що в життєдіяльності виступає у програмних настановленнях. І в цьому сенсі лідерство має першість відносно керівництва. Роль суспільного ідеалу не можуть виконати „вбудовані цілі” (налагодити добробут, краще нагодувати, одягти тощо). Тут недостатньо й цілей цивілізаційних — прав людини, демократії і т. д. Якщо поняття політичного лідерства можна визначити через його істинність, то поняття керівництва — через його законність.

Ми не претендуємо на остаточне вирішення наукової проблеми співвідношення понять „політичне лідерство” і „політичне керівництво”, але, на нашу думку, при їх визначенні слід враховувати чотири складові цих явищ: умови, процес, суб'єкт і кінцева мета (або результат як бажаний образ майбутнього). Тоді визначення цих понять матиме такий вигляд. Лідерство політичне — це процес самоорганізації і самоуправління суспільно-політичного розвитку, об'єктивно детермінований суб'єкт-суб'єктами відносинами суспільної залежності, в умовах здійснення політичної діяльності засобами реалізації механізму ідейних цінностей і спрямований на функціонування політичного життя суспільства.

Керівництво політичне — процес, системоутворюючим чинником якого є суб'єкт-об'єктні відносини суспільної залежності, існуючий в умовах політичного життя суспільства і спрямований на реалізацію політичної діяльності засобами механізму влади.

Тобто, ми розглядаємо політичне лідерство і політичне керівництво як складну сферу взаємодії, де є і загальні, і специфічні закони. Дію цих законів визначають вказані чотири чинники (умови, процес, суб'єкт і кінцева мета), які за різних обставин мають свою міру прояву і ту чи іншу міру якості, що зумовлює зрештою стан суспільно-політичного існування народу та домінування політичного лідерства або політичного керівництва.

Література:

1. **Шульгин Н. Н.** Альтернативная герменевтика в диалоге культур // Вопросы философии. — № 12, 2002. — С. 28 — 29.
2. **Шляхтун П. П.** Політологія. К., 2002. — С. 455.
3. **Шульгин Н. Н.** Альтернативная герменевтика в диалоге культур // Вопросы философии. — № 12, 2002. — С. 44.
4. **Політична психологія** / За ред. С. О. Матвеева. — К.: ЦУЛ, 2003. — 103 — 104 с.
5. **Блондель Ж.** Политическое лидерство: путь к всеобъемлющему анализу. — М. 1992. — С. 16 — 17.
6. Цит. за **Девід Л. Веймер, Ейден Р. Вайнінг.** Аналіз політики: концепції і практика. — К.: Основи, 2000. — С. 20 — 21.
7. **Шаповал Ю. І.** Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. — К.: Генеза, 2001. — С. 10.
8. **Парыгин Б. Д.** Современное состояние и проблемы социальной психологии. — М.: Знание. 1971. — С. 48.
9. **Волков И. П., Захаров А. И., Ерицян О. П., Тимофеев Ю. Т.** Влияние лидерства и руководства на групповую динамику в условиях стресса / В кн. Руководство и лидерство (опыт социально-психологического исследования). Сб. науч. тр./ Под. ред. Б. Д. Парыгина. — Л., 1973. — С. 130 — 142.
10. **Парыгин Б. Д.** Основы социально-психологической теории. — М., 1971. — С. 310 — 311.
11. **Парыгин Б. Д.** Основы социально-психологической теории. — М., 1971. — 376 с.
12. **Андреева Г. М.** Социальная психология. — М.: Аспект Пресс, 1999. — С. 275.
13. **Гозман Л. Я., Шестопап Є. Б.** Психология политического лидерства // Психология и психоанализ власти. — Т. 1. — Ростов-на-Дону, 1996. — С. 578 — 589.
14. **Гозман Л. Я., Шестопап Є. Б.** Психология политического лидерства // Психология и психоанализ власти. — Т. 1. — Ростов-на-Дону, 1996. — С. 576 — 603.
15. **Политология: Энциклопедический словарь** / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. — С. 157.
16. **Психология. Словарь.** — М.: Политиздат, 1990. — С. 190 — 191.
17. **Философский энциклопедический словарь.** — М., 1983. — С. 368.
18. **Політологічний енциклопедичний словник** / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. — К., 1997. — С. 186.
19. **Политология: Энциклопедический словарь.** — М., — С. 343.

Виборчий процес як детермінанта сучасної політики

Ігор Поліщук,

кандидат політичних наук,
докторант кафедри політології
філософського факультету
Харківського національного університету
ім. В. Каразіна

Розглядаються поняття та складові фактори виборчого процесу як детермінанти розвитку сучасної політики. При цьому демократизація трактується як провідна тенденція світового та вітчизняного політичного процесу, а політико-культурний фактор – як один з вирішальних чинників процесу виборів.

Виборчі кампанії в Україні, особливо останнім часом, стають не просто важливими політичними подіями – вони перетворилися на віхи політичної історії, які детермінують подальший розвиток всього політичного життя в країні. Щоб переконатися у правильності цього твердження, варто згадати останню президентську виборчу кампанію та уважно придивитися, як серйозно відбувається підготовка до майбутньої парламентської електоральної кампанії (березень 2006 року).

Кампанія з виборів Президента України 2004 року стала неординарним явищем не тільки в новітній українській політичній історії, але й у політичній історії світу через те, що відзначалася багатьма яскравими особливостями: непередбачено великою тривалістю виборчого процесу, безпрецедентно високою соціальною напругою, вражаючою активністю виборців, найгострішою за всі роки незалежності України політичною кризою, мирною „помаранчевою” революцією, що привела до історичного компромісу від 8 грудня минулого року та цивілізованої передачі влади опозиції.

Безумовно, центральною подією у цьому ланцюгу є „помаранчева” революція – рішучий виступ мільйонів українських громадян по всій країні проти спроби сфальсифікувати результати виборів. Саме виборчий процес спричинив високий спалах громадянської активності.

Ця подія породила серйозні сподівання усього світу на те, що український транзит нарешті отримав довгоочікуваний імпульс, який трансформує стадію лібералізації авторитарного режиму в стадію його

демократизації. На першій стадії лібералізації в Україні сталися майже хрестоматійні для транзитології процеси: поступово відбулася зміна балансу сил між правлячою елітою тепер вже екс-президента Л. Кучми та опозиційною контр-елітою В. Ющенка, яка супроводжувалася розколом в середині еліт та катастрофічною втратою довіри правлячою елітою і, відповідно, „перетіканням” цієї довіри до опозиціонерів [1]. Вибори 2004 року стали знаряддям формування нового політичного менталітету українських виборців, у якому руйнуються старі тоталітарні та авторитарні уявлення про владу і можновладців, формується прихильне ставлення до політичних лідерів, які продемонстрували принципову опозиційність режиму олігархічної кланократії та запропонували альтернативний проект демократизації і побудови справедлившої соціальної системи.

Базовою ознакою початку стадії демократизації стало те, що сьогодні відбувається у післявиборчій Україні: висування реформаторських груп політичної еліти – колишньої об’єднаної опозиції на чолі з В. Ющенком, на владні позиції та досягнення компромісу з силами колишньої правлячої еліти стосовно необхідності демократизації політичного режиму і зміни правил політичної гри за підтримки цих дій більшістю українського народу. Взагалі саму „помаранчеву” революцію цілком можна вважати виявом ще однієї стадії демократичного транзиту, яку виокремлюють відомі політологи Ф. Шміттер та Г. О’Доннел, стадії ресоціалізації, протягом якої відбувається засвоєння громадянами справді демократичних цінностей і правил гри та поступове їх включення в нову політичну систему. Важливо підкреслити, що цей процес засвоєння має закріпитися на рівні повсякденної свідомості у формі простої звички [2, р. 37]. Лише тоді зможемо твердо говорити про формування в українців нової, громадянської культури, притаманної усім демократичним державам, які мають за своєрідну серцевину своїх політичних процесів саме виборчий процес.

У зв’язку з цим у автор ставить головною **метою статті** дати, насамперед, дефініцію поняття „виборчий процес” та розкрити поняття „політичний процес”. При цьому ставилося завдання розглянути базові, складові фактори виборчих процесів та визначити їх ієрархію.

Перш ніж визначити поняття та складові фактори виборчого процесу, необхідно зупинитися на загальному понятті „політичний процес”. Слово „процес” – латинського походження (processus), в перекладі буквально означає „просування”. В енциклопедичному словнику „Політологія” (М., 1993) містяться такі підходи до визначення поняття „політичний процес”: 1) форма функціонування політичної системи суспільства, яка еволюціонує в просторі і часі („сучасний суспільний процес”); 2) як один з суспільних процесів, на відміну від правового, економічного, ідеологічного та інших процесів, та 3) позначення конкретного, з кінцевим результатом,

процесу певного масштабу (формування певної партії, проведення виборів тощо). [3, с. 294 – 295]. Політичний процес є сукупністю дій інституційованих і неінституційованих суб'єктів політики щодо реалізації їх специфічних функцій (дисфункцій) у сфері влади, які, в кінцевому підсумку, забезпечують розвиток (або занепад) політичної системи.

Зміст політичного процесу різноманітний: від продукування певної концепції, починаючи з базової ідеї та завершуючи теорією, формування громадської думки про кандидатів на виборні посади, створення органів управління тощо.

Політичні процеси відбуваються у відповідному до їх змісту політичному просторі. Структура політичного процесу складається з трьох основних елементів: суб'єкта процесу (здійснювачів владних повноважень), об'єкта, що має бути створений або якого необхідно досягнути як мети процесу; ресурсів, засобів, факторів, методів; нарешті, виконавців процесу, які створюють зв'язок між суб'єктом та об'єктом-метою. Фактори політичних процесів відображають їх ідеальні та матеріальні основи – це наукові знання, фінансові ресурси, настрої, поведінка, політична культура народу, представників еліти, їх ідеологія, суспільне оточення тощо.

Політичні процеси, як правило, розпочинаються з вироблення основної ідеї, яка трансформується в їх концепцію, котру потім суб'єкт процесу (носії владних повноважень) повинні довести до цілісної, логічно побудованої теорії. Розробка цієї теорії передбачає, насамперед, визначення мети, її ідеалізацію, доведення до завершеної форми, що відображає базову ідею (концепцію) процесу. Визначення мети з часом оптимізується, адже ідеальна та реальна мета у дійсності можуть не зовсім співпадати. Відповідно до реальної мети та початкового задуму формулюються основні завдання для суб'єкта та виконавців політичного процесу, визначаються його засоби, ресурси, методи, а також часові та просторові межі.

Логічно побудована, завершена концепція і теорія процесу згодом трансформується у його конкретний план-проект. Наскільки завершеним, продуманим та реальним для здійснення він виявиться, настільки у кінцевому підсумку стане успішним сам процес. У цьому зв'язку велика відповідальність покладається на суб'єкт політичного процесу, адже саме він визначає його головні параметри та виконавців. Проте підсумок реалізації політичного процесу залежить не тільки від суб'єктивних, а й об'єктивних факторів. До них належать наявність необхідних ресурсів, сприятливі чи несприятливі умови, зовнішнє оточення, непередбачені, випадкові фактори. Такі фактори можуть бути внутрішніми стосовно самого процесу: неправильно обрані засоби та методи, неефективні стосунки між виконавцями, брак або „втеча” ресурсів тощо. Переважна більшість змінних величин разом з постійними має бути обов'язково

врахована в плані-проекті. Але саме змінні фактори становлять реальну загрозу для порушення первісного задуму. Причому, парадокс в тому, що переважно в самому процесі зачасно ймовірність непередбачених порушень, які впливають на зміну стосунків між складовими елементами процесу, спотворюють його траєкторію в політичному просторі, змінюють чисельність та активність виконавців, прямі та зворотні зв'язки з суспільним оточенням, трансформують терміни реалізації процесу та, зрештою, і сам його результат.

Для сучасних політичних процесів притаманні деякі яскраво виражені тенденції: їх раціоналізація, гуманізація через відмову від примусових форм здійснення політики, вдосконалення технологічних прийомів реалізації, демократизація за активної участі народних мас, професіоналізація виконавців та значне підвищення компетентності суб'єктів процесу. Підвищена динаміка сучасного суспільно-політичного життя вимагає все більшої організованості, відкритості, відповідальності, завершеності всіх фаз політичного процесу – його вивіреної концепції, теорії, ретельно відпрацьованих та узгоджених елементів і чіткого виконання.

За умов загальної демократизації, що стала однією з визначальних тенденцій сучасного світу, електоральний процес набуває детермінуючої ваги серед інших політичних процесів. Тому не випадково, що виборчий процес, його основні фактори перебувають у центрі уваги фахівців з політичних наук.

Проблеми методології виборчого процесу, його впливу на політичну систему суспільства розглядаються в працях В. Бебика, Б. Гаєвського, М. Головатого, А. Мельвіля, М. Мельника, Г. Почепцова, В. Ребкала, Ю. Римаренка, С. Рябова, І. Шкурата та інших. Національні українські електоральні традиції досліджували і досліджують А. Арциховський, В. та А. Белоновські, М. Грушевський, В. Ключевський, М. Костомаров, В. Погорілко, Л. Тихомиров, Б. Чичерін та інші. Аналіз складових факторів та механізмів, що забезпечують перемогу у виборчій кампанії тим чи іншим політичним суб'єктам, знаходимо у працях К. Гаджієва, С. Кара-Мурзи, А. Ковлера, А. Лукашова, А. Максимова, Е. Малкіна, Д. Ольшанського, Е. Сучкова, А. Цуладзе та інших. Виборчий процес як механізм реалізації демократії в контексті теоретичних концептів демократії розглядається в працях Д. Аптера, Р. Даля, Г. Екстайна, А. Лейпхарта, Р. Мертона, А. Пшеворського, Й. Шумпетера та інших.

Виборчі системи як інституційовані „правила гри” у виборчих перегонах аналізуються в працях В. Богданора, Д. Бутлема, Т. Кіса, Д. Ламберта, П. Пульцера, Дж. Сарторі, В. Уоллерстайна. Більшість досліджень виборчого процесу так чи інакше пов'язані з пошуком об'єктивних факторів, які вирішальним чином впливають на підсумок виборів. До таких факторів у межах соціологічного підходу Б. Берелсон,

П. Лазарсфельд, С. Ліпсет, С. Роккан відносять соціетальні розколи, викликані спеціальною діяльністю політичних еліт. В рамках соціопсихологічного підходу О. Мелешкіна розглядає партійну ідентифікацію. В раціонально-економічних моделях А. Даунс, М. Фіоріна, В. Нечаєв вважають такими факторами прагнення індивідів мінімізувати власні витрати та оцінити своє і суспільне економічне становище на перспективу або у ретроспективі.

Останнім часом дослідники електорального процесу все більше уваги звертають на регіональну специфіку голосування, започатковуючи регіональний підхід (В. Колосов, Р. Туровський, Н. Петров, В. Лісничий). У центрі уваги дослідників продовжують перебувати ефекти виборчих систем, які аналізуються в рамках інституційного підходу (праці М. Дюверже, Р. Таагепери, М. Шугарта, В. Лисенко, Г. Голосова). Т. Колтон висунув комплексну версію дії різних факторів в електоральному процесі, запропонувавши синтетичний підхід.

Все більшої популярності набуває когнітивний підхід, якого дотримуються Д. Норт, Н. Бірюков, В. Сергеев. Згідно з ним, для того, щоби зрозуміти логіку поведінки виборців, необхідно реконструювати їх когнітивні настановлення. Щодо ходу електоральної кампанії, когнітивний підхід полягає в реконструкції тих фрагментів онтології партійних лідерів, які стосуються виборів.

Цікавим інноваційним підходом, запропонованим М. Блеком, Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, є аналіз метафор виборів, що розглядаються як „система загально визнаних асоціацій” – своєрідна концентрована онтологія. Метафора імпліцитно містить в собі поняття та категорії, через які індивід інтерпретує те чи інше явище. При цьому метафора може висвітлити одні властивості явища та приховати інші. Тож вибір метафори (часто на підсвідомому рівні) визначає розуміння суб'єктом того, що відбувається, а це, у свою чергу, визначає й логіку його поведінки.

Проте вивчення електорального процесу для політологів ще й досі лишається тим напрямком політичного аналізу, концептуально-методологічна база якого та дослідницький інструментарій розроблені далеко не в повному обсязі. Наукові підходи в цій площині досліджень відзначає певна еклектичність і недовершеність. По суті, основним методом в сучасних дослідженнях електоральних процесів є критичний мультипліцизм. При цьому практично в усіх випадках застосовується емпіричний та нормативний інструментарій.

У певному сенсі методологія дослідження чинників впливу на електоральний вибір, вперше запропонована А.Кемпбелом в межах соціально-психологічної моделі та названа ним „воронкою причинності”, долає вказані недоліки, хоча й потребує додаткового опрацювання.

Застосування методології „воронки причинності” ґрунтується на здійсненні політичного аналізу факторів електорального процесу від

макро- до мікрорівнів. Відповідно до цієї методологічної моделі, аналіз здійснюється за п'ятьма умовними рівнями змінних електорального процесу: зовнішні чинники (підтримка міжнародних фінансово-промислових груп того чи іншого кандидата на виборну посаду або заангажованої політичної сили, латентний тиск урядів зацікавлених країн тощо); загальнонаціональні чинники (соціально-економічне становище, політико-правові умови виборчого процесу, соціальна стратифікація, політична культура та політична соціалізація електорату, адміністративний ресурс, участь у виборчих змаганнях політичних партій та виборчих блоків); регіональні чинники (діяльність регіональних представництв політичних партій, регіональної управлінської та політичної еліти, соціально-демографічні характеристики населення регіону, релігійний чинник); фактор малих соціальних груп, до яких належать громадяни (трудові колективи, академічні групи, сім'ї, коло друзів тощо); індивідуально-психологічні характеристики регіонального електорату. Такий підхід в комплексі віддзеркалює всю складність електорального процесу.

Проте, на мій погляд, саме політико-культурний фактор є лакмусовим папірцем, який задає основний вектор електорального процесу і об'єктивно превалює над іншими факторами, адже вплив інших чинників може бути ним значно нейтралізований. На визначальний вплив політико-культурного фактора у виборчому процесі вказував ще Платон у трактаті „Держава”, де він аналізує різні аспекти виборів: вимоги та якості кандидатів на виборні посади, процедуру виборів та її суспільне значення. „Майбутні виборці мають бути добре виховані, в дусі законів, щоб шляхом осудження або схвалення обрати чи відкинути претендентів – зважаючи на заслуги кожного” [4, с. 43].

Виборчі процеси відбуваються за умов певної соціокультурної заданості, яка залежить від існуючих у певному суспільстві політико-культурних традицій, національної ментальності, рівня політичної свідомості більшості населення, ціннісної системи тощо. Залежно від перелічених компонентів, суб'єкти політичної діяльності обирають відповідні форми впливу на електорат та визначають інструменти й техніку доведення до виборців своїх програмних положень і гарантують їм вирішення найактуальніших проблем. У цьому контексті визначається зміст комунікативного впливу та обираються способи передачі інформації від кандидатів на виборчі посади до виборців.

Про значення політико-культурного фактора для електорального процесу свідчать численні компаративістські студії, які переконливо доводять, що політична культура завжди відіграє одну з провідних ролей в розгортанні всіх фаз цього процесу, надаючи йому колоритної специфіки в тій чи іншій країні [5, с. 157 – 203].

Виникненню сталих електоральних процесів у різних країнах світу

передувала тривала боротьба громадян за виборчі права на демократичних умовах та скасування станових, освітніх, майнових, расових, національних обмежень (цензів). Саме скасування цих цензів стало своєрідним вододілом між традиційним та демократичним суспільством. Використання виборчих прав було закріплено в конституціях передових країн світу за всіма повнолітніми громадянами обох статей незалежно від стану здоров'я (за винятком тих, кого визнав недієздатним суд), соціального походження та становища, професійно-трудова зайнятості, кольору шкіри, національності, релігійної віри, належності до тієї чи іншої мовної групи тощо.

Успішне проведення виборів та визнання суспільством їх результатів є важливою ознакою спроможності цього суспільства вирішувати в мирний спосіб свої основні проблеми. Крім того, вибори є важливим знаряддям формування нового політичного менталітету (як в українському випадку).

Які основні дефініції існують на сьогодні щодо виборів як базової процедури демократії та електорального процесу як такого? Наведемо кілька, на нашу думку, основних визначень.

С. Лисенков розглядає вибори як „процес, в результаті якого певна сукупність людей, часто організована в політичні об'єднання, шляхом голосування формує державний орган або заміщує вакантну виборну посаду” [6, с. 62]. А. Пойченко та В. Шахов підкреслюють, що „вибори – це один з найважливіших етапів демократичного політичного процесу, єдиний демократичний засіб формування органів державної влади та місцевого самоврядування” [7, с. 12]. С. Рябов інтерпретує вибори як „демократичний спосіб формування, періодичної чи позачергової зміни персонального складу органів державної влади або підтвердження повноважень на новий строк, процедура призначення посадових осіб через вільне волевиявлення дієздатних громадян шляхом голосування за кандидатів, висунутих відповідно до встановлених законом правил і процедур” [8, с. 222]. О. Тодика розглядає вибори приблизно в такому ж ключі: „Вибори – це спосіб формування органів державної влади і місцевого самоврядування у відповідності з процедурами, чітко визначеними законодавством, при яких відповідна група людей висуває із свого середовища одного або декілька осіб для виконання державних або громадських функцій” [9, с. 44].

На нашу думку, поняття „електоральний процес” потребує більш чіткого та комплексного визначення, яке б віддзеркалювало його змістову суть. Отже, **виборчий процес – це послідовність подій, сукупність різних форм взаємодії та послідовних дій з висунення, рекламування та голосування за суб'єктів політичної влади, персональний та структурний склад яких формується вираженням волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визнання результатів виборів легітимними.**

Демократичні вибори в органи політичної влади в сучасному суспільстві є великим і важливим соціально-політичним заходом, основна мета якого полягає в легітимному відтворенні стосунків соціального представництва в системі державного керівництва та управління. В цьому заході бере участь велика кількість осіб, що виконують різні функції, тому електоральний процес складається з певного набору узгоджених за часом та місцем проведення політичних, правових і організаційних дій.

Про значення виборів для розвитку свобод громадян доволі влучно зауважив Д. Кирпатрік: „Демократичні вибори носять не просто символічний характер... Це конкурентні, періодичні, представницькі й остаточні вибори, у процесі яких громадяни, які мають велику свободу критикувати уряд, друкувати свою критику і пропонувати альтернативи, обирають осіб, що приймають основні рішення в уряді” [10, с. 16]

За умов демократичних режимів виборчий процес є вельми важливою сукупністю форм взаємодії громадянського суспільства і держави – передачу владних повноважень представникам суспільства через процедуру виборів. В результаті цілеспрямованої політичної діяльності досягається соціально значущий підсумок: для суспільства – найбільш повна реалізація функції легітимації координаторів соціальних процесів, для держави – забезпечення правових норм організації та проведення виборчих кампаній, для кандидатів на виборні посади – здійснення в рівній боротьбі з політичними конкурентами свого права репрезентувати громадян в органах політичної влади.

Виборчі кампанії, незалежно від типу виборів, мають однакові базові етапи, межі яких визначаються типовими політичними подіями. Відправною точкою електоральної кампанії є оголошення про проведення виборів. Потім відбувається реєстрація кандидатів на виборні посади, після чого вони та їх виборчі структури (штаби) ведуть агітаційно-пропагандистську діяльність, часові межі якої обумовлені національним законодавством. Далі відбувається голосування електорату, яке й визначає персональний і структурний склад органів політичної влади. На завершення кампанії проводиться підрахунок голосів та попереднє й офіційне оголошення результатів виборів.

Отже, електоральна кампанія складається з трьох основних етапів: висування кандидатів на виборні посади, передвиборча боротьба, підбиття підсумків виборів.

За будь-яких умов та чи інша виборча кампанія складається з названих уніфікованих етапів, які відбуваються в часовому просторі, визначеному національним законодавством, що так чи інакше віддзеркалює певну політичну традицію того чи іншого народу.

Говорячи про незавершеність розробки методологічної та категоріально-апаратної бази дослідження виборів, слід вказати на те, що в науковій літературі й досі немає чіткого розмежування таких понять, як

„виборчий процес” та „виборча кампанія”. Ці поняття сприймаються і трактуються переважною більшістю дослідників як тотожні. Проте, на нашу думку, за всієї тотожності цих понять їх асе ж необхідно розрізнявати. Справа в тому, що виборча кампанія має розглядатися як один із складових проміжків електорального процесу, як його скорочений варіант, а сам електоральний процес повинен інтерпретуватися як сукупність виборчих кампаній. До прикладу, електоральний процес в Україні має складатися з усіх електоральних кампаній, які відбулися в країні з від часу проголошення державної незалежності: президентські виборчі кампанії 1991, 1994, 1999, 2004 років, парламентські виборчі кампанії 1994, 1998, 2002 років. Тож виборчі кампанії є своєрідними ланками в єдиному ланцюгу – електоральному процесі. Такий підхід дозволяє більш чітко визначити масштаб виборчої кампанії у його співвідношенні з масштабом електорального процесу.

Висновки

1. Виборчі кампанії в Україні перетворилися на епохальні віхи політичної історії, які детермінують подальший розвиток всього політичного життя в країні.

2. Виборчий процес на теперішній момент набув детермінуючого значення серед інших політичних процесів, що викликано загальною демократизацією, яка стала однією з головних тенденцій розвитку сучасного світу.

3. Завдання ґрунтовного вивчення виборчого процесу потребує доопрацювання його концептуально-методологічної бази та дослідницького інструментарію, які на сьогодні розроблені далеко не в повному обсязі. Науковим підходам у цій площині досліджень властива певна еклектичність та недовершеність. По суті, основним методом в сучасних дослідженнях електоральних процесів є критичний мультипліцизм. При цьому, практично в усіх випадках, застосовуються емпіричний та нормативний інструментарій.

4. Методологія дослідження чинників впливу на електоральний вибір „воронка причинності”, розроблена А. Кемпбелом у межах соціально-психологічної моделі, долає однобічність, фрагментарність методологічного арсеналу досліджень виборчих процесів, хоча й потребує додаткового опрацювання. Натомість такий підхід в комплексі віддзеркалює всю складність електорального процесу.

5. Комплексне визначення поняття „електоральний процес”: це послідовність подій, сукупність різних форм взаємодії та послідовних дій з висунення, рекламування та голосування за суб'єктів політичної влади, персональний та структурний склад яких формується вираженням волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визнання результатів виборів легітимними.

6. Політико-культурний фактор об'єктивно превалює, адже вплив інших чинників може бути ним значно нейтралізований; він є тим лакмусовим папірцем, який задає основний вектор електорального процесу.

7. Виборча кампанія – одна із складових електорального процесу, його скорочений варіант, а сам електоральний процес є сукупністю виборчих кампаній.

Перспективними напрямками подальших досліджень політичних, електоральних процесів є вивчення їх природи шляхом розгляду дії політико-культурного фактора на прикладі різних країн, особливо посткомуністичного світу, які переживають період політико-режимного транзиту.

Література:

1. **Пршевортский А.** Переходы к демократии // Путь, 1993/ 3.
2. **O'Donnell G., Schmitter P.** Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Baltimore and London: John Hopkins University Press, 1986.
3. Політологія: Енциклопедичний словник / Заг. ред. та впорядкування: Ю. І. Авер'янов.- М.: Вид-во Моск. комерц. ун-та, 1993.
4. **Платон.** Держава // Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юридичних вузів і факультетів / Уклад., заг. ред.- проф., д-р істор. наук Г. Демиденко. 2-е вид., доп. і змін.- Х.: Легас, 2002.
5. **Грей Дж.** Поминки по Просвещению: Политика и культура на закате современности / Пер. с англ. Л. Е. Переяславцевой, Е. К. Рудницкой, М. С. Фетисова и др., под общей ред. Г. В. Каменской.- М.: Праксис, 2003.
6. **Лисенков С.** Конституція України: Матеріали для вивчення. -К.: Либідь, 1997.
7. Вибори – шлях до демократичного суспільства: Метод. матеріали з виборчого процесу / За заг. ред. В. М. Князева.-К.: Вид-во УАДУ, 2002.
8. **Рябов С.** Політичні вибори: Слов.-довід. - К.: ТанDEM, 1998.
9. **Тодика О.** Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні / Ю. М. Тодика, О. Ю. Тодика. - К.: Концерн Видавничий дім „Ін Юре”, 2004.
10. Что такое демократия? – Вашингтон: Информационное агентство США, 1991.

Концепція стратегічного партнерства в політиці Республіки Польща щодо України

Сергій Стоєцький,

вчений секретар

Інституту європейських досліджень

НАН України

Стаття присвячена розглядові ідейно-концептуальних засад політики Республіки Польща щодо України в посткомуністичний період. Наукова новизна розвідки полягає у спробі вперше у вітчизняній політичній науці дослідити процес становлення цих засад, розвитку партнерських відносин між двома країнами. Найістотніші результати дослідження зводяться до наступного: показано основні концептуальні підходи в українській політиці Польщі на рівні вищих органів державної влади з врахуванням здійснення функцій цих органів представниками різних ідейно-політичних сил; висвітлено процес становлення і розвитку концепції стратегічного партнерства в польській політиці щодо України; проаналізовано питання збіжності візій двосторонніх відносин на загальному рівні міждержавних стосунків.

Україна і Польща вступили в ХХІ сторіччя з історично новою якістю двосторонніх відносин. Зусиллями політичних та інтелектуальних еліт обох країн вдалося досягти певних успіхів у процесі міжнаціонального примирення та порозуміння, визначити площини взаємовигідного співробітництва.

Польська політична думка минулого століття в „українському питанні”, подолавши складний еволюційний шлях, вийшла на рівень позитивного ставлення до появи незалежної української держави в кордонах, зафіксованих повоєнним устроєм, та визнання їх непорушності.

У вітчизняній політичній та історичній науці з'явилась ціла низка досліджень, присвячених різним аспектам українсько-польських відносин посткомуністичного періоду. Зокрема, в галузі політичних наук помітними є праці Г. Зеленько [18], В. Кирилича [19], В. Моцока [22]; в галузі історичних – О. Бабак [16], Д. Горуна [17], В. Лишко [21]. Окремі праці, як от В. Моцока

та Д. Горуна, прямо стосуються вивчення міждержавних відносин, виокремлюючи повністю чи частково їх політичний аспект. Праця О. Бабак заслуговує на окрему увагу, оскільки є єдиною відомою нам спробою спеціального дослідження політики Польщі щодо України в період кінця 1980-х – 1990-х років. Проте аналіз змісту цих досліджень свідчить про недостатню увагу їх авторів до такого важливого, на нашу думку, аспекту міждержавних відносин, як ідейно-концептуальні засади політики Польщі щодо України в посткомуністичний період. А саме такі спеціальні дослідження дали б можливість повніше й глибше зрозуміти цілі політики польської держави щодо нашої країни.

Гадаємо, що розгляд основних концептуальних підходів у політиці Республіки Польща щодо України слід здійснювати через виокремлення їх на рівні вищих органів державної влади з врахуванням виконання функцій цих органів на практиці представниками різних ідейно-політичних сил. Для цього треба, перш за все, визначити тип форми державного правління та встановити відповідну періодизацію.

Аналіз конституційних засад Республіки Польща дозволяє зробити висновок про змішаний, парламентсько-президентський тип форми державного правління впродовж усього періоду посткомунізму. Відтак у якості ідейно-концептуальної основи польської зовнішньої політики слід розглядати, в першу чергу, щорічні інформації уряду про основи і напрямки зовнішньої політики, які подаються міністром закордонних справ на затвердження Сейму. При цьому також слід брати до уваги, що значні конституційні повноваження в зовнішньополітичній сфері належать президентові країни. Відтак роль президентів (спершу Л. Валенси, потім А. Квасневського) у формуванні та реалізації зовнішньополітичного курсу польської держави є вагомою.

За основу періодизації пропонуємо взяти послідовну періодичність зміни парламентсько-урядових коаліцій, які приходили до влади. Керуючись цим принципом, можемо виокремити чотири основні періоди посткомуністичної польської політичної історії, в яких хронологічні межі визначаються черговими парламентським виборами.

У першому, початковому періоді, коли при владі послідовно перебували чотири уряди сил правого спектра (підтримувані більш-менш широкими коаліціями), потрібно розрізнати два підперіоди: 1989 – 1991 та 1991 – 1993 роки, що зумовлено необхідністю враховувати ще радянський період становлення сучасних українсько-польських відносин.

Відносини з Україною спочатку не отримали глибокого концептуального наповнення й розглядалися у зв'язку з розвитком нових реалій на радянському просторі, що відобразилося в концепції паралелізму (буквально – двоколіїності), яка передбачала необхідність одночасного розвитку відносин не лише із союзним центром, а й з центрами республік [13, s. 34 – 35; 5, s. 52]. Загальні завдання у відносинах з Україною

зводились до належного, передусім правового, укладення всього їх спектру [5, s. 54]. Оскільки головна увага польської дипломатії на Сході була прикута до відносин з СРСР, МЗС РП, очолюване К. Скубішевським, намагалось уникати будь-яких „необережних” рухів щодо республіканських центрів (які все більше суверенізувалися), аби не зашкодити стосункам з московським центром як одним із гарантів статус-кво міжнародної безпеки Польщі. В подальшому принцип „невтручання в процеси формування нових відносин між складовими частинами СРСР та народами, що бажали його залишити” [13, s. 34], трансформувався в принцип безсторонності щодо конфліктів пострадянських держав та старанного уникнення ситуацій, які могли б призвести до відходу від нього [6, s. 25].

Проголошення України незалежною державою польська політична еліта оцінювала неоднозначно. З одного боку, загальновідомим і наголошуваним з різних нагод є факт визнання Польщею (першою в світі) результатів Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. З іншого ж боку, в офіційній реакції уряду Я. Білецького досить виразним було побоювання щодо володіння Україною потужним військовим арсеналом, втім числі ядерним, успадкованим від СРСР [10, s. 13 – 14]. В поглядах представників польських політичних еліт на початку 1990-х років домінували мотиви загроз для Польщі у зв'язку з появою незалежної України [25; 32]. В подальшому можна чітко простежити готовність Польщі будувати і розвивати стратегічно орієнтовані відносини з Україною лише як з без'ядерним суб'єктом міжнародного права.

Зникнення з історичної арени Радянського Союзу, внаслідок чого у Польщі на сході з'явилося четверо нових сусідів, відкрило широкі можливості для втілення стратегічних завдань зовнішньої політики, основою яких мала стати європейська та євроатлантична інтеграція. В нових умовах зовнішньополітична доктрина РП підкреслювала позитивне значення незалежності пострадянських держав, трактуючи її як один з чинників незалежності та безпеки Польщі [6, s. 24]. Хоча Польща намагалася дотримуватися безсторонності щодо конфліктів на пострадянському просторі, офіційне відображення отримало занепокоєння існуванням в Росії „сил, що прагнуть до реконструкції колишнього імперіального порядку” [6, s. 24].

У відносинах з Україною ставилось завдання інтенсифікації співробітництва, сприяння зміцненню незалежності та демократичності української держави [6, s. 27]. Польща розглядала Україну як важливий чинник регіональної і загальноєвропейської стабільності та безпеки [6, s. 27]. В концептуальному сенсі відносинам з Україною відводилася роль „взірцевої моделі добросусідства й тісної співпраці” [6, s. 27].

Водночас представники польської політичної еліти почали звертати увагу на зростання асиметрії у відносинах Польщі та України із Заходом.

Відтак завданням польської політики мало б стати сприяння Україні у поглибленні її зв'язків із Заходом, зокрема через прилучення до регіональної співпраці (конкретно – підтримку вступу до Центрально-Європейської ініціативи (ЦЕІ)) [35, s. 25].

Прихід до влади посткомуністичних лівих сил – Союзу лівиці демократичної (СЛД) та Польської народної партії (ПСЛ), які утворили парламентсько-урядову коаліцію, не спричинив ревізії зовнішньополітичних орієнтирів та пріоритетів. За часів уряду В. Павляка вперше було наголошено на стратегічному вимірі незалежності України з погляду національних інтересів Республіки Польща [14, s. 46; 15, s. 45]. Також було звернено увагу на загрозу стабільності Європи та регіону внаслідок неоімперського вибору у зовнішній політиці Росії, висловлено занепокоєння голосами про „особливі інтереси” та „спеціальну роль” Росії в Україні й інших пострадянських державах – сусідах Польщі [14, s. 46, 54; 15, s. 45]. Отже, завдяки, перш за все, рішучій та активній позиції „президентського” міністра закордонних справ А. Олеховського Польща продемонструвала виразне прагнення активно впливати на процеси за східним кордоном в тому, що стосується її національних інтересів.

Втім, за часів міністра Д. Росаті (уряд В. Цімошевича) політична риторика щодо України дещо змінилася. Вже йшлося не про „стратегічний вимір” незалежності України для інтересів РП, а про її значення як важливого чинника польської безпеки та стабільності в Європі (що особливо підкреслювалося в рік стратегічного рішення НАТО про запрошення Польщі до переговорів про вступ) [12, s. 91; 11, s. 86 - 87].

Завдання політики щодо України визначалися як сприяння належному її утвердженню на міжнародній арені, переконування Заходу до більшого розуміння України та допомоги їй [14, s. 46; 15, s. 44]. Надалі особливого значення набула підтримка прагнень України до європейських структур, сприяння зміцненню відносин з Центральною Європою [12, s. 91; 11, s. 86 - 87].

Власне з Центральноевропейським регіоном пов'язана більшість українських ініціатив Польщі. Йшлося про долучення України до проєктів в рамках ЦЕІ [14, s. 46], можливу перспективу членства в Центрально-Європейській угоді про вільну торгівлю (ЦЕФТА) [11, s. 87].

Значення відносин з Україною в 1993 – 1995 роках полягало у зміцненні регіональної безпеки та розглядалося як вирішальне для успішної реалізації завдань східної політики, а відтак мало стати предметом особливого зацікавлення [14, s. 43 - 44]. В 1996 – 1997 роках діапазон значення відносин з Україною розширився до загальноєвропейського рівня [12, s. 91; 11, s. 86]. Очевидно, це пов'язувалося з конкретними обставинами процесу наближення Польщі до членства в НАТО.

1994 року Польща вперше в практиці щорічних інформацій уряду про основи зовнішньої політики висловила бажання бачити активніші та

енергійніші політичні й економічні реформи в Україні [14, s. 46].

1995 року А. Олеховський, вже як экс-міністр закордонних справ, висловив припущення про можливість участі в майбутньому України (а також Білорусі) в європейській інтеграції [31, s. 28]. 1996 року було офіційно зазначено наявність проєвропейського спрямування в політиці України [12, s. 91].

Рівень двосторонніх відносин визначався як „тісне партнерство” [15, s. 44; 7, s. 24; 12, s. 91], хоча в концепції уряду Ю. Олекси, поданій міністром В. Бартошевським, уперше за весь досліджуваний період було вжито поняття „спільність інтересів” щодо двосторонніх відносин [7, s. 24].

З поверненням до влади сил правого спектра – Акції виборчої „Солідарність” (АВС) та Унії свободи (УВ), які утворили коаліційний уряд під орудою Є. Бузека, концептуальні засади польської зовнішньої політики, зокрема й щодо України, набули якісно нових рис. Певним чином це було пов’язане з особистістю керівника польського МЗС наприкінці 1997 – середині 2000 років, відомого політичного діяча професора Б. Геремека. Саме починаючи з першої щорічної інформації нового уряду про основи зовнішньої політики (1998 р.) рівень двосторонніх відносин став визначатися як „стратегічне партнерство” з підкресленням їх привілейованого характеру [1, с. 64, 73 – 74; 4, s. 25; 3, s. 11].

Відносини з Україною розглядалися як такі, що мають ключове стратегічне значення для безпеки Польщі та стабільності регіону Центрально-Східної Європи, сприяють зміцненню європейської безпеки [1, с. 74; 4, s. 25; 3, s. 11]. Важлива роль відводилась Україні у східній політиці РП, в рамках якої Варшава прагнула розглядати Україну як стратегічного партнера в Східній Європі („на Сході”) [4, s. 18; 8, s. 5].

Основні завдання польської політики щодо України полягали в поглибленні „стратегічного партнерства” як одного з пріоритетних напрямків зовнішньої політики, підтримці зближення з європейськими структурами, привернення якнайбільшої уваги США та ЄС до утвердження України в її європейському виборі, прямій підтримці процесів трансформації та внутрішніх реформ [1, с. 64, 74; 4, s. 25; 3, s. 11; 8, s. 5 – 6]. Для створення „найкращого клімату польсько-українських взаємин” виокремлювалося завдання подолання тяжкої спадщини минулого [1, с. 74].

Перелік пропонованих ініціатив виходив далеко за двосторонні рамки і спрямовувався на сприяння приєднанню України до загальноєвропейських процесів. Цьому мали слугувати Постійна польсько-українська конференція з питань європейської інтеграції, Польсько-американо-українська ініціатива співпраці [4, s. 25], ідея залучення України до миротворчих операцій НАТО та до процесу інтеграції з євроатлантичними структурами [8, s. 3], підтримка якнайшвидшого прийняття України до СОТ [1, с. 75].

Водночас Польщі довелося не раз констатувати брак виразного прогресу, помітних успіхів у процесі політичних та економічних реформ в Україні, брак підстав для оптимізму в оцінках [4, s. 18, 25]. Прагнучи бачити Україну суверенною, стабільною та проєвропейською [3, s. 11], Польща була змушена зробити досить прозорий натяк на справді недостатній рівень розвитку стратегічного партнерства між країнами [8, s. 5 – 6].

Для лівих сил, що повернулися до влади восени 2001 року й утворили коаліцію СЛД – УП (Унія Праці) – ПСЛ, основною зовнішньополітичною метою стало набуття до 2004 року повноправного членства в ЄС. На цьому тлі інші завдання або відійшли на другий план, або ж набули підпорядкованого характеру. Тим часом з'явився новий глобальний вимір зовнішньої політики – „боротьба з міжнародним тероризмом”, до якої Польща долучилася у формі участі в антитерористичній коаліції під проводом США. Відносини з Україною в цей час вже традиційно розглядаються крізь призму стратегічного партнерства [29, s. 5; 38].

Значення відносин з Україною, точніше – польсько-українського стратегічного партнерства, вважається надалі вагомим, покликаним відігравати особливу роль в реалізації завдань східної політики РП [29, s. 5]. В площині політики безпеки Польща виявляє зацікавленість у євроатлантичній інтеграції України [29, s. 4; 38]. Основні завдання політики щодо України зводяться до поглиблення стратегічного партнерства і сприяння євроатлантичній та європейській інтеграції [9, s. 5; 29, s. 4; 38, s. A4; 37, s. A3; 36, s. A4].

З наближенням великого розширення Європейського Союзу Польща почала активно артикулювати своє прагнення до будівництва мостів між ЄС та східними сусідами РП, участі у виробленні концепції східного виміру в Євросоюзі, загалом східної політики ЄС. Відзначимо, що ця засада була включена до зовнішньополітичної стратегії РП урядом правих сил Є. Бузека й надалі підтримана урядом лівих сил Л. Міллера.

Водночас Польща продовжує переконувати, що її голос на користь України знаходитиме тим кращий відгук серед партнерів, чим міцнішою буде демократія та глибшими економічні реформи в Україні. Для Варшави також важливо, аби прозахідний вибір Києва отримував однозначне відображення в реальності [9, s. 5].

Отже, на урядовому рівні розвиток відносин з Україною концептуально вкладався в рамки трьох основних концепцій: „паралелізму” (як загальної концепції східної політики РП до розпаду СРСР), „тісного партнерства” та „стратегічного партнерства”. Характерно, що ідея розвитку партнерських відносин з Україною послідовно поділялася й розвивалася правлячими коаліціями як правого, так і лівого спрямування.

Істотним сегментом аналізу основ української політики РП має бути також встановлення ступеня збіжності її ідейно-концептуальних засад на урядовому та президентському рівнях, а, крім того, збіжності візій

двосторонніх відносин на загальному рівні міждержавних відносин.

Увагу привертає певне розходження між країнами у визначенні двосторонніх відносин через концептуальну формулу „стратегічне партнерство”, а також певні розходження серед офіційного польського політикуму в її використанні у відносинах з Україною.

Прикметно, що ініціатива, причому досить наполеглива, вживання формули „стратегічне партнерство” щодо окреслення двосторонніх відносин належала свого часу Україні. Як можна судити на основі польських джерел, вперше Україна зробила наголос на трактуванні Польщі як стратегічного партнера наприкінці 1992 року в ході офіційного візиту в Україну міністра К. Скубішевського. При цьому змістове наповнення концепції передбачало координацію державами певних зовнішньополітичних кроків (наприклад, в ООН чи інших міжнародних організаціях) [28, s. 141].

Однак раніше ключовими словами політичної мови українсько-польських відносин, що відображали прагнення до їх інтенсифікації після розпаду СРСР та поділялись обома сторонами, були „партнерство” та „пріоритетність”.

Власне, починаючи з візиту К. Скубішевського, українська сторона виголосила кілька гучних політичних декларацій про стратегічне партнерство у відносинах з Польщею, логічним завершенням яких стали відповідні заяви Президента Л. Кравчука в ході офіційного візиту в Україну Президента Л. Валенси. Зокрема, 20 березня 1993 року міністр закордонних справ А. Зленко зробив заяву, згідно з якою Польща і Росія проголошувались стратегічними партнерами України [33]. 24 травня 1993 року, виступаючи на відкритті першого засідання Консультативного комітету Президентів Польщі та України (ККППУ), Президент Л. Кравчук підкреслив, що Україна розглядає Польщу як стратегічного партнера [23]. Наступного дня, коментуючи на спільній прес-конференції підсумки візиту польського президента, Л. Кравчук в якості головного політичного підсумку візиту та переговорів президентів відзначив „остаточне визначення відносин між нашими країнами як відносин стратегічного партнерства” [24]. При цьому зміст поняття розкривався як „основа у визначенні шляхів та підходів до субрегіонального, регіонального та глобального співробітництва” [24].

Реакція польської сторони на українські сугестії „стратегічного партнерства” була досить неоднозначною й загалом суперечливою.

На урядовому рівні, як можна зрозуміти з офіційних щорічних інформацій уряду про основи зовнішньої політики країни, поняття „стратегічне партнерство” при окресленні відносин з Україною почало вживатися лише з 1998 року. З іншого боку, можна навести чимало прикладів того, що на урядовому рівні досить активно застосовувалась відповідна формула. Як можна помітити, використання формули було

обопільним: воно стало важливим елемент міждержавної політичної мови. Проте гадаємо, що це було виразом радше хорошого політико-дипломатичного тону сторін, ніж відображенням реального стану та рівня взаємовідносин, які могли перетворитись на справді стратегічні лише за певних умов двостороннього та міжнародного розвитку.

На президентському рівні можна констатувати різницю в підходах за часів Л. Валенси і А. Квасневського. Є підстави для висновку про утримання Л. Валенси від застосування формули „стратегічне партнерство” у відповідь на наполегливі сугестії офіційного Києва й дотримання ним у політичній мові формулювань двосторонніх відносин, відповідних офіційним щорічним інформаціям уряду про основи зовнішньої політики країни.

Суперечливе та непослідовне ставлення польської сторони до запропонованої Україною формули двостороннього стратегічного партнерства можна пояснити тим, що на першу половину 1990-х років офіційні Київ і Варшава лише розпочали процес формування позитивного політичного клімату. Рівень взаємної довіри й відкритості був очевидно невідповідним вимогам стратегічного партнерства, причому здебільш через невдалі для двосторонніх відносин дії польської сторони на міжнародній арені та проблеми внутрішнього і зовнішнього становлення молодій українській державі.

Українську політику Варшави на той час характеризувала непослідовність та брак довготривалої співпраці [26, s. 119], що пояснювалося, між іншим, „усвідомленням об’єктивної внутрішньої слабкості українського партнера та сумнівами, пов’язаними з його спроможністю до вкорінення політичної незалежності” [26, s. 119]. Стриманість польської політики щодо України пояснювалась також „незрозумілою позицією України у справі денуклеаризації” [26, s. 122].

Звертає на себе увагу й часом роздратована (принаймні іронічна) реакція польської політичної думки на українську риторику „стратегічного партнерства”, супроводжувана твердженням, що Київ просто зловживає нею, в тім числі й у відносинах з Польщею, тоді як насправді ця формула не означає нічого більшого, ніж „сусідське партнерство” [30, s. 43].

Натомість на рівень довіри України до Польщі негативно вплинули приклади непошанування українських інтересів в контексті реалізації Польщею її західної та російської політики. Активне прагнення Польщі до набуття членства в НАТО, не підкріплене поглибленим діалогом і співпрацею в питаннях безпеки з Україною (втім, також між НАТО та Україною), викликали занепокоєння офіційного Києва [26, s. 121]. Як удар, спрямований проти національних інтересів, сприйняла Україна підписання польсько-російської угоди щодо спорудження польської ділянки газопроводу Ямал – Європа [26, s. 119]. Не лишилося непоміченим

у Києві й винятково активне висвітлення польською стороною „шпигунської афери”, пов’язаної з оперативною діяльністю на польському напрямку співробітника СБУ Лисенка [26, s. 119]. До недопрацювань польської політики щодо України було зараховано й відкинення децизійними колами можливості поважної військово-політичної співпраці, незважаючи на тиск численних політичних та наукових кіл [26, s. 122].

Принципові зрушення в становленні українсько-польського стратегічного партнерства відбулися з обранням на президентські посади А. Квасневського та Л. Кучми. Від 1996 року на президентському рівні почалося активне використання відповідної формули. В ході офіційного візиту до Польщі Л. Кучми 25 – 26 червня сторони констатували вихід двосторонніх відносин „на рівень стратегічного партнерства” [20, с. 18 – 19]. Зміст концепції, як впливало із спільного комюніке ККППУ за результатами четвертого засідання (Варшава, 17 – 18 червня 1996 року) та з тексту спільної декларації президентів від 25 – 26 червня, полягав у взаємній підтримці прагнень до інтеграції з європейським структурами, особливо з ЄС [27, s. 139; 2, п. 6, с. 80].

Водночас можна помітити, що у двосторонніх контактах на міжурядовому рівні польська сторона вже не уникала застосування кліше „стратегічне партнерство”. Це було наслідком того імпульсу, якого надали розвиткові двосторонніх відносин президенти двох країн. Проте тодішній лівий уряд В. Цімошевича продовжував вживати в офіційних щорічних інформаціях про засади зовнішньої політики кліше „тісне партнерство”.

Відзначимо, що прагнення до окреслення відносин з Україною через формулу „стратегічне партнерство” продемонстрували також польські політичні сили правого спектра, що перебували в політичній опозиції, причому це було зроблено в порозумінні з українськими правими. У червні 1996 року польський Рух ста і Народний рух України підписали меморандум „Стратегічне партнерство Польщі й України”, в якому пропонувалась низка ініціатив з інтенсифікації контактів, вдосконалення механізмів інституційної співпраці, політико-психологічного клімату, а також заходи співпраці у сфері європейської інтеграції та у військовій сфері [27, s. 138 – 139]. Таким чином було продемонстровано не лише позицію польських правих у справі необхідності виходу відносин з Україною на якісно новий рівень, а й наявність синхронного консенсусу в середовищі польського політикуму у виробленні засад політики щодо України.

Після повернення до влади восени 1997 року польські праві виразно продемонстрували прагнення розглядати Україну як стратегічного партнера й будувати відповідно орієнтовані двосторонні відносини. Отже, з кінця 1997 року формула „стратегічного партнерства” у взаєминах з Україною постала абсолютною в офіційному політичному дискурсі Республіки Польща й поділяється децидентами польської зовнішньої

політики незалежно від їх ідейно-політичної належності. Проте потрібно підкреслити одночасне досить уважне ставлення з боку польських політичних еліт до питання про відповідність реального рівня й стану двосторонніх відносин їх декларованому змістові.

Підсумовуючи, стисло викладемо наведені у статті **наукові результати**:

1. З'ясовано загальні принципи та основні концептуальні підходи в політиці Республіки Польща щодо України посткомуністичного періоду. Встановлено значення відносин з Україною в контексті реалізації основних напрямків польської зовнішньої політики.

2. Розвиток відносин тісного, а згодом стратегічного партнерства з Україною Польща розглядає як вагомий чинник національної, регіональної та континентальної безпеки, а також успішності процесів європейської та євроатлантичної інтеграції, в яких вона взяла безпосередню участь.

3. Ідейно-концептуальні основи польської політики щодо України визначаються наявністю відповідного консенсусу на рівні вищих органів державної влади РП, незважаючи на належність осіб, які здійснювали функції цих органів влади, до різних ідейно-політичних сил.

4. На міждержавному рівні поступово сформувалася збіжність бачення сторін щодо встановлення партнерських відносин та надання їм характеру не лише тісних, а й стратегічних.

Література :

1. Геремек Броніслав. Основні напрямки зовнішньої політики Польщі // Політична думка. – 1998. – № 1. – С. 62 - 75.
2. Спільна Декларація Президента України та Президента Республіки Польща (за результатами переговорів у Варшаві під час офіційного візиту Президента України до Республіки Польща 25 - 26 червня 1996 року) // Політика і Час. – 1996. – № 7. – С. 79 - 81.
3. Expose Ministra Spraw Zagranicznych Bronislawa Geremka // Gazeta Wyborcza. – 2000. – 10.05. – S. 8 - 10.
4. Expose Pana Ministra Bronislawa Geremka, wygloszone w Sejmie w dniu 8 kwietnia 1999 r. // <http://www.msz.gov.pl>
5. Expose Sejmowe Ministra Spraw Zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego (Warszawa, 27.06.1991.) // Zbior Dokumentow. – 1992. – № 1. – S. 43 - 70.
6. Expose Sejmowe Ministra Spraw Zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego (Warszawa, 29.04.1993.) // Zbior Dokumentow. – 1993. – № 2. – S. 9 - 39.
7. Informacja Ministra Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Wladyslawa Bartoszewskiego w Sejmie o glownych kierunkach polityki zagranicznej Polski (Warszawa, 24.05.1995.) // Zbior Dokumentow. – 1995. –

№ 2. – S. 7 - 33.

8. Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zasadach polskiej polityki zagranicznej w 2001 roku na forum Sejmu RP w dniu 6 czerwca 2001 // <http://www.msz.gov.pl>

9. Informacja Rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2004 roku przedstawiona na posiedzeniu Sejmu w dniu 21 stycznia 2004 roku przez Ministra Spraw Zagranicznych RP Włodzimierza Cimoszewicza // <http://www.msz.gov.pl>

10. Oświadczenie Rady Ministrów RP dotyczące uznania przez Polskę niepodległej Ukrainy (Warszawa, 2 grudnia 1991 r.) // Zbior Dokumentów. – 1992. – № 1. – S. 13 - 14.

11. Przemówienie Ministra Spraw Zagranicznych Dariusza Rosatiego, wygłoszone w Sejmie 8.05.1997 r. // Przegląd Rządowy. – 1997. – № 5. – S. 82 - 90.

12. Sejmowe Expose Ministra Dariusza Rosatiego z 9.05.1996 r. // Przegląd Rządowy. – 1996. – № 7. – S. 86 - 93.

13. Wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego w Sejmie (Warszawa, 14.02.1991.) // Zbior Dokumentów. – 1992. – № 1. – S. 34 - 35.

14. Wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Olechowskiego na posiedzeniu Komisji Spraw Zagranicznych Senatu Rzeczypospolitej Polskiej na temat głównych elementów Polskiej Polityki Wschodniej (Warszawa, 17 lutego 1994 r.) // Zbior Dokumentów. – 1994. – № 1. – S. 42 - 54.

15. Wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Olechowskiego w Sejmie (Warszawa, 12.05.1994.) // Zbior Dokumentów. – 1994. – № 2. – S. 37 - 62.

16. **Бабак О. І.** Політика Польщі щодо України (кінець 1980-х – 1990-і роки): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Ін-т укр. археогр. та джерелознав. ім. Грушевського НАНУ. – К., 2002. – 19 с.

17. **Горун Д. І.** Українсько-польські відносини (1991 – 1997 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.02 / Одес. держ. ун-т ім. Мечникова. – Од., 1999. – 17 с.

18. **Зеленько Г. І.** Україна і Польща: моделі політичної модернізації: Автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / Ін-т політ. і етнонац. досл. НАНУ. – К., 2001. – 20 с.

19. **Кирилич В. П.** Українці в Польщі: проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Ін-т міжнар. відн. Київ. нац. ун-ту ім. Шевченка. – К., 2001. – 20 с.

20. **Литвин Володимир.** Зовнішня політика України: 1990 - 2000 // Віче. – 2000. – № 11. – С. 3 - 48.

21. **Лишко В. В.** Українсько-польські зв'язки в галузі культури (1991 –

Концепція стратегічного партнерства в політиці
Республіки Польща щодо України

Сергій Стоєцький

1999 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Нац. пед ун-т ім. Драгоманова. – К., 2002. – 16 с.

22. **Моцок В. І.** Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект: Автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / Чернів. нац. ун-т ім. Федьковича. – Чернів., 2002. – 20 с.

23. **Петрів Тарас.** Україна розглядає Польщу як стратегічного партнера // *Голос України*. – 1993. – 26.05. – С. 2.

24. Стратегічне партнерство // *Урядовий кур'єр*. – 1993. – 27.05. – С. 2.

25. **Bojarski Włodzimerz.** O nowa polityke Polski w stosunku do Ukrainy // *Polska w Europie*. – 1991. – zesz. 4 (styczen). – S. 64 - 72.

26. **Calka Marek Janusz.** Stosunki z Ukraina // *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej* : 1995. – S. 119 - 124.

27. **Chojnowska Aldona.** Stosunki z Ukraina // *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej* : 1997. – S. 138 - 146.

28. **Cieslik Mirosław.** Stosunki polsko-ukrainskie // *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej* : 1992. – S. 135 - 144.

29. Do Europy marsz. Sejmowa debata o polskiej polityce zagranicznej // *Gazeta Wyborcza*. – 2002. – 15.03. – S. 4 - 5.

30. **Kozakiewicz Jerzy.** Geopolityka Europy Srodkowo-Wschodniej po rozpadzie ZSSR // *Stosunki Polsko-Ukrainskie*. (Praca zbiorowa pod redakcja Jerzego Kozakiewicza). – Krakow : Fundacja „Miedzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji”, 1998. – S. 7 - 43.

31. **Olechowski Andrzej.** Europejska opcja Polskiej Polityki Zagranicznej // *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej* : 1995. – S. 26 - 29.

32. **Onyszkiewicz Janusz.** Kilka uwag o probleme bezpieczeństwa Polski // *Polska w Europie*. – 1992. – Zesz. 8 (kwiecień). – S. 27 - 36.

33. **Prusinowski Arkadiusz.** Partnerzy, nie sojusznicy. (Lech Walesa na Ukrainie) // *Polityka*. – 1993. – 05.06. – S. 10.

34. **Pszczolkowska Dominika.** Cel numer jeden. (Polska polityka zagraniczna w 2003 r.) // *Gazeta Wyborcza*. – 2002. – 24 - 26.12. – S. 7.

35. **Skubiszewski Krzysztof.** Perspektywy polityki zagranicznej RP w Europie // *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej* : 1993/1994. – S. 21 - 33.

36. **Smilowicz Piotr.** Nadal twardo w sprawie Nicei. (W Sejmie debata o priorytetach polityki zagranicznej) // *Rzeczpospolita*. – 2004. – 22.01. – S. A4.

37. **Stankiewicz Andrzej, Smilowicz Piotr.** Polska nie moze stac z boku. (W Sejmie o polityce zagranicznej) // *Rzeczpospolita*. – 2003. – 23.01. – S. A3.

38. **Stylinska Teresa.** Polska – przyszły członek Unii, sojusznik USA. (W Sejmie o polityce zagranicznej) // *Rzeczpospolita*. – 2002. – 15.03. – S. A4.

Перспективи транскордонного співробітництва регіонів України і Росії

Євген Рябінін,

аспірант Донецького національного університету

У статті розглядаються можливості транскордонного співробітництва регіонів України і Російської Федерації. Аналізуються фактори, що гальмують цей перспективний процес, висловлюються міркування щодо їх подолання.

Від середини XX століття на всій території Західної Європи розпочався й інтенсивно розвивається процес інтеграції національних економічних, соціальних, правових та інституційних систем. Наприкінці сторіччя в цьому процесі акценти змістилися вбік регіональних аспектів. У 1980-х роках регіональна політика Західної Європи стала важливим самостійним компонентом нового напрямку інтеграційної політики – утворення так званої Європи регіонів. Найвагомішим для розвитку регіональної і субрегіональної інтеграції в новій Європі стало співробітництво прикордонних регіонів (транскордонне співробітництво).

Проблеми транскордонного співробітництва аналізуються в наукових працях З. Петренко, О. Стельмаха, О. Воронової, Н. Перстневої, П. Беленького, Р. Дацьківа, М. Долішнього, М. Лендєсл, Н. Луцишина, Ю. Макогона, С. Максименко, М. Максимюка, Є. Кіш та інших. Однак, попри відносну вивченість цього питання, трансінтеграційний аспект розвитку єврорегіонів є ще широким полем для подальших досліджень.

Метою статті є аналіз розвитку транскордонного співробітництва на східному кордоні України та перспектив створення нових єврорегіонів.

Прикордонні території мають такі специфічні якості в інтеграційному процесі, як бар'єрність і контактність, завдяки чому вони (разом з функцією переходу від одного народногосподарського комплексу до іншого) забезпечують їх взаємну адаптацію. Під впливом інтеграційних процесів бар'єрні функції кордонів переносяться на зовнішні межі інтеграційних утворень. Внутрішні кордони на теренах ЄС стають прозорими, що дає можливість вільного спілкування як прикордонних, так і загальнодержавних спільнот. У відносинах країн ЄС ліквідуються прикордонні бар'єри для руху товарів, капіталу, робочої сили, уніфікується нормативно-правова база господарської діяльності [4, с. 66].

Розроблені на сьогодні схеми співробітництва країн Центральної і Східної Європи дуже різноманітні. Регіональному розвитку надається багато уваги, оскільки від цього залежить соціально-політична стабільність держави. Тому Європа давно пройшла шлях децентралізації влади, що в європейській правовій доктрині зазвичай розглядається як делегування органами державної влади певних адміністративних повноважень на місцевий рівень [3, с. 28]. В результаті регіони одержали право самостійно входити у відносини з можливими партнерами з іншого боку державного кордону. Це сприяє реалізації державної зовнішньої політики через прикордонні зв'язки.

Незважаючи на те, що головним пріоритетом своєї зовнішньої політики Україна означила інтеграцію в Європейський Союз, не менш важливим лишається співробітництво з нашим східним сусідом – Російською Федерацією. Раціональне поєднання проєвропейського і проросійського напрямків у зовнішній політиці виходить нині на перший план. Та обидві держави – партнери в цьому процесі мають власні підходи до вирішення проблеми. Російський підхід передбачає повномасштабну інтеграцію. Українське бачення ґрунтується на принципах двостороннього рівноправного і добросусідського співробітництва. А стратегію реінтеграції Україна розглядає, насамперед, щодо європейських структур [5, с. 95].

Розпад СРСР супроводжувався розпадом єдиного радянського народно-господарського комплексу, ослабленням економічних зв'язків колишніх союзних республік. Цей процес зачепив, насамперед, підприємства „оборонки”. Припинялися вже майже завершені науково-дослідницькі та дослідницько-конструкторські роботи, які через рік – півтора дали б можливість вийти на світовий ринок із сучасним, висококонкурентним товаром.

Ще у Посланні Президента України Верховній Раді 2002 року в одному з пунктів („Оптимізація економічних відносин з Російською Федерацією”) порушувалося питання про співробітництво з РФ. Йшлося, зокрема, й про спільний розвиток регіонів, взаємовигідне використання спільних зон господарської діяльності та розвиток контактних територій. Однак транскордонне співробітництво на східних кордонах України й досі не одержало належного розвитку, такого, наприклад, як на західних кордонах.

Серед проблем, що гальмують розвиток транскордонного співробітництва на українсько-російському кордоні, слід назвати такі:

³⁵₁₇ немає цілісної концепції політики щодо регіонального розвитку держав;

³⁵₁₇ не розроблено інституційних засад регіонального розвитку на національному рівні;

³⁵₁₇ низький рівень залучення до розвитку транскордонного співробітництва представників бізнесу і суспільного сектора;

³⁵₁₇ місцеві органи влади сприймають транскордонне співробітництво як зовнішньоекономічну діяльність;

³⁵₁₇ місцеві органи влади не готові сприяти розвиткові транскордонного співробітництва як сфери, що вимагає від них координуючої функції.

Транскордонне співробітництво може посісти гідне місце у відносинах Росії та України і стати новою віссю такого співробітництва. Нині таких осей налічується три: Північноморсько-Середземноморська, що простягається по лінії державних кордонів між Німеччиною, Нідерландами, Бельгією, Люксембургом, Францією, Швейцарією й Італією; Балтійсько-Адріатична, що йде по лінії кордонів між Німеччиною, Австрією, Італією, Польщею, Чехією, Словаччиною, Угорщиною та Словенією; Балтійсько-Чорноморська – по західному кордону колишнього СРСР (охоплює Польщу, Литву, Беларусь, Україну, Словаччину, Угорщину, Румунію, Молдову) [1].

Вважаємо, що Росії та Україні доцільно утворити ще одну вісь – Східнослов'янську. Перший російсько-український єврорегіон „Слобожанщина” вже охоплює Харківську і Белгородську області.

Ще 1924 року академік Д. Багалій у матеріалах для комісії з делімітації кордону між УРСР та РРФСР на підтвердження подібності прикордонних регіонів писав: „...Суджа дуже близька до Сум, Грайворон і Белгород до Харкова і північних повітів Харківщини, Белгород зв'язується з Харковом і рікою Донець, і залізницею” [1]. Саме ці дві області поєднують давні культурно-історичні зв'язки. Вони входять до єдиної історичної області – Слобідської України (Слобожанщини). Відтак виникає доцільність відновлення історичних зв'язків цих прикордонних регіонів. Далі, на нашу думку, до них могли б приєднатися Сумська, Луганська, Курська і Воронезька області.

Іншим можливим осередком транскордонного співробітництва можуть стати Донецька і Ростовська області. Насамперед необхідно відзначити, що навіть після розпаду Радянського Союзу й економічної кризи 1990-х років, ці області зберегли подібну промислову інфраструктуру, що може дозволити за максимально короткий час відновити порушені зв'язки між підприємствами.

Через ці області пролягає залізниця й автошлях європейського значення. Відтак виникає перший можливий напрямок співробітництва – вдосконалення пропускних митних пунктів на українсько-російському кордоні для підвищення їх пропускної спроможності. До фактора транзитності (чи комунікативності) можна віднести й морське сусідство двох областей, що може вирішити чимало питань щодо їх обмінних можливостей.

Великою перевагою створення єврорегіону є мовна близькість областей: при проведенні торгово-економічних та культурно-освітніх заходів не виникатиме проблеми мовного бар'єра (що є однією з причин повільного

розвитку транскордонного співробітництва на західному кордоні).

Донецька і Ростовська області мають значну щільність населення, а це забезпечує високий обсяг споживчого й фінансового ринків. Ця обставина може сприяти ефективній комунікації населення з високими економічними результатами.

Слід відзначити, що в активізації торгового співробітництва та його підтягуванні до європейського рівня не можна орієнтуватися тільки на політико-адміністративні рішення, оскільки підвищення ефективності можливе лиш при зацікавленні в ньому суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності обабіч кордону.

Для ефективного розвитку єврорегіону необхідно:

³⁵₁₇ обом державам ухвалити закони про статус прикордонних регіонів;

³⁵₁₇ надати обласній владі додаткових повноважень;

³⁵₁₇ узгодити законодавчу базу обох держав відповідно до європейських стандартів;

³⁵₁₇ розробити спільну програму торгово-економічного і культурного розвитку, а також виробити план спільних дій в галузі охорони довкілля, оскільки обидві області промислово насичені;

³⁵₁₇ розробити програму співробітництва між громадськими організаціями для реалізації спільних проектів.

Донецька і Ростовська області в рамках єврорегіону можуть співпрацювати в таких сферах:

Розвиток малого і середнього бізнесу. Цей напрямок є актуальним для Донецької області. Оскільки вона не межує з країнами – членами і кандидатами на вступ до ЄС, то регіон відчуває труднощі щодо виходу на європейський ринок, хоча йому є що запропонувати як Росії, так і країнам Європи. До того ж у Донецькому регіоні є чимало міст з однією галуззю виробництва – вугільною. Нині багато шахт не функціонує з багатьох (у першу чергу економічних) причин. У зв'язку з цим постає потреба розробки і підтримки реалізації програми розвитку малого і середнього бізнесу. Її можна здійснювати спільними зусиллями міст Донецької і Ростовської областей.

З Донецької області чимало шахтарів мігрує до Ростовської області на заробітки. Українські робітники-сезонники їздять до Краснодарського і Ставропольського країв. Ця категорія населення вимагає соціального захисту на міждержавному і міжрегіональному рівнях.

Є досвід давніх кооперативних зв'язків між підприємствами цих регіонів, що створює умови для розвитку довгострокових програм економічного співробітництва.

Культура, молодіжний обмін. У цьому напрямку необхідно вирішувати проблему збереження культурних надбань, розвитку відносин між культурними і науково-дослідними установами, спільної реалізації політики співробітництва молодіжних та інших громадських організацій.

Науково-технічне та освітнє співробітництво. Кооперація у цій сфері дозволить збагатити науково-технічний потенціал обох регіонів, оскільки спільне проведення науково-технічних конференцій, робота над спільними науковими проектами в галузі металургії та енергетики дозволить регіонам (а в подальшому й країнам) вийти на новий рівень розвитку.

Охорона довкілля, створення і реалізація спільної програми очищення Азовського моря. Співпрацю у цій сфері необхідно реалізовувати вже сьогодні, навіть без утворення євро регіону, оскільки території Донецької і Ростовської областей промислово перенасичені. Вироблення й реалізація програми очищення Азовського моря сприятиме не тільки розвитку та зміцненню малого бізнесу як частини бізнесу туристичного, але й дозволить підвищити економічні показники, оскільки очищення моря дасть можливість збільшити виробництво рибної продукції.

Кредитно-інвестиційна співпраця. Беручи до уваги присутність російського капіталу на ринку України, цей вид співпраці може бути корисним для України: український капітал має припинити циркуляцію лише на українських теренах і виходити на потужні підприємства Росії та інших країн Східної Європи, де українські фінансово-інвестиційні компанії вже спроможні конкурувати з тамтешнім капіталом.

Курортно-туристичний бізнес. Донецька і Ростовська області мають стати об'єктами фінансового інвестування в розвиток єдиної курортно-туристичної інфраструктури, що може забезпечити значні надходження до їх бюджетів.

Розвиток транспортних систем і модернізація транспортної інфраструктури. У цій сфері області можуть спільно вирішувати такі завдання, як: облаштування та модернізація транспортних коридорів, що мають міжнародне значення і зв'язують великі населені пункти; облаштування і модернізація контрольно-пропускних пунктів, що дозволить збільшити й удосконалити пропускну і міграційну спроможність на кордоні; перенесення центра ваги вантажопасажирських перевезень з автотранспорту на залізничний і водний транспорт; поліпшення організаційної структури і менеджменту транспортних систем; вдосконалення прикордонних та митних процедур на кордонних переходах і в портах; надання обласним містам вузлових функцій трансєвропейських транспортних мереж.

Для ліквідації бар'єрів, що виникають у рамках транскордонного співробітництва, на нашу думку, необхідно:

³⁵₁₇ створити при Міністерстві економіки спеціальну комісію з питань транскордонного співробітництва, основною функцією якої був би аналіз ситуації в регіонах та підготовка пропозицій щодо створення умов для транскордонного співробітництва і підвищення його ефективності;

³⁵₁₇ привести законодавство України до європейських стандартів;

³⁵₁₇ створити мережу агентств регіонального розвитку, які б надавали

**Перспективи транскордонного співробітництва
регіонів України і Росії**

Євген Рябінін

консультації представникам малого і середнього бізнесу щодо ведення транскордонного співробітництва і координували роботу з комісією з питань транскордонного співробітництва;

³⁵₁₇ розвивати туристичну інфраструктуру, що дозволить залучити іноземних інвесторів не тільки у сферу туризму, але й в інші галузі економіки;

³⁵₁₇ активізувати співробітництво громадських організацій України і Росії. Одним з головних його напрямків, на нашу думку, може стати інформаційна кампанія з пропаганди переходу до загальноєвропейських цінностей;

³⁵₁₇ створити умови для прискореного оформлення документації на вантажі, підвищити пропускну спроможність КПП, створити зони сервісу, адже Україна є важливою транзитною країною, територією якої пролягають чотири (з дев'яти) європейські транспортні коридори.

Слід мати на увазі, що транскордонне співробітництво обов'язково має розвиватися в рамках європейського законодавства. Відтак ініціативи єврорегіонів стимулюватимуть пристосування українського законодавства до законодавства ЄС, що є однією з вимог *acquis communautaire*.

Транскордонне співробітництво може стати для України перепусткою до європейської спільноти, а єврорегіони – воротами до ЄС.

Література:

1. Голиков А. П., Черномаз П. А. Еврорегион „Слобожанщина” как отражение исторической общности сопредельных областей Украины и России // www.megapolis.kharkov.ua

2. Найвищі інтереси – інтереси народу // Виступ Президента України Л. Д. Кучми на першій сесії Верховної Ради України четвертого скликання 18 червня 2002 року // Урядовий кур'єр. – 2002. – №111. – С. 3

3. Мунтян И., Пол В. Разработка новых правил игры в старых условиях // Том 3. Органы местного самоуправления в Восточной Европе, на Кавказе и Средней Азии. Изд-во: Local Government and Public Service Reform Initiative. 822 с.

4. Петренко З. Приграничные регионы как новая форма международной интеграции // Экономика Украины. - 1999. - №12. - С. 66 – 73.

5. Пирожков С. Українсько-російські відносини у євроатлантичному інтер'єрі // Політична думка. - 1999. - №3. - С. 87 – 95.

Євроскепса як невід'ємна складова Європейської Унії¹

Олесь Андрійчук,

аспірант кафедри європейського права
Карлового університету
(Прага, Чехія)

Процес зближення України з Європейською Унією, хоч би в якому сенсі „інституційному, економічному, соціальному чи політичному” є позасумнівним. Корисно, отже, було б запізнатися з ідеологічними механізмами функціонування цієї мультикультурної спільноти.² Двома визначальними унійними дискурсами є єврооптимізм та євроскепс. У цій статті ми поглянемо на другий.

Вступні зауваги

Якщо у правовому та інституційному сенсі існують підстави для міркувань про брак демократії в Європейській Унії³, то в сенсі

¹ Існує низка аргументів, чому термін „Європейська Унія” („СУ”) є кращим від поширеного в СНД терміна „Європейський Союз”. Окрім конотаційного та лінгвістичного можемо навести правничий: аббревіатура „ЄС” охоплює два поняття: „Європейські Співтовариства” та „Європейський Союз”. Такий збіг, з точки зору європейського права, є неприпустимим.

² Ця стаття була замислена як реакція на міркування, висловлені директором Інституту світової економіки та міжнародних відносин Національної академії наук України академіком Ю. Пахомовим у веб-журналі „Главред” <http://glavred.info/?art=132182735> Хоч як не дивно, однак директорів інституту, сам статус якого вимагає йти в авангарді євроатлантичних стремлінь держави, перспективи членства України в Європейській Унії видаються похмурими і безнадійними. У статті планувалося викласти заперечення до основних аргументів п. Пахомова, лише принагідно окресливши форми євроскепси. Згодом, однак, видалося, що проблема євроскепси сама собою вартує аналізу. До того ж, з огляду на віковий та академічний диспаритет, пряма полеміка із п. директором була б з його боку малоетичною.

³ Зазвичай в цьому сенсі прикладом є обмежена (в порівнянні з національними парламентами) компетенція Європейського Парламенту до прийняття нормативних актів ЄУ (хоча еволюція повноважень Європейського Парламенту відбувається динамічно. У разі вступу в дію, підписана 29 жовтня 2004 року Конституція для Європи ще додасть йому повноважень).

інформаційному маємо справу з філігранно вибудованою полісистемою продукування, ширення та конвертування ідей. Зрештою, немає чому дивуватися, адже Європейську Унію творять суспільства з найвищими демократичними стандартами.

Рівень відкритості унійного політикуму вартий подиву. І справа, власне, не в порядності управлінців як персон, але в суворому інформаційному контролі з боку інституцій громадянського суспільства. Визначальними з-поміж таких інституцій є медіа – ніде тезу про ЗМІ як „четверту владу” не можна сприймати настільки буквально, як в Європейській Унії. Преса в Європі є інструментом впливу радше народу на владу, аніж влади на народ.

Міркувати про ефективність такої моделі коекзистенції політикуму з громадянським суспільством означає взятися за непосильну працю: оглянути модель розвитку західної цивілізації *per se* – нам така ефективність видається позасумнівною. З іншого боку, однак, відкритість влади змушує її до продукування ідей, котрі були б схвально сприйняті громадою. Політики певним чином стають заручниками суспільної opinio.

Джерела євроскепси в державах – членах Європейської Унії

Радше правилом, ніж винятком, є існування в європейських країнах двопартійної системи⁴. Зазвичай сила, котра перемогла на виборах, формує уряд, а її опоненти йдуть в опозицію, часто створюючи тіньовий уряд.

Політичні сили ідентифікуються в суспільстві буквально за кількома ідеологічними постулатами. Серед основних – питання соціальні, економічні, культурні та власне політичні. Тому, якщо урядова партія/коаліція наголошує на соціальних питаннях, її опоненти неодмінно продукуватимуть ідеї, спрямовані, навпаки, до економічно активної частини суспільства; якщо уряд, приміром, акцентує на посиленні міжнародної співпраці, опозиція одразу „згадує” традиційні консервативні цінності тощо. Саме за такою парадигмою в європейських спільнотах відбувається кристалізація ставлення до Європейської Унії: коли при владі в державі про-європейськи налаштований уряд, опозиція майже завжди послуговується анти-унійною риторикою.

Перманентна присутність в інформаційному порядку денному європейської теми свідчить, що для громадян держав – членів ЄУ питання спільного існування власної держави з Європейською Унією належить до визначальних. Ще більшої інформаційної ваги проблематиці європейської

⁴ Не є важливо в даному контексті, чи йдеться в інституційному сенсі про одну партію, блок партій чи ширшу коаліцію.

інтеграції додає універсальність останньої: про неї можна говорити як в контексті економіки, так і політики, культури чи хоч би спорту.

Як і кожне суспільно-політичне явище, Європейська Унія не може мати в громадській свідомості однозначних оцінок. Різне ставлення до євроінтеграції в суспільстві поглиблюють і самі політичні партії. Питання об'єднаної Європи перманентно присутнє в інформаційному полі ЄУ. Оптимістичне та скептичне бачення її майбутнього знаходить свій медійний вираз приблизно в однакових розмірах.

Отже, євроскепса, нарівні з „єврооптимізмом”, є однією із двох магістральних ідей, що у різних формах і проявах постійно присутні в інформаційному та смисловому полі Європейської Унії. Нам вбачаються чотири основні види (що можуть водночас тлумачитись як і причини) євроскепси.

Євроскепса як реакція на глобалізацію

Панічний страх перед глобалізацією, розуміння її як новітньої форми економічного та культурного панування існує в Європі так само, як і в Україні. Досить частим є міфічне уособлення „монстра-глобалізації” в інституціональній моделі Європейської Унії.

Євроскепса в контексті реакції на глобалізацію зазвичай використовується партіями, що сповідують ліву ідеологію, і має формулу: „Унія – це спосіб для багатих стати ще багатшими, а для бідних – ще біднішими”.

Євроскепса як оборона національної ідентичності

Основний наголос зроблено на боротьбі з (насиленою) уніфікацією політичних та культурних систем. Корінням своїм має так само реакцію на тектонічні культурні зміни сучасного світу, що можуть нести загрозу національним культурам і традиціям.

В стиранні культурних особливостей поміж народами Європейську Унію часто звинувачують правоконсервативні партії. Їх формула зазвичай: „Для унійних космополітів вигідно, аби кожен народ забув про свою окремішність – тоді ним буде легше керувати”.

Євроскепса як спосіб політичного торгу

Якщо перших два види євроскепси властиві двом, відповідно, ліво- і правоопозиційним силам всередині держав – членів ЄУ, то наступні дві моделі євроскепси характерні державам в цілому. Їм не притаманний популізм, як то у перших двох моделях. Це є радше спосіб дипломатичних стосунків.

Багато країн умисно акцентують увагу Європейської Унії на „значних проблемах у розумінні справжньої суті ЄУ серед своїх громадян”, аби в такий спосіб здобути для себе політичні та економічні дивіденди в стосунках з комунітарними органами: від додаткових коштів на розвиток просвітницьких проектів до натяків щодо недоцільності прийняття певного акту чи заходу, який може „налаштувати ще негативніше громадян цієї

держави стосовно ЄУ”.

Євроскепса як поглиблення євроінтеграції

Парадоксально, але євроскепсу часом (часто?) використовують і самі унійні органи задля промоції європейської інтеграції. Зокрема, у стосунку до нових держав, котрі щойно приєдналися до Європейської Унії, і для котрих ще не є органічним усвідомлення її постійної присутності в переважній більшості галузей економічного життя держави.

Органи Європейської Унії плекають в цьому сенсі євроскепсу, по-перше, аби пожвавити сам інтерес до ЄУ, по-друге, керуючись принципом „хай не любить, аби не забував”. Формула цього виду євроскепси: „Ніхто не каже, що ЄУ – ідеальна модель, але хто ж, як не ми самі можемо зробити її кращою?”

Жоден з чотирьох видів євроскепси не існує окремо від інших. Навпаки, вони постійно видозмінюються, трансформуються, переплітаючись одне в одному, витворюючи нові підвиди та роди євроскепси.

Підсумки

Євроскепса є невід'ємною складовою політичного дискурсу Європейської Унії. Готуючись до прилаштування українських ідеологічних форм до унійних стандартів, варто було б мати на увазі одну засадничу річ: у жодній з держав – членів ЄУ ані одна політична сила (окрім упослідженого маргінесу) не дозволяє собі огульної критики Європейської Унії. Незважаючи на полярні інтереси та погляди, для європейських громад очевидним є загальна корисність постановня цієї інституції, а критика стосується конкретних складових унійної політики і практики, а не Європейської Унії як такої.

Саме в такій системі координат євроскепса стає дієвим інструментом захисту інтересів держав – членів ЄУ, водночас сприяючи розвиткові збалансованої та гармонійної загальноєвропейської економічної, політичної та культурної суспільної системи.

Суспільно-політичні погляди Станіслава Оріховського

Ігор Куташев,

кандидат історичних наук,
докторант кафедри політології
Національного університету
ім. Т. Шевченка

Постать Станіслава Оріховського-Роксоланина, його суспільно-політична спадщина тільки починає входити в контекст національної політичної думки. Нині в науковий обіг введено твори мислителя, перекладені на сучасну українську мову. То ж завдання політологів – вписати цю постать в історію політичної науки. Завданням цієї статті є по-новому поглянути на суспільно-політичні ідеї мислителя, визначити суть його бачення концепції щодо держави і правителя. Актуальність і новизна розвідки в тому, що в ній особливо акцентується ідея антропоцентризму у спадщині мислителя, котра вплинула на його бачення державного устрою, ролі та завдання правителя. Фактично вперше робиться спроба проаналізувати суспільно-політичні погляди С. Оріховського в контексті широкого спектру ідей доби Відродження.

Спадщина С. Оріховського тривалий час була предметом вивчення польських науковців. Лише з початку 1990-х років вона привертає серйозну увагу українських вчених. Слід зауважити, що твори С. Оріховського вивчалися виключно у філософському контексті. Ми ж робимо спробу ввести цю постать в історію української політологічної науки. Розуміння С. Оріховським домінуючої ідеї Відродження – гуманізму – зводиться до вільної людини. Саме виходячи з цього мислитель і вибудовує власну концепцію держави та її правителя.

Станіслав Оріховський-Роксоланин народився 1513 року в селі Оріховці Перемишлянської округи. Дата народження – у „Листі до Яна Франціска Коммендоні про себе самого”: у „день святого Мартіна, року Божого 1513” [1, с. 407]. Початкову освіту здобув у Перемишлі. Потім навчався в університетах Європи (Краківському, Віденському, Віттенберзькому, Падуанському, Болонському). Повернувшись додому, С. Оріховський став римо-католицьким священиком. Незважаючи на

закони конфесії, одружився, провадив активну діяльність за зняття з католицьких священників celibату. Він пише: „Сказав, що як священник піду слідом за родом матері своєї (який походив... від священників грецького обряду), і колись одружуся” [2, с. 413]. Одружився С. Оріховський 1551 року з Магдалиною, дочкою Яна з Холму, за що єпископ оголосив його „бунтівником, виключеним із суспільства... після чого прокляв” [3, с. 414].

С. Оріховський – автор низки суспільно-політичних трактатів яскраво гуманістичного спрямування. Це дві промови „Про турецьку загрозу” (1543, 1544 рр.), „Про celibат” (1547 р.), „Відступництво Риму” (1547 р.), „Нагучення королеві польському Сигізмунду II Августу” у двох редакціях (1543, 1548 рр.), „Промова на похороні Сигізмунда I” (1548 р.). Також він автор „Хронік”, присвячених опису 5 років з історії Польщі. Ці його праці написані латиною. Писав С. Оріховський і польською мовою. Зокрема, його твір „Квінкункс, тобто взірєць устрою Польської держави” (1564 р.), листи, діалоги, памфлети, промови створено польською. Власне життя С. Оріховський описав у листах до П. Рамузю та Я. Комендоні. Назвавши себе Роксоланином, С. Оріховський підкреслював свою приналежність до руського, себто українського народу. Помер мислитель 1566 року.

С. Оріховський знав багатьох визначних мислителів свого часу – з Австрії, Німеччини, Швейцарії, Італії, Польщі. Опубліковано 110 листів, адресованих цим людям, а 18 – до Оріховського. Зокрема, він був знайомий з відомим гуманістом, професором Віденського університету поетом Яном Александром Брасіканом (помер 1539 року), німецьким реформатором церкви і засновником протестантизму Мартіном Лютером (1483 – 1546 рр.), німецьким протестантським теологом, педагогом Філіпом Меланхтоном (1497 – 1560 рр.), теоретиком, одним із засновників реалістичної теорії мистецтва в Західній Європі Альбрехтом Дюрером (1471 – 1528 рр.), італійським гуманістом істориком Паоло Рамузю (I-ша пол. XVI ст.), папським нунцієм у Польщі кардиналом Яном Комендоні (1524 – 1584 рр.) та багатьма іншими. Постать і твори С. Оріховського були знані й користувалися популярністю не лише на Русі та в Польщі, а й у Європі.

Інтереси гуманістів епохи Відродження зосереджувалися на людині. Від середньовічного теоцентризму Ренесанс переходить до антропоцентризму. Віднині людина з її думками, почуттями, переживаннями, емоціями, прагненнями перебуває в центрі уваги політичних мислителів епохи. Саме проблема людини, її соціального буття, морального світу визначає світогляд Відродження, а „ідеї гуманістичного антропоцентризму з його трактуванням людини як найвищої цінності, обґрунтовували стихійне самоутвердження особистості в її чисто земному втіленні” [4, с. 624]. С. Оріховський творить концепцію самодостатньої людини, від якої залежить, чи стане вона гідною високого призначення, чи перетвориться на „огидну й нікчемну тварину”. Така людина не може існувати без свободи волі. Йдеться про свободу людини в її діях і вчинках,

право вибору між добром і злом.

У добу Відродження проблема свободи волі осмислюється на новому рівні. Згадаймо полеміку між Еразмом Роттердамським і Мартіном Лютером. Еразм наголошує на праві людини добровільно обирати правильний шлях, необхідності усвідомлення нею відповідальності за свої вчинки. Лютер сформулював концепцію абсолютного передвизначення, згідно з якою людська воля не відіграє жодної ролі і значення, розвинув теорію несвободи волі та спасіння через віру. На думку С. Оріховського, людина наділена свободою волі й розумом. Свобода волі потрібна їй, аби творити добро чи зло. Вона має відповідати за своє майбутнє через здійснені нею вчинки, тому майбутнє визначається людиною, а не Богом. Сенса життя людини, за С. Оріховським, – у досягненні щастя та особистої свободи. Найбільша вартість людського життя – залишитися в пам'яті нащадків після смерті.

Неминучим у працях політичних мислителів доби Відродження є звеличення видатної особистості, її ролі в історичному процесі. Це – яскравий вияв реалізації ідеї антропоцентризму. У творчості С. Оріховського ідея видатної і сильної особистості, котра є учасником історії, найбільш зреалізована в „Промові на похороні польського короля Сигізмунда Ягелона”. Він підносить постать короля: „Сигізмунд жив краще, ніж ті говорили, й краще правив, ніж вони навчали. Таким чином, наш король був не вигаданим і не мальованим, але живим, вів справи так, що Бог зробив його прикладом для інших королів” [5, с. 181]. Відповідно до світогляду Відродження, С. Оріховський бачить свого героя у контексті загальносвітової історії, наголошує на його значенні не лише для Польщі, а й інших держав: „Бо коли здобув мир для своєї держави, став речником миру не тільки для своїх підлеглих, а й для інших народів і держав” [6, с. 192 - 193].

Ідея звеличення видатної особистості звучить і в творі „Життя і смерть Яна Тарнавського”. Тут герой є втіленням ідеального сенатора, людини, котра підтримує короля: „Ян Тарнавський, високої проби сенатор, дораджував не тільки на війні, а й удома, охороняючи республіку. Знаючи, що республіка є не що інше як тільки *coetus civium commonione iuris et societate utilitatis* („зібранням громадян, поєднаних правом і спільною користю”), він найбільше дбав, щоб наша польська громада, спільністю права і одностайним пожитком з'єднана, цілою в Польщі була. Але оскільки вважав, що справедливість у Речі Посполитій є ніби душею в тілі... (держави, позбавлені справедливості, є ні чим іншим, як справжньою злочинністю), то і дбав про справедливість у Польщі як про власну душу” [7, с. 279].

З образу ідеального правителя С. Оріховський виводить ідеал людської доброчесності, а це – цнотливість. Для мислителя характерний яскраво виражений оптимістичний погляд на людське життя, в котрому слід

досягати гармонії і щастя. А щастя, за С. Оріховським, – можливість для повного вияву особистості, її максимальної реалізації. Серед особистих якостей людини С. Оріховський особливо виокремлює розум, що дається людині Богом. Саме розум творить підстави для вчинення доблесних вчинків, він є також інструментом духовного спасіння, засобом пізнання навколишнього світу, Божественного єства. Про користь розуму в суспільному житті С. Оріховський пише в „Напученні” та в промові на „Похорон Сигізмунда”. У нього розум часто ототожнюється з мудрістю. В цих же творах виявляються й історіософські погляди мислителя, котрий „сприяв формуванню нової історіографії з виразним національним змістом” [8, с. 189]. С. Оріховський надає історії соціального й політичного значення, оскільки вона допомагає з’ясувати суть і причини сучасних явищ суспільно-політичного життя, вимальовує перспективу. Мислитель наголошує на необхідності об’єктивного опису історичних подій. Певний відступ від правдивості можливий у напученнях і надгробних промовах.

С. Оріховському притаманний критичний метод при осмисленні джерел. Текст для нього – логічна та історична цілісність. За С. Оріховським, історичний процес – прогрес духовних і політичних форм суспільного життя: моралі, правових і державних інститутів, знання тощо.

Наступна проблема, котра є однією з визначальних у суспільно-політичних поглядах С. Оріховського, – роздуми про державу, проблеми політики та етики. Це було близьким і зрозумілим йому, адже сам був суспільно-політичним діячем. Загалом же створений вітчизняними гуманістами „комплекс державно-правових ідей становить їх найвагоміший внесок у розвиток тогочасної української думки. Найбільшу увагу вони приділяли проблемам походження та сутності держави, війни і миру, а також осмисленню форм державного правління” [9, с. 236].

Ідея антропоцентризму в С. Оріховського логічно впливає на його концепцію держави. Для нього людина – важливий чинник творення державного організму. А серед внутрішніх чинників походження держави він вбачає розум і мову.

Наприкінці XVI століття починає формуватися українське козацтво. То ж гуманісти висловлюють думку, що українська держава виникла не лише з волі Бога, а й завдяки старанням давніх русичів-українців. Відповідно і в С. Оріховського бачимо дві підстави для виникнення держави – залежна від умов життя воля індивіда і вроджений інстинкт до суспільного життя. Українські гуманісти межі XVI – XVII століть усвідомлюють необхідність творення національної держави, „яка б політичними, дипломатичними, культурними, врешті військовими засобами захищала життя і свободу українського народу” [10, с. 102]. Саме в добу Відродження народжується ідея національної держави, чітко обмеженої територіально.

В концепції держави С. Оріховського спостерігаються запозичення з

античних політичних теорій. Деякі дослідники називають його „платоніком”, інші – „аристотеліком”. Але, на нашу думку, український мислитель брав з античних концепцій лиш те, що відповідало його власним уявленням про державу, було близьким його світоглядові, а також те, що відповідало вимогам і потребам конкретної історичної доби – Відродження. С. Оріховський запозичив ряд положень з концепції держави Цицерона, що є компромісним варіантом між концепціями Арістотеля і Платона. Він уявляв державний організм таким чином: „Держава є об’єднанням багатьох домів, поселень, міст, повітів, земель, вільних людей, які одному, родом найславнішому, волею найяснішому, справедливостію найпохвальнішому і мужністю найславнішому зверхникові, обраному вільним голосом вільних людей, для спільного добра добровільно піддані” [11, с. 240]; „держава є зібранням громадян, об’єднаних спільним правом і спільною користю” [12, с. 240]. Згадаймо Цицерона, в концепції якого держава є „зібранням народу, поєднаного правом і спільним благом” [13, с. 240]. С. Оріховський знав і критично використовував ідеї інших мислителів, зокрема Арістотеля, Платона, Цицерона, Томи Аквінського, Августина, Еразма Роттердамського. Але він бере у них тільки те, що відповідає його поглядам, а також адаптує запозичені ідеї до національної специфіки, настроїв доби Відродження.

Власну концепцію державного правління С. Оріховський виклав у трактаті „Політія”. Виникнення польської політії, на його думку, – вершина на шляху політичного розвитку суспільства. Мета держави – гарантувати права і свободи кожній людині. Він описує систему взаємних обов’язків громадянина перед державою і держави перед громадянином. С. Оріховський послідовно обстоював принцип публічно-правової держави. В ідеальному суспільстві всі коряться праву, а право не може коритися нікому – ні королю, ні сейму, ні шляхті, ні народу. Право – це визначальна ознака ідеальної держави. Його велика сила дає силу державі. Воно гарантує розвиток держави.

Фактично український мислитель обстоює ідею суспільно-договірного походження держави. Звідси і його міркування про демократію, природне право, свободу, незалежність світської влади від церкви (останні змінювалися). С. Оріховський – один з перших у Європі ідеологів освіченої монархії. Він не раз наголошував, що хотів би бачити на троні короля як „філософа”, себто король має бути мудрим. У „Напученні”, звертаючись до Сигізмунда, мислитель пише: „Ти правитель, а я – підлеглий, а тому й мудріший за мене. Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець. Отже, я нещасний від твого прогріху” [14, с. 26]. Фактично від мудрості короля, того, наскільки він є філософом, мислитель виводить можливість щастя кожного громадянина. У розділі „Про короля” він зазначає: „Не будь-яка людина здатна бути при владі. А лише така, що за природою своєю прагне до

правди і справедливості. Але й цього не достатньо. Треба, щоб прагнула вона до науки, яка саму людину зробить і правдивою, і справедливою” [15, с. 27].

У проблемі стосунків „король – закон” С. Оріховський визначає, що закон є вищим за короля. Закон – це найвища категорія у державі, котрій коряться всі. А ставлення короля до закону визначає у розділі „Що в державі більше: закон чи король” так: „Держава набагато шляхетніша і достойніша за короля. Закон же, якщо він є душею і розумом держави, значно кращий за непевну державу і вищий за короля. Отже, закон дорівнює королеві і навіть кращий і набагато вищий за короля” [16, с. 33]. Крім того, закон „є правителем вільної держави, але мовчазним, сліпим і глухим. Згідно з ним обирається одна людина, яку ми називаємо королем. Він – уста, очі й вуха закону” [17, с. 33]. Важливого значення у концепції держави С. Оріховський надає роздумам про сенат як про керівний орган, без якого держава теж не може існувати. Він закликає короля: „Найбільше потурбуйся про підбір сенату, – щоб з обраного тобою сенату всі люди зрозуміли, що ти справжній король, а не тиран” [18, с. 35]. Мислитель виступає проти внутрішніх протистоянь у сенаті, адже „ніщо так швидко не руйнує державу, як чвари в сенаті” [19, с. 36]. Звертається С. Оріховський і безпосередньо до сенаторів: „Приборкайте ради богів безсмертних душі, панове сенатори, і тримайте їх у покорі. Хай громадське нещастя переважає вашу особисту ненависть. Принесіть її у жертву нам, принесіть у жертву спільному гаразду, принесіть у жертву самим собі, дружинам і дітям своїм. ...Відкиньте приватні суперечки. Хай республіка стане поприщем і причиною вашої слави” [20, с. 222].

Король має дбати про благо підданих. С. Оріховський говорить про взаємні обов’язки короля і підданих: „Я хотів би бачити тебе королем, який зуміє, як треба, правити, які звичаї наслідувати і яким чином стримувати себе, щоб між нами обома було порозуміння – з одного боку покірність, з другого – правління. Ти мені наказуй суворо, а я, в свою чергу, підкорятимусь тобі без образи. Дбай і про те, щоб я поважав тебе” [21, с. 40 – 41]. Саме на дотриманні цих взаємних обов’язків тримається лад і спокій у державі. С. Оріховський бачить короля рівним зі своїми підлеглими. І саме така рівність відповідає ренесансному баченню людей рівними у своїх правах: „Король є братом, а не паном для своїх підлеглих” [22, с. 379].

У структурі справедливого суспільства С. Оріховський виокремлює дві постаті, кожна з яких є визначальною для держави, – король і священик. Баланс цих двох гілок – державного організму і церкви – забезпечує справедливі відносини в суспільстві. Саме „для справедливості дав Бог людям священиків і королів” [23, с. 389]. Крім того, справа священика є вічною, а король є тимчасовим правителем.

В епоху Відродження найдосконалішими формами державного правління вважалися монархія і республіка. Монархію тоді розуміли як

владу одного справедливого правителя. Він веде громадян шляхом закону і добра, а його особисті якості – приклад для всіх інших громадян. Суспільно-політичні мислителі доби Відродження підтримували монархічну владу, яка не має ознак тиранії. Республіка для гуманістів – ідеальний лад, вираз народного суверенітету. Перевагу вони віддавали сильній владі світського державця, спроможного дати лад у суспільстві завдяки своїм особистим якостям (Т. Гобс, Н. Макіавеллі, Ж. Боден). Крім того, у добу Відродження побутувала ідея так званого „змішаного правління”.

С. Оріховський розрізняв чотири форми державного правління. Монархія – устрій, де править одна людина; олігархія – влада групи могутніх громадян; демократія – правлять усі. А політія – приклад ідеального державного організму. Це фактично форма змішаного правління. Саме політія найбільш приваблювала С. Оріховського. Трактат „Квінкункс, або Взірець устрою польської держави” присвячений політії, роздумами про її структуру. Вчений, розвиваючи власну концепцію політії, спирається на досвід різних мислителів – від античних до сучасних йому. Він будує свою теорію державного правління відповідно до устрою тогочасної Польщі. С. Оріховський є одним з „найкращих ідеологів просвіченої монархії у Європі” [24, с. 302]. На його думку, сильна, освічена, гуманна монархія має бути обмежена законами, впливом радників, моральними принципами і милосердям правителя. Освіта і виховання для правителя дуже важливі. Належна освіта і виховання правителя – запорука існування і розвитку цивілізованої держави. Правитель має бути лагідним, справедливим, розважливым, доброзичливим.

С. Оріховський категорично не сприймає будь-якої тиранії, найменших її форм у державному правлінні. Елементи тиранії мислитель вбачає у такій формі державного правління, як князівство, тому виступає проти неї. С. Оріховський звертається до прикладів із сучасного йому життя, порівнюючи державні лади у різних країнах: „Між Москвою, Волохами, Литвою і Польською державою така відмінність, як між неволею і свободою. А якщо Литва... з тої природної неволі хоче вийти, нехай унії з Польською державою пильно домагається” [25, с. 358].

Теорія природного права – важливий та унікальний здобуток суспільно-політичної думки доби Відродження. У ній найбільшою мірою відображено спроби застосувати тогочасні природничі уявлення до осмислення проблем суспільно-політичного характеру. Теорія природного права осмислювалася й С. Оріховським. Вчені вважають, що у мислителя був спеціальний трактат, присвячений цій проблемі, – „Про природне право”, який, на жаль, не зберігся. Окремі думки з цього питання знаходимо у промовах „Про турецьку загрозу”, в „Напученні польському королеві”, „Квінкунксі” тощо. Серед принципів природного права С. Оріховський називає такі: право власності, рівних можливостей,

дотримання договорів; право на життя, мир, злагоду в суспільстві; на справедливість, шлюб. На його думку, право власності – це утримання від зазіхань на чужу власність. Жити у згоді з законом природи означає дбати про право на життя, мир, злагоду, спокій у державі. Поняття вроджених для кожного індивіда свобод – одна з визначальних у концепції природного права. Людина в неварварській державі має право на свободу совісті, слова, право керуватись власним розумом. Усі справи мають вирішуватися на підставі закону справедливості. Нехтування якогось із цих прав – свідчення дикості, варварства, деспотизму. Це суперечить природному праву. За С. Оріховським, Польща – неварварська держава, а Московія і Туреччина загрожують поневоленням народам Європи, тому вони є варварськими.

З ідеї природного права С. Оріховський виводить поняття громадянської свободи, доцільності і розумності. Він порушує і вирішує проблему співвідношення справедливості та права. Для С. Оріховського право – одне для всіх: і бідних, і багатих, і правителів, і звичайних людей. Природне право вище за людські закони, які можна і треба змінювати. Важливе місце в концепції природного права мислителя посідає проблема celibatu. Він категорично виступає проти заборони католицьким священикам одружуватися. Цій проблемі присвячено трактат „Про celibatu” і „Відступництво Риму”. С. Оріховський дискутує з папою римським, доводячи шкідливість celibatu.

Ідея спільного блага була розвинена ще античними мислителями Платоном, Арістотелем, Цицероном, стоїками. Європейська християнська цивілізація доби Середньовіччя будувалася на засадах, згідно з якими держава має вести спільноти людей до спільного блага. Про це твердили святі отці церкви Августин, Тома Аквінський. Мета держави – піклуватися про спільне благо громадян, творити їм добро. У концепції мислителів Відродження бачимо ідеал нової людини, котра сама творить і себе, і державу, трудиться задля її блага. Інтереси такої людини збігаються із суспільним благом.

Погляди С. Оріховського щодо служіння спільному благу викладено у „Напученні”. На його думку, король має турбуватися про благо народу, бо це – найвищий закон держави. Король призначений для держави, а не держава для нього. Діяльність людини має спрямоватися на служіння державі та суспільству. Цінність міркувань С. Оріховського щодо „ідеї спільного блага зосереджена в гаслі „До дії!” В добу зростання шляхетської могутності, коли шляхта, досягнувши вершин влади, прагнула спочинку на лаврах, турбуючись про суто особисті справи і витрачаючи зусилля тільки на те, щоб утримувати здобуте, заклик автора до чину (дії) задля спільного блага (*pro bono publico*) був актуальним задля піднесення вартості праці для загалу, упослідженої за часів Оріховського” [26, с. 261].

Справедливість – ця соціально-політична і морально-правова категорія

дуже цікавить гуманістів. Вона „характеризує відповідність між практичною роллю індивідів або соціальних груп у житті суспільства та їх соціальним становищем, між їхніми правами й обов’язками, між вчинками і винагородами, заслугами людей та їх суспільним визначенням” [27, с. 277]. С. Оріховський звертається до короля, закликаючи його дбати про справедливість, „якщо хочеш у країні зажити слави найсправедливішого” [28, с. 44]. Справедливість бачиться мислителем як особиста риса людини. Також він виокремлює іншу справедливість, ту, що „тримається на законах... Цю другу частину справедливості ти мусиш цінувати у твоїй державі, яка є немов ліками для зцілювання ран”, а „першою є справедливість, а не сила” [29, с. 373]. На думку С. Оріховського, справедливість – це душа держави, головна чеснота, на основі якої мають вирішуватися всі питання.

Суспільний ідеал свободи – це результат індивідуалістичних тенденцій Ренесансу. Він виявляється в акцентуванні уваги суспільно-політичних мислителів на правах особи, свободі її волі та незалежності. Ідея свободи важлива й для С. Оріховського. Її він називає найбільшим надбанням людини, завдяки їй особистість може зреалізувати свою сутність. Громадяни мають зрозуміти різницю між свободою і неволею. Його декларації про свободу перейняті незаперечним і сильним духом ренесансно-гуманістичної філософії. Справжню свободу породжує такий державний лад, коли всі підкоряються праву, тоді всі рівні. Запорука свободи – дотримання законів. С. Оріховський пише: „Як неволя думку в людині тлумить, нищить, гасить (що теж і на обличчі людському відобразитись мусить), так і вольність у людині думку множить, серце підносить, обличчя веселим, око сміливим, погляд і ходу жвавою в ній робить” [30, с. 370].

Важлива у концепції С. Оріховського проблема співвідношення світської (королівської) і церковної влади. Спочатку верховним суб’єктом влади вважав короля. Пізніше визнавав за церквою право брати участь в управлінні державою. Потім – зверхність церковної влади над світською. Побутує думка про поворот С. Оріховського до теократичних традицій. Але дослідники часто забувають про особистий фактор, котрий у добу Відродження мав колосальне значення. Протягом короткого часу померли дружина і п’ятеро дітей С. Оріховського. Мислитель сприйняв це як кару Божу за збиткування над папою римським. Тому написав серію так званих „покаянних” трактатів до папи. Себто, йдеться не про теократичні традиції, а про вплив особистісних чинників на вияв позицій мислителя.

Проблема війни і миру, справедливих та несправедливих воєн розглядається С. Оріховським у промовах „Проти турецької загрози”. Одна – до польського короля, друга – до шляхти. Війни за свободу називає справедливими, загарбницькі – прокляті людьми. С. Оріховський порушує актуальну для того часу ідею єдності слов’янських народів у боротьбі проти

турецької експансії. Він виступає за війну з Туреччиною, котра загрожує поневоленням усім європейським народам.

У добу Відродження в Україні починає формуватися національна свідомість. Вона виявлялася на рівні етнічної свідомості, конфесійної, політичної ідентифікації. Усвідомлення приналежності до Русі – конкретна її реалізація. На противагу твердженню про ренесансний космополітизм можна говорити про національну самоідентичність гуманістів. Багато з них, підписуючи свої твори, наголошували на походженні. С. Оріховський свою самоідентифікацію визначав так: він народу українського, держави польської – „gente Ruthenus, natione Polonus”. Часто цей вислів перекладають як „племені руського, нації польської”. В. Литвинов запропонував та обґрунтував саме таку версію перекладу [31, с. 347], котра, на нашу думку, є найбільш точною. С. Оріховський історію України-Русі подає як окрему від польської. Польща і Русь – дві нації та дві держави у його розумінні. У добу Відродження „весь комплекс моральної філософії громадянського гуманізму, який включав і соціально-політичні ідеї, був чітко орієнтований на виховання патріотизму та суспільної активності людей” [32, с. 312]. Важливим це було і для С. Оріховського.

Насамкінець слід наголосити, що ідеї громадянського гуманізму, котрі є домінуючими у творах українських гуманістів, сприяли формуванню національної самосвідомості, почуття патріотизму. Саме ці ідеї стали визначальними у спадщині С. Оріховського. Крім того, ці ідеї сприяли утвердженню цінності політичних свобод. Такі тенденції розвивалися в контексті західноєвропейської гуманістичної суспільно-політичної думки. Але водночас набували національного забарвлення. Твори українських політичних мислителів доби Відродження стали тією світоглядною базою, котра сприяла гуртуванню українського народу у вирішальний період його національного становлення. Вони стали ідеологічною підготовкою майбутньої національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Безперечно, вирішальну роль у цьому процесі відіграв С. Оріховський.

Література:

1. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія у 2 частинах. – Частина 1. – К., 1995.
2. Там само.
3. Там само.
4. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения. – М., 1978.
5. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія у 2 частинах. – Частина 1. – К., 1995.
6. Там само.
7. Там само.

8. **Литвинов В.** Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV — початку XVII століття. — К., 2000.
9. Там само.
10. **Нічик В. М.** Петро Могила в духовній історії України. — К., 1997.
11. **Литвинов В.** Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV—початку XVII століття. — К., 2000.
12. Там само.
13. Там само.
14. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія у 2 частинах. — Частина 1. — К., 1995.
15. Там само.
16. Там само.
17. Там само.
18. Там само.
19. Там само.
20. Там само.
21. Там само.
22. Там само.
23. Там само.
24. **Литвинов В.** Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV — початку XVII століття. — К., 2000.
25. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія у 2 частинах. — Частина 1. — К., 1995.
26. **Литвинов В.** Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV — початку XVII століття. — К., 2000.
27. Там само.
28. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія у 2 частинах. — Частина 1. — К., 1995.
29. Там само.
30. Там само.
31. **Литвинов В.** Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV — початку XVII століття. — К., 2000.
32. **Нічик В. М.** Реформаційні й гуманістичні ідеї в братських школах / Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI — початок XVII ст.). — К., 1990.

Україна – Білорусь: взаємини потребують нових підходів

Анатолій Круглашов,
доктор політичних наук,
науковий координатор конференції

21 – 22 квітня 2005 року у Чернівцях відбулась міжнародна наукова конференція „Україна – Білорусь: історичні, політичні, економічні та культурні аспекти взаємин”.

Ініціатором наукового форуму була кафедра політології та соціології Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, а також Буковинський політологічний центр та Фонд імені Ф. Еберта, Центр перспективних наукових досліджень і освіти у сфері соціальних і гуманітарних наук (Мінськ). У конференції взяли участь понад 70 українських, білоруських, російських та польських науковців.

Роботу конференції відкрив вітальним словом професор Чернівецького університету Р. Петришин. Основні наукові завдання першого в Україні наукового форуму з актуальних проблем історії, політики та сучасних економічних і культурних взаємин України й Білорусії, його очікувані практичні результати окреслив голова Буковинського політологічного центру професор А. Круглашов.

Вступна сесія Конференції була продовжена ґрунтовною доповіддю професора Л. Горизонтова (Москва), який проаналізував у порівняльному контексті сучасний стан україністики та білорусистики як у Росії, так і в Україні й Білорусі. Він висловив пропозиції щодо інтенсифікації наукового діалогу вчених двох країн, теми перспективних спільних проектів.

А. Лисюк (Брест, Білорусь) запропонував своє бачення джерел політичної конфліктності в Україні та Білорусі, навів цікаві соціологічні дані та спрогнозував можливі сценарії розвитку політичної системи обох держав, зауваживши, зокрема, на досить вагомих соціальних передумовах стабільності існуючого в Білорусі політичного режиму. Компаративістський аналіз процесів посткомуністичних трансформацій у Білорусі й Україні здійснив харківський дослідник О. Долженков. Пленарне засідання завершила доповідь професора Ю. Макара (Чернівці, Україна), у якій було висвітлено становище української діаспори в Білорусі.

Подальша робота конференції відбувалася у формі засідань окремих

секцій. Вони були присвячені таким актуальним проблемам, як прогалини взаємного історичного пізнання українців та білорусів, особливостям білоруського медіа-простору, питанням економічного розвитку сусідніх держав і перспектив їх співпраці.

Серед доповідей та повідомлень, виголошених на секції „Взаємини між Україною та Білоруссю в регіональній та європейській перспективі” особливий інтерес викликали роздуми професора М. Примуша (Донецьк, Україна) на тему „Ефект „Майдану” та його наслідки для Білорусі”. З добрим знанням предмета дослідження виступила О. Шкутько (Мінськ, Білорусь), яка на експертному рівні порівняла особливості реалізації економічних перетворень в Україні та Білорусі, висловила практичні міркування щодо вдосконалення економічної політики обох країн, необхідності їх тісної співпраці як із західними, так і зі східними торгово-економічними партнерами.

На заключному засіданні Конференції модератори узагальнили роботу кожної секції. Праця секцій завершувалася тематичним „круглим столом”, присвяченим виробленню практичних рекомендацій з тематики засідання.

Конференція виявила як недоліки та прогалини взаємного розуміння наукової еліти та громадянських активістів сусідніх держав, так і переконливо довела щире взаємне зацікавлення і готовність до тіснішої співпраці з інтелектуалами та практиками України й Білорусі. На ній було визначено напрямки подальшої взаємодії, можливі спільні проекти, реалізація яких відповідатиме інтересам обох народів.

Книжкова полиця

Акулов С. О. Сили та засоби в міжнародних миротворчих операціях: політологічний аналіз: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Нац. ін-т стратег. досліджень. — К., 2004. — 20 с.

Бабкіна О. В., Волинка К. Г. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2004. — 143 с.

Брус Т. М. Аналіз державної політики: теоретико-історичні засади: Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — Д., 2004. — 20 с.

Варивода Я. О. Інформаційні стратегії у зовнішній політиці США та Росії за кризових умов: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2004. — 18 с.

Вдовенко С. Закордонне українство в національному державотворчому процесі: ідентифікація, організація, взаємовідносини: Монографія. — Чернівці: ЧДТУ, 2004. — 209 с.

Взгляд из России: избранные политические статьи „Русского Журнала” / За ред. Павловского Г. — К.: Основні цінності, 2004. — Кн. 24. — 240 с. — (“Сучас. думка”).

Гелд Д. Глобалізація/антиглобалізація / Гелд Д., Мак-Грю Е. — К.: Вид-во „К.І.С.”, 2004. — 180 с.

Гірняк М. Європейська хартія місцевого самоврядування в Україні: питання реалізації та контролю. — Л.: Каменяр, 2004. — 58 с.

Голобуцкий А., Шевчук О. Судный век: Информатизация, глобализация, терроризм и ближайшее будущее человечества. — К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2004. — 96 с. — (Зелена б-ка).

Горенкин В. А. Сепаратизм як соціально-політичне явище: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Тавр. нац. ун-т ім. В.І.Вернадського. — Сімф., 2004. — 20 с.

Грицьких І. В. Експансія і демократія: еволюція британського суспільства (др. пол. XIX — поч. XX ст.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук / Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. — Луганськ, 2004. — 20 с.

Делія Ю. В. Конституційно-правові основи місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики: Монографія. — Донецьк, 2004. — 280 с.

Деменко О. Ф. Євроатлантична інтеграція України: (політологічний аналіз): Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2004. — 20 с.

Демченко С. В. Медіаполітична система в сучасній Україні (інтегрована

комунікаційна модель): Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Дніпропетр. нац. ун-т. — Д., 2004. — 18 с.

Деркач Ж. В. Нариси з історії політики і державотворення країн світу: Навч. посіб. — Черкаси, 2004. — 99 с.

Долгов В. М. Інституалізація політичної реклами в Україні у контексті сучасних комунікаційних технологій: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Миколаїв. держ. гуманіт. ун-т ім. П.Могили. — Миколаїв, 2004. — 16 с.

Ентін М. Л. Інституційна структура та механізм прийняття рішень у Європейському Союзі: Навч. посіб. / Ентін Л. — К., 2004. — 137 с. — (Сер. „Право ЄС”, Кн. 6).

Ентін М. Л., Баймуратов М. О., Делинский О. А. Правовые основы внешней политики и политики в сфере обороны и безопасности ЕС. — К., 2004. — 218 с. — (“Право ЄС”, № 8).

Евтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю., Чернова К. О. Етнонаціональна структура українського суспільства: Довідник — К.: Наук. думка, 2004. — 342 с.

Закон України „О выборах Президента Украины”: Комментарий / За ред. Кивалова С. В., Баймуратова М. А. — О.: Юрид. л-ра, 2004. — 484 с.

Зубаренко І. В. Американсько-єгипетські відносини в контексті близькосхідної політики США (1952—1991 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ін-т східнознавства ім. А. Кримського. — К., 2005. — 16 с.

Іжнін І. І. Особливості застосування військової сили у збройних конфліктах 90-х рр. XX ст.: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка М-ва освіти і науки України. — Л., 2004. — 20 с.

Іміджологія: Навч. посіб. / За ред. Тимошенко З. І. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. — 323 с.

Калитчак Р. Г. Італійський регіоналізм у контексті європейських інтеграційних процесів: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2004. — 18 с.

Киструга Б. Постиндустриализация: особенности, последствия для некоторых стран. — Черновцы: Рута, 2004. — 256 с.

Кіцила Л. Ю. Зовнішньополітичні аспекти реалізації курсу Чеської Республіки на інтеграцію до Європейського Союзу: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2004. — 18 с.

Кондорсе. Про вибори. — Л.: Літопис, 2004. — 160 с.

Копійка В. В. Теоретичний і практичний виміри розширення Європейського Союзу: Автореф. дис. ... д-ра політ. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2004. — 49 с.

Корж А. В. Мовний чинник суспільної трансформації в Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. — Чернівці, 2004. — 20 с.

Костюк С. М. Стан і перспективи співпраці України з Європейським Союзом: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Чернівець. нац. ун-т ім.

Ю.Федьковича. — Чернівці, 2004. — 20 с.

Кормич Б. А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2004. — 40 с.

Кресіна І. О., Коваленко А. А., Балан С. В. Інститут імпідменту: порівняльний політико-правовий аналіз — К.: Вид-во „Юрид. Думка”, 2004. — 176 с.

Куйбіда В. С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування: Монографія. — К.: МАУП, 2004. — 432 с.

Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.

Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України: Навч. посіб. — Х., 2004. — 275 с.

Лебединська Г. О. Політико-стабілізаційна роль місцевого самоврядування в умовах суспільно-політичної трансформації сучасної України: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2004. — 20 с.

Линьов К. О. Централізація, децентралізація та нелінійність у державному управлінні: Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. — К., 2004. — 20 с.

Мілер В., Гределанд О., Кошечкіна Т. Звичаєва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі. — К.: Вид-во „К.І.С.”, 2004. — 328 с.

Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття / Упоряд. Литвин В., Андрущенко В., Гуржій А. та ін. — К.: Навч. книга, 2004. — Кн. 1: Пріоритет інтелекту — 638 с; Кн. 2: Освіта і наука: творчий потенціал державо- і культуротворення — 672 с; Кн. 3: Модернізація освіти — 943 с.

Олуйко В. Парламентське право України: Проблеми теорії та практики. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 216 с.

Паппас С. Європейське управління: Навч. посіб. — К., 2004. — 192 с. — (Сер. „Право ЄС”, № 7), англ.

Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Шемшученка Ю. С., Бабкіна В. Д., Горбатенка В. П. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: Вид-во „Генеза”, 2004. — 736 с.

Почепцов Г. Стратегический анализ: Стратегический анализ для политики, бизнеса и военного дела. — К., 2004. — 333 с.

Радченко О. В. Інституційна взаємодія народовладдя та органів державної влади у виборах: Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. / Харк. регіон. ін-т держ. упр. НАДУ при Президенті України. — Х., 2004. — 16 с.

Рамкова конвенція про захист національних меншин. Україна: стан виконання / Упоряд. Санченко А. Є. — К.: Ін-т законодавства ВР України, 2004. — 64 с.

Регіональна політика ЄС після його розширення: Аналіт. оцінки / За

ред. Власюк О. С., Ковальнової О. О., Мітряєвої С. І. та ін. — Ужгород: „Ліра”, 2004. — 243 с.

Ротар Н. Форми участі населення у політичних процесах: Навч. посіб. — Чернівці: Рута, 2004. — 77 с.

Рябчук М. Зона відчуження: українська олігархія між Сходом і Заходом. — К.: Критика, 2004. — 222 с.

Саміло А. О. Правові засади становлення та розвитку політичних партій в Україні з кінця ХІХ ст. до 2001 р. (на матеріалах Запорізького регіону): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2004. — 20 с.

Тихомирова Є. Б. Паблік рилейшнз у глобалізованому світі / Тихомирова Є. Б. — К.: Наук.-вид. центр „Наша культура і наука”, 2004. — 489 с.

Філик Н. В. Державно-правові засади громадянського суспільства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Нац. акад. внутр. справ України. — К., 2004. — 19 с.

Цвих В. Ф. Профспілки і громадянське суспільство: особливості парадигми відносин: Автореф. дис. ... д-ра політ. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2004. — 36 с.

Шинкарук А. Л. Інформаційні виміри політичного простору країн Європи (Німеччина, Франція, Португалія, Чеська Республіка, Україна): Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України. — К., 2004. — 20 с.

Вийшов у світ

№3 (11) журналу „Соціальна психологія”

В теоретичному розділі часопису публікуються наукові розвідки доктора філософських наук В. Циби „Параметри особистості”, кандидата психологічних наук В. Васютинського „Інтеракційні виміри особистісного і соціетального буття”, а також закінчення статті доктора філософських наук В. Москаленко „Проблема виховання в контексті соціалізації особистості” (початок надруковано у №2, 2005 р.).

Кандидат психологічних наук В. Зливков у публіцистично забарвленій статті аналізує психологічні віртуальні та реальні складові „помаранчевої” революції.

Як завжди, журнал акцентує увагу на проблемах етнопсихології. Цього разу тема репрезентована статтями кандидата психологічних наук І. Данилюка „Мовні конфлікти” та конструювання етнічної і національної ідентичності” й кандидата психологічних наук В. Кайгера „Національні репресії часів СРСР та етнічна самосвідомість німців України”.

„Психологія особистості”. Ця актуальна рубрика представлена статтями кандидата психологічних наук В. Климчука „Експериментальне дослідження явища „мотиваційного зараження”, старшого викладача кафедри соціальної та практичної психології Черкаського державного технологічного університету Н. Пилипенко „Психологічні особливості самореалізації особистості в умовах професійної кризи” і кандидата психологічних наук О. Макаревича „Технології розвитку та вдосконалення індивідуально-психологічних особливостей особистості”.

Окремим проблемам психоаналізу присвячена стаття кандидата психологічних наук Л. Терлецької.

Низка розвідок оприлюднюється в рубриках „Психологія праці”, „Вікова психологія”, „Педагогічна психологія”, „Психологічна залежність”.

Увагу соціологів (і не тільки) має привернути дослідження кандидата соціологічних наук А. Бови „Організована злочинність у вимірі глобалізації”.

„Психологічна наука наприкінці XIX та в першій половині XX століття”. Стаття під такою назвою асистента кафедри загальної і соціальної психології Волинського державного університету ім. Лесі Українки О. Фениної зацікавить кожного, хто переймається питаннями розвитку української психологічної науки в історичному аспекті.

Наступний номер журналу „Соціальна психологія” вийде в липні 2005 року.